Platon și ornitorincul intră într-un bar...

Mic tratat de filosdotică

Înțelege filosofia prin glume

Thomas Cathcart & Daniel Klein

Thomas Wilson Cathcart s-a născut în 1940, a absolvit Liceul Needham din Massachusetts în 1957 și Harvard College în 1961. A urmat cursuri la diverse seminarii teologice, printre care University of Chicago Divinity School, McCormick Theological Seminary și Bangor Theological Seminary. După încheierea studiilor a lucrat în asistența socială, ocupându-se de membri ai grupărilor din Chicago, a fost șef al comitetului executiv al Spitalului Mercy din Portland și a manageriat un cămin filantropic pentru persoanele infectate cu HIV/SIDA. *Platon și ornitorincul…* scrisă împreună cu prietenul său de o viață Daniel Martin Klein, a fost inițial refuzată de patruzeci de edituri. Acceptată spre publicare de Harry N. Abrams, a devenit la scurt timp bestseller internațional, fiind tradusă în peste douăzeci de limbi.

Daniel Martin Klein s-a născut în 1939 și a studiat împreună cu Thomas Wilson Cathcart la Liceul Needham din Massachusetts și la Harvard College. A lucrat ca scenarist pentru emisiuni umoristice și concursuri televizate, scriind texte pentru comici ca Flip Wilson, Lily Tomlin și David Fry. A publicat peste treizeci de volume, atât ficțiune, cât și non-ficțiune, printre care și o serie polițistă cu Elvis în rol de detectiv. După succesul volumului *Platou și ornitorincul…* și al continuării intitulate *Aristotel și furnicarul merg la Washington* (în pregătire la Editura Nemira), el și Cathcart au căpătat porecla „Tipii cu filosofia”. În prezent lucrează la cel de-al treilea volum de filosofie prin bancuri, intitulat *Heidegger and a Hippo Walk through Those Pearly Gates.* Ambii trăiesc în New England alături de soțiile lor.

Thomas Cathcart & Daniel Klein

PLATON ȘI ORNITORINCUL INTRĂ ÎNTR-UN BAR…

Mic tratat de filosdotică

Traducere din limba engleză
Adriana Bădescu

Ilustrația copertei: Irina DOBRESCU

Nemira
2009

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
CATHCART, THOMAS
Platon și ornitorincul intră într-un bar… mic tratat de filosdotică/
Thomas Cathcart, Daniel Klein; trad.: Adriana Bădescu.-
București: Nemira 2009
ISBN 978-973-143-333-2

I. Klein, Daniel
II. Bădescu, Adriana (trad.)

14(38) Platon

First published in the English language în 2006 by Abrams Image, an imprint of Harry N. Abrams, Inc.
Original English title: *Plato and a Platypus Walk Into A Bar… Understanding Philosophy Through Jokes*

Redactor: Oana IONAȘCU
Concepție grafică: Dana MOROIU, Corneliu ALEXANDRESCU

În amintirea bunicului nostru filosofic, GROUCHO MARX, care a rezumat sugestiv esența ideologiei la care aderăm, când a spus:

„*Astea sunt principiile mele*; *dacă nu-ți plac*, *am și altele*.”

FILOSDOTICA

O introducere

DIMITRI: Dacă Atlas susține Pământul, cine-l susține pe Atlas?
TASSO: Atlas stă pe carapacea unei țestoase.
DIMITRI: Și țestoasa pe ce stă?
TASSO: Pe o altă țestoasă.
DIMITRI: Și țestoasa *asta* pe ce stă?
TASSO: Dragul meu Dimitri, *sunt numai țestoase până jos*!

Acest fragment de dialog din Grecia antică ilustrează perfect noțiunea filosofică de regres la infinit, un concept care se impune atunci când ne întrebăm dacă există o Primă Cauză – a vieții, a universului, a timpului și spațiului și, mai semnificativ, a unui Creator. Ceva trebuie să-l fi creat pe Creator, așa că șirul – de țestoase eventual – nu se poate opri la el. Sau după el. Sau la cel de după el. Sunt numai Creatori până jos – sau până sus, dacă asta e direcția potrivită pentru a-i căuta pe Creatori.

Dacă ți se pare că regresul la infinit te duce rapid către nicăieri, ai putea lua în considerare doctrina de tip creatio ex nihilo – creație din nimic – sau, așa cum s-a exprimat John Lennon într-un context ușor diferit: „Înainte de Elvis, nu a existat nimic.”

Dar să ne aplecăm din nou urechea spre Tasso. Pe lângă faptul că elucidează problema, replica sa – „sunt numai țestoase până jos” – are în mod cert sonoritatea unei poante. *Tu-rum-bum*!

Iar acest lucru nu ni se pare surprinzător. Structura și suculența unei anecdote pe de o parte și structura și suculența unui concept filosofic pe de alta au la bază același material; ambele „gâdilă” mintea în mod similar. Motivul este simplu: filosofia și anecdotele au izvorât dintr-un impuls identic – acela de a ne buimăci modul în care percepem lucrurile, de a întoarce lumea cu susul în jos și a scoate la lumină adevărurile ascunse,

adesea stânjenitoare, despre viață. Ceea ce un filosof numește revelație pentru un glumeț e doar o poantă.

Să luăm spre exemplu următoarea anecdotă clasică. La suprafață, pare delicios de ilară, dar la o privire mai atentă face trimitere directă la însăși esența filosofiei empirice a britanicilor: pe ce tip de informații despre lume ne putem baza.

Morty vine acasă și-și găsește soția în pat cu cel mai bun prieten al lui, Lou, ambii goi. Nici nu apucă să deschidă bine gura, că Lou sare din pat și zice:

— Înainte să faci ceva, amice, răspunde-mi la asta – ce-o să crezi acum, ce-ți spun eu sau ce văd ochii tăi?

Contestând primatul experienței senzoriale, Lou întreabă de fapt ce tip de date sunt certe și de ce. Există oare o anumită modalitate de a acumula informații despre lume – văzul, de pildă – mai de încredere decât altele – să zicem un efort de credință prin care Morty acceptă explicația oferită de Lou?

Iată un alt exemplu de filosdotică, de această dată o variațiune ne tema raționamentului prin analogie, care afirmă că, dacă două efecte sunt similare, trebuie să fi avut o cauză similară:

Un bătrânel de nouăzeci de ani vine la medic și-i spune:

— Doctore, tânăra mea soție de optsprezece ani așteaptă un copil.

Medicul îi răspunde:

— Permite-mi să-ți spun o poveste. Un om s-a dus la vânătoare, dar în loc de pușcă și-a luat din greșeală umbrela. Când un urs s-a repezit la el, omul a ridicat umbrela, a tras și l-a împușcat.

— Imposibil! exclamă bătrânul. Altcineva trebuie să fi împușcat ursul!

La care medicul replică:

— Exact ceea ce voiam și eu să spun!

Nici n-ar putea exista o ilustrare mai sugestivă a raționamentului prin analogie – un truc filosofic utilizat în prezent (în mod eronat) pentru a susține ipoteza designului inteligent (de pildă, dacă există un glob ocular, musai trebuie să fie în cer un designer de globi oculari).

Am putea continua astfel la nesfârșit – și de fapt o vom face, de la agnosticism la zen, de la hermeneutică la eternitate. Vom demonstra modul în care conceptele filosofice pot fi explicitate prin intermediul anecdotelor și, de asemenea, vom vedea cât de numeroase sunt glumele care au în substrat fascinante idei filosofice. Dar stați puțin, nu cumva cele două noțiuni sunt similare? Putem să revenim la acest subiect?

Studenții care vin la cursurile de filosofie speră de obicei să-și poată face o idee cu privire la, să zicem, sensul lumii și al vieții, dar constată că un ins smotocit, în sacou și pantaloni care nu se asortează, urcă la catedră și începe să le țină o lecție despre sensul „sensului”.

Să începem cu începutul, spune el. Înainte de a răspunde la orice întrebare, fie ea măruntă sau de mare însemnătate, trebuie să înțelegem ce semnifică întrebarea în sine. Ascultându-l fără prea mare tragere de inimă, descoperim în scurt timp că lucrurile pe care le spune insul în cauză sunt al naibii de interesante.

Așa e filosofia și așa sunt filosofii. Întrebările nasc alte întrebări, ajungându-se astfel la generații întregi de întrebări. *Sunt numai întrebări până jos*.

Putem începe cu cele fundamentale, de pildă: „Ce sens are totul?” sau „Există Dumnezeu?” ori „Cum pot fi eu însumi cu adevărat?” și „Am nimerit cumva la alt curs?” În scurt timp vom constata însă că trebuie să ne punem alte întrebări, pentru a putea răspunde la primele. Acest proces a dat naștere unei game variate de discipline filosofice, fiecare aplecându-se asupra anumitor Mari întrebări și încercând să răspundă la cele din substrat. Mai aveți și alte întrebări?

Astfel, pentru a găsi răspunsul la „Ce sens are totul?” vom apela la disciplina numită metafizică, iar pentru a afla dacă „Există Dumnezeu?” va trebui să ne îndreptăm spre filosofia religiei. „Cum pot fi eu însumi cu adevărat?” se adresează școlii existențialismului, pe când „Am nimerit cumva la alt curs?” este tratată de noul domeniu filosofic intitulat metafilosofie, care își pune întrebarea „Ce este filosofia?” Și așa mai departe, cu fiece sferă filosofică abordând tipuri diferite de întrebări și de concepte.

Am structurat această carte nu cronologic, ci în funcție de întrebările pe care le-am avut în minte când am intrat la primul nostru curs de filosofie

generală și apoi la cursurile specializate pe discipline filosofice. Interesant este faptul că, din întâmplare, o serie întreagă de anecdote ocupă exact același teritoriu conceptual ca aceste discipline. (Noroc chior? Sau la urma urmei chiar există un designer inteligent?) Și există un motiv foarte serios pentru care totul este atât de interesant: când am ieșit de la acel prim curs, eram amândoi atât de năuciți și de confuzi, încât am fost siguri că n-o să pricepem o iotă din materia asta imposibilă. Și în clipa aceea un absolvent al cursului s-a apropiat zglobiu de noi și ne-a spus gluma cu Morty care vine acasă și își găsește soția în pat cu cel mai bun prieten al lui.

— Ei, vezi, *asta*-i filosofie! a exclamat apoi.

Noi îi spunem filosdotică.

THOMAS CATHCART
DANIEL KLEIN
August 2006

I
METAFIZICA

Metafizica abordează Marile întrebări în mod direct:
Ce este existența? Care e natura realității?
Avem liber-arbitru? Câți îngeri pot dănțui pe un vârf de ac?
Și de câte persoane este nevoie pentru a schimba un bec?

DIMITRI: Ceva mă tot frământă în ultima vreme, Tasso.
TASSO: Ce anume?
DIMITRI: Ce sens are totul?
TASSO: Care tot?
DIMITRI: Păi, știi tu, viața, moartea, dragostea… toată sarmaua umplută.
TASSO: Ce te face să crezi că ar avea vreun sens?
DIMITRI: Trebuie să aibă. Altfel viața ar fi…
TASSO: Cum?
DIMITRI: Am nevoie să beau ceva.

TELEOLOGIA

Are universul un scop anume?

Conform lui Aristotel, *orice* în lume are un *telos*, adică un țel interior pe care este menit să-l atingă. O ghindă are *telos-ul* ei: stejarul; acesta e „sensul de a fi” al ghindei. Păsările au și ele unul, la fel ca albinele. Se zice că în Boston chiar și fasolea are unul al ei. *Telos-ul* este parte integrantă din însăși structura realității.

Dacă cele de până acum vi se par abstracte, iată că în anecdota următoare doamna Goldstein aduce *telos-ul* cu picioarele pe pământ.

> Doamna Goldstein se plimba împreună cu cei doi nepoți ai ei. O prietenă se oprește și o întreabă câți ani au.

— Medicul are cinci ani, iar avocatul, șapte, răspunde ea.

Oare și viața omului are un *telos*?

Aristotel așa credea, considerând că *telos-ul* vieții omenești este fericirea – o convingere contrazisă de alți filosofi în decursul istoriei. Șapte secole mai târziu, Sfântul Augustin era de părere că *telos-ul* vieții este iubirea de Dumnezeu. Pentru un existențialist din secolul XX precum Martin Heidegger, *telos-ul* omului este acela de a trăi fără a-și nega adevărata condiție umană și, în particular, moartea. *Fericirea*? *Ce superficial*!

Glumele despre sensul vieții s-au înmulțit la fel de repede ca sensurile vieții, iar acestea la rândul lor au ținut pasul cu filosofii.

Un discipol a auzit că pe vârful celui mai înalt munte din India trăiește cel mai înțelept guru hindus, așa că pornește la drum, străbate sate și orașe, până ce ajunge la vestitul munte. Panta e incredibil de abruptă și de multe ori omul alunecă și cade. Când în sfârșit atinge vârful cu pricina, e plin de julituri și vânătăi, dar îl zărește pe guru, șezând în poziția lotus la gura peșterii lui.

— O, înțeleptule guru, am venit la tine ca să te întreb care e secretul vieții.

— A, da, secretul vieții, răspunde hindusul. Secretul vieții e o ceașcă de ceai.

— O ceașcă de ceai? Am bătut drumul până aici ca să aflu sensul vieții, iar tu-mi spui că e o ceașcă de ceai?!

Guru ridică din umeri.

— Ei, atunci poate că nu e o ceașcă de ceai.

Acest guru știe că a încerca să formulezi *telos-ul* vieții este o afacere dificilă. Și mai mult decât atât, nu e treaba oricui să-și vâre nasul în oala – sau ceașca – respectivă.

Există o deosebire între *telos-ul* vieții – ceea ce sunt *menite* ființele umane să fie – și țelul vieții unui individ anume, ce *vrea* el să fie. Oare Sam, dentistul din povestea următoare, caută cu adevărat *telos-ul* universal al vieții sau își vede doar de ale lui? Fiindcă în mod cert mama sa are propria ei idee despre *telos-ul* vieții fiului ei.

> Un dentist din Philadelphia, Sam Lipschitz, s-a dus în India să afle care este sensul vieții. Au trecut luni întregi și mama lui n-a mai primit niciun semn de la el. În cele din urmă, femeia ia un avion spre India, ajunge și întreabă de cel mai mare înțelept de acolo. Este îndrumată către un ashram, dar la poartă paznicul îi spune că trebuie să aștepte o săptămână pentru o audiență la guru și că, atunci când va fi primită, va avea voie să rostească doar trei cuvinte. Femeia așteaptă, pregătindu-și cu grijă vorbele. Când în sfârșit i se permite să meargă la guru, îi spune:
>
> — Sam, vino acasă!

Dacă veți căuta în dicționar termenul „metafizică”, veți afla că el derivă din titlul unui tratat al lui Aristotel și că se referă la întrebări cu un nivel de abstractizare aflat dincolo (*meta*) de observația științifică. Acesta se dovedește a fi un caz de ceea ce în latină ar fi numit coțcărie *post hoc*. De fapt, Aristotel nu și-a numit tratatul „metafizică”, și nu pentru faptul că aborda întrebări aflate dincolo de domeniul științific. Numele i-a fost dat în secolul I d.Hr. De un editor al operelor aristoteliene, care a ales acest titlu fiindcă respectivul capitol se afla „dincolo” (adică venea după) tratatul de fizică.

ESENȚIALISMUL

Care este structura realității? Care sunt atributele specifice care fac ca lucrurile să fie ceea ce sunt? Sau, așa cum obișnuiesc filosofii să spună, care sunt atributele care fac ca lucrurile să nu fie ceea ce nu sunt?

Aristotel a stabilit o distincție între proprietățile *esențiale* și cele *accidentale*. După părerea lui, proprietățile esențiale sunt cele în lipsa

cărora un lucru n-ar fi ceea ce este, iar proprietățile accidentale sunt cele care determină *cum* este lucrul respectiv, nu *ce* este. Spre exemplu, el considera că raționalitatea este o caracteristică esențială a ființei umane și, cum Socrate era o ființă umană, capacitatea lui de a raționa era esențială pentru a fi Socrate. Fără această proprietate, Socrate pur și simplu n-ar fi fost Socrate; n-ar fi fost nici măcar o ființă umană, și deci cum ar fi putut fi Socrate? Pe de altă parte, Aristotel era de părere că proprietatea aceluiași Socrate de a fi cârn era doar una accidentală; nasul cârn era o trăsătură ce arăta *cum era* Socrate, fără a fi esențială pentru ceea ce sau cine era el. Pentru a ne exprima altfel, dacă-i luăm lui Socrate capacitatea de a raționa, nu mai avem de-a face cu Socrate, dar dacă-i facem o operație estetică, va fi tot Socrate, dar cu alt nas. Ceea ce ne aduce aminte de o altă glumă.

> Când a împlinit șaptezeci de ani, Thompson a hotărât să-și schimbe complet modul de viață, pentru a trăi mai mult. A trecut pe o dietă strictă, a început să alerge, să înoate, să facă băi de soare. În numai trei luni, a pierdut cincisprezece kilograme, și-a subțiat talia cu șaisprezece centimetri, iar pectoralii i s-au mărit cu zece. Suplu și bronzat, decide să pună cireașă pe tort cu o tunsoare nouă. Când iese de la frizer, un autobuz dă peste el. Zăcând pe jos, în pragul morții, strigă:
>
> — Doamne, cum mi-ai putut face una ca asta?
>
> Iar o voce din ceruri îi răspunde:
>
> — Ca să-ți spun adevărul, Thompson, nu te-am recunoscut.

Bietul Thompson și-a schimbat câteva dintre proprietățile accidentale, deși ne putem da seama că în esență este tot Thompson. Lucru de care și el își dă seama. De fapt, aceste două condiții sunt critice pentru anecdota în sine. În mod ironic, singurul personaj care *nu-l* recunoaște pe Thompson e Dumnezeu, despre care am crede că este, în esență, atotștiutor.

Deosebirea dintre proprietățile esențiale și cele accidentale este ilustrată de diverse alte glume similare.

Abe: Să-ți spun o ghicitoare, Sol. Ce e verde, atârnă pe perete și fluieră?

Sol: Habar n-am.

Abe: Un hering.

Sol: Dar heringul nu-i verde.

Abe: Păi, poți să-l vopsești în verde.

Sol: Și nu stă atârnat pe perete.

Abe: Dacă bați un cui în el, o să stea.

Sol: Și nici nu fluieră!

Abe: Ei și? Nu fluieră!

Versiunea de mai jos probabil că nu v-ar aduce multe aplauze la vreun club de comedie, dar v-ar răsplăti probabil cu o doză de simpatie la întrunirea anuală a Asociației Filosofilor Americani.

Abe: Care este obiectul „X" care are următoarele proprietăți: culoare verde, aderență la zid și capacitate de fluierare?

Sol: Nu mă pot gândi la niciun obiect care să corespundă acestei descrieri.

Abe: Un hering.

Sol: Un hering nu are culoarea verde.

Abe: Nu ca o proprietate esențială. Sol, dragule. Dar accidental, un hering poate fi verde, nu-i așa? Ia încearcă să-l vopsești și o să vezi.

Sol: Și nu aderă la zid.

Abe: Dar dacă îl bați accidental cu un cui în zid?

Sol: Cum poți să bați accidental un hering în cuie pe perete?

Abe: Ai încredere în mine. Orice e posibil. Asta e filosofia.

Sol: Bine, dar heringul nu fluieră, nici măcar accidental.

Abe: Ei și? Dă-mă-n judecată!

Sol și Abe se întorc spre membrii Asociației Filosofilor Americani, din rândurile cărora nu se aude niciun sunet.

> Sol: Dar ce-i aici, o convenție a stoicilor? Hei, chiar și Nietzsche a stârnit câteva hohote de râs când s-a luat de Vatican!

Uneori se întâmplă ca un obiect să aibă proprietăți care la prima vedere par accidentale, dar se dovedesc a fi așa doar în anumite limite, așa cum este ilustrat în bancul următor:

> — De ce este elefantul mare, cenușiu și zbârcit?
> — Fiindcă dacă ar fi mic, alb și neted, ar fi o aspirină.

Ne putem imagina un elefant cu dimensiuni reduse; i-am spune un „elefant mic”. Ne putem închipui chiar și un elefant de un maroniu prăfos; i-am spune „elefant de un maroniu prăfos”. Iar un elefant cu pielea nezbârcită ar fi „un elefant nezbârcit”. Cu alte cuvinte, caracteristicile mare, cenușiu și zbârcit nu trec testul aristotelian de definire a ceea ce este în mod *esențial* un elefant; ele descriu de fapt cum sunt elefanții în general și *accidental*. Bancul subliniază însă că acest lucru este adevărat doar până la un punct. Ceva mic, alb și neted ca o aspirină nu poate fi nicidecum un elefant și, văzându-ne în fața unui asemenea obiect, n-am fi deloc tentați să întrebăm: „Ce iei acolo, Bob, o aspirină sau un elefant atipic?”

Important este că mărimea, culoarea cenușie și aspectul zbârcit nu sunt termeni suficient de exacți pentru a fi proprietăți esențiale ale unui elefant. O anumită *gamă* de dimensiuni și o *gamă* coloristică aparte sunt cele care, printre alte caracteristici, determină dacă ceva este un elefant sau nu. Zbârceala, pe de altă parte, ar putea fi o pistă falsă sau, altfel spus, un hering fluierător.

RAȚIONALISMUL

Să trecem acum la ceva cu totul diferit, o școală de metafizică din care au izvorât volume de satiră literară absolut fără ajutorul nostru. Există o

singură problemă: glumele n-au poantă.

Când filosoful raționalist Gottfried Wilhelm Leibniz, din secolul al XVII-lea, a spus „Aceasta este cea mai bună dintre lumile posibile”, s-a expus la nemiloase ridiculizări. Totul a început un secol mai târziu, cu *Candide*, simpaticul roman al lui Voltaire despre un tânăr plăcut (Candide) și mentorul său în ale filosofiei, dr. Pangloss (întruchiparea voltairiană a lui Leibniz). În călătoriile sale, Candide vede biciuiri, execuții injuste, epidemii și urmările unui cutremur „modelat” după cel care a distrus Lisabona în 1755. Nimic nu poate zdruncina însă convingerea lui Pangloss, că „Totul e spre bine în cea mai bună dintre lumile posibile”. Când Candide dă să-l salveze de la înec pe Jacques, un anabaptist olandez, Pangloss îl oprește demonstrându-i că Golful Lisabonei a fost „special format pentru ca anabaptiștii să se înece în el”.

Două secole mai târziu, musicalul lui Leonard Bernstein *Candide*, din 1956, a mai adăugat savoare glumei. În cea mai cunoscută melodie a musicalului, *The Best of All Possible Worlds* (*Cea mai bună dintre toate lumile posibile*), Pangloss și restul distribuției cântă pe versurile lui Richard Wilbur, glorificând războiul ca o binecuvântare mascată, fiindcă ne unește pe toți… ca victime ale lui.

Terry Southern și Mason Hoffenberg s-au alăturat și ei distracției cu propria și obraznica lor versiune, *Candy*, despre o tânără naivă care își păstrează optimismul și inocența deși toți bărbații pe care îi întâlnește profită de ea. În 1964, pe baza cărții a fost realizat un film cu o distribuție de zile mari, din care făcea parte și *filosoful* Ringo Starr.

Simpatice chestii, dar care din păcate distorsionează teza expusă de Leibniz. Acesta din urmă era un *raționalist* – un termen filosofic aplicabil cuiva care crede că rațiunea este mai presus de celelalte modalități de dobândire a cunoașterii (spre deosebire, de pildă, de un *empirist*, care consideră că simțurile constituie mijlocul primar de accedere la cunoaștere). Leibniz a ajuns la ideea că aceasta este cea mai bună dintre lumile posibile raționând că:

> 1. Dacă Dumnezeu nu ar fi ales să creeze lumea, aceasta nu ar fi existat.

2. „Principiul rațiunii suficiente” afirmă că, atunci când există mai mult de o singură variantă, trebuie să existe o explicație care să arate de ce a fost aleasă una și nu alta.

3. În cazul lui Dumnezeu care a ales să creeze o lume anume, explicația se găsește în mod necesar în atributele lui Dumnezeu însuși, dat fiind că altceva nu exista la momentul respectiv.

4. Fiindcă Dumnezeu este deopotrivă atotputernic și perfect din punct de vedere moral, trebuie să fi creat *cea mai bună* dintre lumile posibile. Dacă stăm să ne gândim, în circumstanțele date, aceasta a fost și *singura* lume posibilă. Fiind atotputernic și de o moralitate perfectă, Dumnezeu nu ar fi putut crea o lume care să fie altfel decât cea mai bună.

Voltaire, Bernstein, Southern și Hoffenberg au satirizat ceea ce au crezut ei că voise Leibniz să spună: „Totul este ultra-extra-super.” Germanul nu era însă de părere că nu există rău în lume; el credea doar că, dacă Dumnezeu ar fi creat lumea oricum altcumva, răul rezultat ar fi fost și mai mare.

Din fericire, dispunem de două anecdote care aruncă într-adevăr o rază de lumină asupra filosofiei lui Leibniz.

Optimistul crede că trăim în cea mai bună dintre lumile posibile. Pesimistul se teme că așa stau lucrurile.

Gluma sugerează că optimistul este de acord cu ideea că aceasta e cea mai bună dintre lumile posibile, în vreme ce pesimistul are o altă părere. Din perspectiva raționalistă a lui Leibniz, lumea este pur și simplu ceea ce este; anecdota reliefează adevărul evident, acela că optimismul și pesimismul sunt atitudini subiective care nu au nimic de-a face cu modul rațional, neutru, în care Leibniz descria lumea.

Optimistul: „Paharul e pe jumătate plin.”
Pesimistul: „Paharul e pe jumătate gol.”

Raționalistul: „Paharul e de două ori mai mare decât ar fi necesar.”

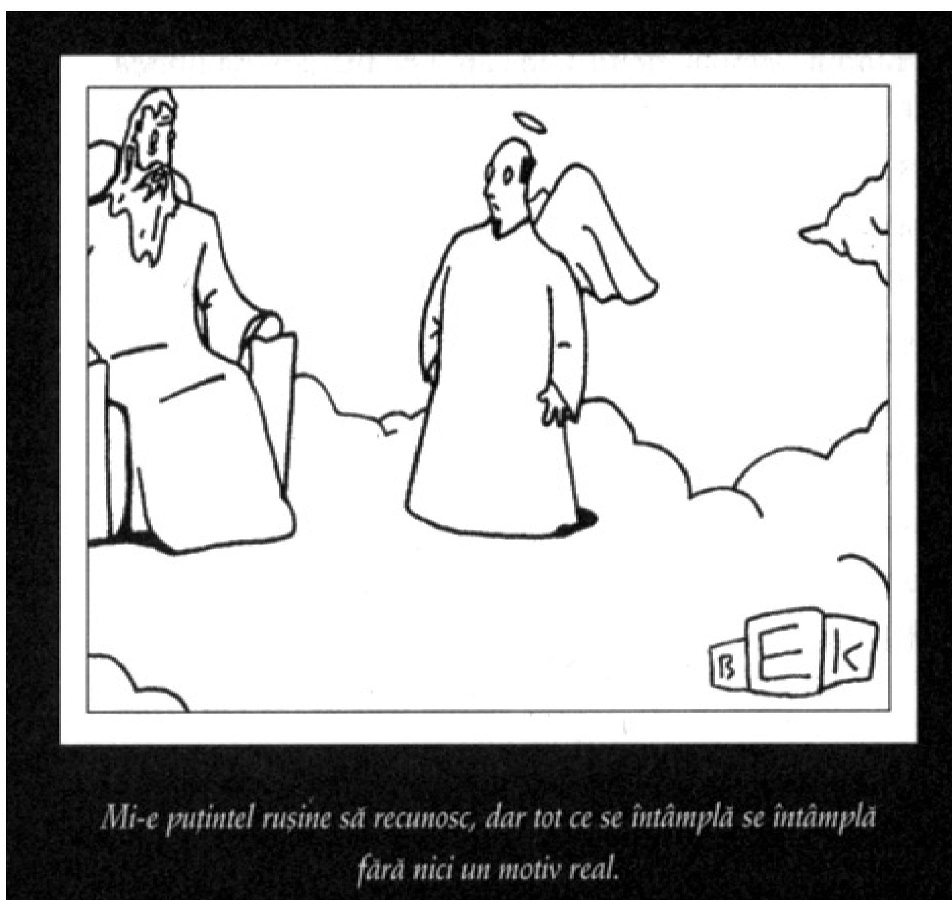
Limpede precum cristalul… sau paharul.

INFINIT ȘI ETERNITATE

Realitatea e că, oricât de bună și de frumoasă este sau nu lumea asta, noi ne aflăm în ea doar pentru o scurtă vizită. Scurtă însă în comparație cu ce? Cu un număr nelimitat de ani?

Leibniz se plasează exact la cealaltă extremitate față de Dumnezeul înfățișat în caricatura următoare (a nu fi confundat cu Dumnezeul de sus). Fiind un raționalist, el nu s-a mulțumit să spună că totul „s-a întâmplat pur și simplu”, ca și cum la fel de bine s-ar fi putut întâmpla orice altceva. După părerea lui, trebuie să fi existat un motiv, o *rațiune*, pentru care fiecare situație a devenit *necesară*.

De ce plouă mai mult la Seattle decât la Albuquerque? Deoarece condițiile A, B și C fac *imposibilă* situația inversă. Date fiind condițiile A, B și C, nicio altă situație nu ar fi posibilă. Până în acest punct, cei mai mulți dintre noi ar fi de acord cu Leibniz, mai cu seamă cei care locuiesc în Seattle. El continuă însă, susținând că nici respectivele condiții (A, B și C) nu ar fi putut fi altele decât sunt. Ca și cele anterioare lor și cele precedente și așa mai departe, tot așa, hop și-așa. Acesta este „principiul rațiunii suficiente”, după cum l-a denumit el, care afirmă că motivul, rațiunea pentru care orice situație actuală *este* actuală e acela că ar fi fost imposibil să fie altfel. Un univers fără un volum disproporționat de mare de ploi în Seattle *și fără toate condițiile care au dus la această ploaie* n-ar fi univers. Ar fi haos; universul n-ar mai avea „uni-”.

Mi-e puțintel rușine să recunosc, dar tot ce se întâmplă se întâmplă fără nici un motiv real.

Noțiunea de infinit i-a nedumerit pe metafizicieni de… ei, bine, de o veșnicie. Non-metafizicienii însă au fost mai puțin impresionați.

> Două vaci sunt la păscut. Una se întoarce spre cealaltă și spune:
> — Deși valoarea lui π este scrisă de obicei cu cinci zecimale, de fapt numărul lor este infinit.
> A doua vacă se uită la prima și răspunde:
> — Muu.

Următoarea anecdotă combină ideea eternității cu o altă piatră de încercare a conceptelor filosofice, și anume relativitatea:

> Medicul îi spune unei femei că mai are șase luni de trăit.
> — Și pot să fac ceva în sensul ăsta? întreabă ea.

— Da. Poți să te măriți cu un contabil de la fisc.
— Și cum o să mă vindece asta?
— N-o să te vindece, îi spune medicul, dar cele șase luni care ți-au rămas o să ți se pară o veșnicie.

Anecdota suscită o întrebare de tip filosofic: Cum se poate ca un lucru finit, de pildă șase luni, să fie analog cu ceva infinit, adică eternitatea? Cei care pun această întrebare n-au trăit niciodată alături de un contabil de la fisc.

DETERMINISM VERSUS LIBER-ARBITRU

Și dacă tot suntem aici și acum, avem oare vreun control asupra propriului nostru destin?

Multă cerneală filosofică a fost consumată în decursul secolelor, în încercarea de a afla dacă ființa umană este liberă să decidă și să acționeze sau dacă deciziile și acțiunile noastre sunt determinate de forțe externe: ereditate, mediu, istorie, soartă, Microsoft.

Tragedienii greci subliniau influența exercitată de caracter și de inevitabilele lui tare asupra cursului vieții și al evenimentelor.

Când a fost întrebat dacă crede în liberul-arbitru, romancierul din secolul XX Isaac Bashevis Singer a replicat mucalit: „N-am de ales.” (Aceasta este și poziția adoptată în mod serios de unii filosofi: că suntem obligați să credem în libertatea noastră de a alege fiindcă altfel nu am avea nicio bază pentru a crede în responsabilitatea morală; alegerile noastre de tip moral nu ne-ar mai aparține.)

Recent, ideea că forțe psihologice ce nu pot fi controlate personal ne determină comportamentul a înlocuit-o pe cea a responsabilității morale în așa măsură, încât întâlnim acum justificări de tipul celei prin care un acuzat a pretins că zahărul din gustarea lui l-a determinat să ucidă. De fapt, nu-i altceva decât „diavolul m-a împins s-o fac” în veșminte psihologice.

Mai sunt însă și unii deterministi care spun: „Dumnezeu m-a îndemnat s-o fac. De fapt, Dumnezeu a hotărât totul în univers, până la cel din urmă detaliu.” Baruch Spinoza, filosoful evreu care a trăit în Olanda în secolul al XVII-lea, și Jonathan Edwards, teolog american din veacul al XVIII-lea, au fost susținătorii acestui tip de determinism. Uliul, broasca și camionul din

povestea următoare şi-au spus probabil că au decis şi au acţionat, fiecare, în deplină libertate de alegere.

> Moise, Iisus şi un bătrânel cu barbă joacă golf. Moise dă o lovitură lungă, iar mingea se duce direct spre iazul din apropiere. Moise ridică crosa, desparte apele şi mingea se rostogoleşte în siguranţă dincolo de iaz.
>
> Iisus o trimite tot spre iaz, dar când să cadă în mijloc, mingea rămâne în aer. Iisus merge liniştit pe apă, loveşte mingea şi o expediază pe iarbă.
>
> Pasa bătrânelului loveşte un gard şi ricoşează spre stradă, izbeşte un camion şi este aruncată din nou pe pajişte, îndreptându-se direct spre iaz. Aterizează pe o frunză de nufăr, de unde o broască o înhaţă. Un uliu se năpusteşte, înşfacă broasca şi se îndepărtează în zbor. În vreme ce planează asupra pajiştii, în ghearele păsării, broasca scapă mingea din gură, iar aceasta se opreşte drept în gaură.
>
> Moise se întoarce spre Iisus şi-i spune:
>
> — Nu pot să sufăr să joc cu tatăl tău!

FILOSOFIA PROCESULUI

Trebuia să se întâmple şi aşa ceva: a apărut la un moment dat un filosof care s-a îndepărtat de această idee a unui Dumnezeu compulsiv, care îşi vâră nasul în orice. În secolul XX, Alfred North-Whitehead a afirmat nu doar că Dumnezeu este incapabil să determine viitorul, ci, mai mult decât atât, că viitorul este cel care îl determină pe el. În conformitate cu filosofia procesului a lui Whitehead, Dumnezeu nu este nici atotputernic, nici atotştiutor, ci este transformat de evenimente pe măsură ce acestea se petrec. Sau, aşa cum ar putea spune adepţii curentului New Age, „Dumnezeu e… aşa… foarte evoluat.”

> Alvin lucrează în atelierul lui, când aude o voce bubuitoare venită de sus, care spune:

— Alvin, vinde-ți afacerea!

O ignoră, dar vocea continuă zi după zi:

— Alvin, vinde-ți afacerea pentru trei milioane de dolari!

După câteva săptămâni de insistențe, Alvin cedează și își vinde atelierul. Vocea continuă:

— Alvin, du-te la Las Vegas!

El întreabă de ce.

— Alvin, ia cei trei milioane de dolari și du-te la Las Vegas.

Alvin se supune, pleacă la Las Vegas și intră într-un cazinou. Vocea spune iar:

— Alvin, du-te la masa de blackjack și joacă toată suma pe o singură mână!

Alvin ezită, dar până la urmă face așa cum i s-a cerut. Primește cărțile și are optsprezece. Crupierul are șase.

— Alvin, cere o carte!

— Poftim?! Crupierul are…

— Cere o carte!

Alvin cere o carte și primește un as. Nouăsprezece. Răsuflă ușurat.

— Alvin, mai cere o carte!

— Ce?!

— MAI CERE O CARTE!

Se conformează și primește iar un as. Are douăzeci.

— Alvin, cere încă o carte! comandă vocea.

— Am *douăzeci!* urlă Alvin.

— CERE ÎNCĂ O CARTE! bubuie vocea.

— Dă-mi o carte, spune Alvin.

Și mai primește un as. Douăzeci și unu!

Iar vocea bubuitoare se aude din nou:

— Incredibil! Mi-a ieșit!

Hei, chiar e interesantă ideea unui Dumnezeu care se poate lua pe sine prin surprindere.

PRINCIPIUL PARCIMONIEI

Dintotdeauna a existat în filosofie un curent antimetafizic, culminând cu triumful viziunii științifice asupra lumii, din ultimele două secole. Rudolf Carnap și Cercul de la Viena (care, în ciuda părerilor des întâlnite, nu este un grup disco din anii șaptezeci) au mers până acolo încât au propus eliminarea metafizicii, ca fiind doar speculații iraționale, înlocuite de știință.

Rudy și Cercul lui s-au inspirat din lucrările teologului din secolul al XIV-lea William Ockham, care a enunțat principiul parcimoniei, cunoscut și ca „briciul lui Ockham”. Acest principiu afirmă că „teoriile nu trebuie să fie mai complexe decât este necesar”. Sau, așa cum l-a exprimat Ockham în termeni metafizici, teoriile nu ar trebui să „multiplice entitățile în mod non-necesar”.

Să presupunem că Isaac Newton ar fi văzut mărul căzând și ar fi exclamat: „Am priceput! Merele sunt prinse la mijloc între gremlinii care le trag în sus și trolii care le trag în jos, iar trolii sunt mai puternici!”

Ockham ar fi replicat: „Bine, Isaac, teoria ta ține seama de toate datele observabile, dar ai grijă și respectă principiul: ține-o cât mai simplă!”

Carnap ar fi de acord cu el.

Într-o seară după cină, un băiețel de cinci ani își întreabă tatăl:

— Unde s-a dus mama?

— E la o petrecere Tupperware, îi răspunde tatăl.

Explicația îl mulțumește pe copil doar pentru o clipă, fiindcă pe urmă întreabă din nou:

— Ce-i aceea o petrecere Tupperware?

Tatăl își spune că cea mai simplă explicație este și cea mai bună, așa că replică:

— Păi, cum să-ți spun eu, fiule, la o petrecere Tupperware, o sumedenie de doamne se adună și își vând una alteia ligheane din plastic.

Băiețelul izbucnește în râs.

— Haide, tati, spune-mi serios!

Adevărul simplu este că la o „petrecere” Tupperware chiar asta se întâmplă: un grup de doamne se întâlnesc și își vând una alteia ligheane din plastic. Dar responsabilii de marketing de la firma Tupperware, metafizicieni cum sunt, ar vrea să ne facă să credem că lucrurile sunt mult mai complexe.

DIMITRI: Eu îți pun o întrebare simplă, iar tu îmi dai zece răspunsuri diferite. Nu mă ajuți deloc.

TASSO: Dacă vrei să fii ajutat, du-te la un asistent social. Am auzit că sunt cu duiumul.

DIMITRI: Ba nu, vreau să știu care dintre răspunsuri este cel adevărat.

TASSO: Aha! Ei, acum ajungem undeva!

II
LOGICA

Fără logică, rațiunea este inutilă. Cu ea, poți câștiga dispute intelectuale, dar poți pierde sprijinul maselor.

DIMITRI: Există atâtea filosofii care se contrazic! Cum mai pot fi sigur că ceva este adevărat?

TASSO: Dar cine zice că există ceva adevărat?

DIMITRI: Ei, poftim! Întotdeauna răspunzi la o întrebare cu o altă întrebare?

TASSO: Și ce, ai o problemă cu asta?

DIMITRI: Nici măcar nu știu de ce te-am întrebat, fiindcă unele lucruri sunt pur și simplu adevărate. De pildă, că doi plus doi fac patru. Asta-i adevărat și cu asta, basta!

TASSO: Dar cum poți fi sigur că așa e?

DIMITRI: Fiindcă sunt un atenian deștept!

TASSO: Asta-i o altă chestiune. Dar motivul pentru care poți fi sigur că doi plus doi fac patru este altul: fiindcă afirmația asta respectă regulile imuabile ale logicii.

LEGEA NON-CONTRADICȚIEI

Tasso avea dreptate. Să începem cu o glumă care are la bază logica aristoteliană.

> Un rabin judecă un caz în sat. Ștrul se ridică și-și spune păsul:
>
> — Rabi, turma lui Ițic trece în fiecare zi pe terenul meu și îmi distruge recolta. E pământul meu! Nu e drept!
>
> — Ai dreptate, răspunde rabinul.
>
> Pe urmă se ridică și Ițic:

— Dar, Rabi, dacă n-ar trece pe terenul lui, oile mele n-ar putea ajunge la iaz ca să bea apă. Și fără apă ar muri. De secole, fiecare cioban are dreptul să traverseze pământurile din jurul iazului, așa că același drept îl am și eu.

Iar rabinul îi răspunde:

— Ai dreptate.

Menajera lui, care a auzit totul, exclamă:

— Dar, Rabi, nu se poate ca amândoi să aibă dreptate!

La care rabinul răspunde:

— Și tu ai dreptate!

Menajera îl înștiințează pe rabin că încalcă Legea non-contradicției enunțată de Aristotel – ceea ce pentru un rabin nu-i chiar atât de rău ca încălcarea legii care zice să nu preacurvești cu menajera vecinului tău, dar e pe aproape. Legea non-contradicției afirmă că un lucru nu poate fi și adevărat și neadevărat în același timp.

RAȚIONAMENT ILOGIC

Raționamentul ilogic este pacostea filosofilor, dar uneori poate fi al naibii de util. De aceea, probabil, este atât de des întâlnit.

Un irlandez intră într-un bar din Dublin, cere trei halbe de Guinness și începe să bea pe rând câte o înghițitură din fiecare până ce le golește. Apoi cere încă trei.

— Știi, le-ai bea mai puțin trezite dacă ai cumpăra câte una, pe rând, îi spune barmanul.

— Da, știu, replică irlandezul, dar am doi frați, unul în America, celălalt în Australia, și când ne-am despărțit, am promis să bem mereu astfel, în amintirea zilelor în care eram împreună. Primele două halbe sunt pentru frații mei, iar a treia e pentru mine.

— Ce obicei minunat! exclamă barmanul impresionat.

Irlandezul devine client nelipsit al barului și întotdeauna își comandă berile la fel.

Dar într-o zi, vine și cere numai două halbe. În local se lasă tăcerea și, la al doilea rând, barmanul îi spune:

— Condoleanțele mele, prietene!

— O, nu, toată lumea-i bine, sănătoasă, răspunde irlandezul. Doar că eu am trecut la mormoni și a trebuit să renunț la băutură.

Cu alte cuvinte, logica *pro domo* îți dă și de băut.

LOGICA INDUCTIVĂ

Logica inductivă ajunge la teorii generale pornind de la cazuri particulare, fiind metoda utilizată pentru a confirma teoriile științifice. Dacă veți observa suficiente mere căzând din pomi, veți conchide că întotdeauna merele cad și niciodată n-o iau în sus ori în lateral. Astfel, veți putea enunța o ipoteză cu titlu general, care va include și alte corpuri care cad, de pildă perele. Așa progresează știința.

Nu există în analele literaturii un personaj mai bine-cunoscut pentru capacitățile sale „deductive” decât eficientul Sherlock Holmes, dar modul în care el operează nu folosește de obicei logica de tip deductiv, ci pe cea inductivă, în primul rând, observă cu atenție situația și apoi generalizează pe baza experienței sale anterioare, folosind analogiile și probabilistica, așa cum procedează în povestea următoare:

Holmes și Watson sunt în drumeție cu cortul. În toiul nopții, Holmes se trezește și-și zgâlțâie amicul.

— Watson, uită-te la cer și spune-mi ce vezi!

— Văd milioane de stele, Holmes.

— Și ce deduci de aici?

Watson se gândește câteva clipe.

— Păi, din punct de vedere astronomic, asta înseamnă că există milioane de galaxii și poate

milioane de planete. Astrologic, remarc că Saturn a intrat în zodia Leului. Temporal, deduc că este cam trei și un sfert. Meteorologic, bănuiesc că mâine va fi o zi însorită. Din perspectivă teologică, înțeleg că Dumnezeu este atotputernic și că noi suntem mici și neînsemnați. Dar tu ce vezi, Holmes?

— Ce idiot ești, Watson! Cineva ne-a furat cortul!

Nu știm exact cum a ajuns Holmes la respectiva concluzie, dar ne putem închipui că a raționat astfel:

1. M-am dus la culcare într-un cort, dar acum văd stelele.
2. Ipoteza mea de lucru intuitivă, bazată pe analogia cu experiențe similare din trecut, este aceea că cineva ne-a furat cortul.
3. Pentru a verifica această ipoteză, să încercăm să le eliminăm pe celelalte:
   a. Poate că totuși cortul e aici, dar cineva proiectează pe plafonul lui imaginea unui cer înstelat. E cam greu de crezut, ținând seama de experiența mea anterioară privind comportamentul uman și de echipamentele despre care aceeași experiență îmi spune că ar fi trebuit să fie prezente în cort și, în mod evident, nu sunt.
   b. Poate că a bătut vântul și a luat cortul. Și această ipoteză îmi pare incredibilă, experiența mea zicându-mi că un vânt atât de puternic m-ar fi trezit din somn – deși poate că nu și pe Watson.
   c. Etc. Etc. Etc.
4. Nu, cred că ipoteza mea inițială este cea corectă. Cineva ne-a furat cortul.

Inducția. Când te gândești că de atâția ani extraordinara abilitate a lui Holmes poartă un nume greșit!

FALSIFICABILITATEA

Pacientul: Noaptea trecută am visat că eram în pat cu Angelina Jolie și Jennifer Lopez și că am făcut

dragoste cu ele până dimineață.

Psihiatrul: Este limpede că aveți o profundă dorință de a face sex cu mama dumneavoastră.

Pacientul: Ce?! Niciuna dintre cele două nu seamănă nici pe departe cu mama mea!

Psihiatrul: Aha! O reacție formativă! În mod evident, vă reprimați dorințele reale.

Povestea de mai sus nu este o glumă; pur și simplu așa raționează unii freudieni. Iar problema cu raționamentul lor este aceea că nu există niciun set imaginabil de circumstanțe care să le contrazică teoria oedipiană. În critica sa la adresa logicii inductive, filosoful de secol XX Karl Popper susținea că, pentru ca o teorie să fie valabilă, trebuie să fie posibile anumite circumstanțe în care ea să fie falsă. În pseudoanecdota de mai sus, nu există asemenea circumstanțe pe care terapeutul freudian să le accepte ca dovadă. Dar iată o glumă *reală*, care subliniază mai elocvent ideea lui Popper:

UN EFORT INDUCTIV

Păi, cum să spun, ce fel de hoț ar lua numai strachina câinelui?!

Doi bărbați pregătesc micul dejun. În vreme ce unge cu unt pâinea prăjită, primul spune:

— Ai observat vreodată că, dacă scapi din mână o felie de pâine unsă, întotdeauna aterizează cu untul în jos?

— Ba nu, răspunde al doilea. Pariez că doar pare așa, fiindcă e atât de neplăcut să cureți mizeria când felia cade cu untul în jos. Sunt sigur că în tot atâtea cazuri aterizează cu untul în sus.

— A, da? exclamă primul. Ia uită-te aici.

Dă drumul feliei din mână, iar aceasta aterizează cu fața unsă în sus. Al doilea tip jubilează:

— Vezi, ți-am spus eu!

La care primul replică:

— Oh, acum pricep ce s-a întâmplat. Am uns partea care nu trebuia!

Pentru acest individ, nicio tonă de dovezi n-ar izbuti să-i invalideze teoria.

LOGICA DEDUCTIVĂ

Logica deductivă raționează de la cazul general la cel particular. Argumentația deductivă prin excelență este reprezentată de silogismul următor: „Toți oamenii sunt muritori. Socrate este om. Prin urmare, Socrate este muritor." Este uluitor cât de des se întâmplă ca unii să distorsioneze acest raționament și să ajungă la concluzii de tipul „Toți oamenii sunt muritori. Socrate este muritor. Prin urmare, Socrate este om" – concluzie care nu derivă logic din afirmațiile anterioare. Ar fi același lucru cu a spune: „Toți oamenii sunt muritori. Hamsterul puștiului meu este muritor. Prin urmare, hamsterul puștiului meu este om."

O altă modalitate de a distorsiona o argumentație deductivă este plecarea de la o premisă falsă.

Un cowboy bătrân intră într-un bar și cere ceva de băut. În vreme ce stă și-și savurează paharul de whisky, o tânără se așază alături, se întoarce spre el și-l întreabă:

— Ești un cowboy adevărat?

— Păi, mi-am petrecut întreaga viață la fermă crescând cai, reparând garduri și marcând vite, așa că bănuiesc că sunt.

— Eu sunt lesbiană, continuă tânăra. Îmi petrec ziua întreagă gândindu-mă la femei. Imediat ce mă trezesc

dimineața, mă gândesc la femei. Când îmi fac duș sau mă uit la televizor, gândul îmi zboară la femei.

Puțin mai târziu, un el și o ea se așază lângă bătrânul cowboy și-l întreabă:

— Ești un cowboy adevărat?

— Așa am crezut întotdeauna, dar tocmai mi-am dat seama că sunt lesbiană.

Poate că ar fi interesant să analizăm unde anume a greșit cowboy-ul. Sau poate că nu. Dar o vom face oricum, în primul său răspuns la întrebarea dacă este un cowboy adevărat, el a judecat astfel:

1. Dacă un om își petrece tot timpul făcând muncă de cowboy, înseamnă că e un cowboy adevărat.
2. Eu îmi petrec tot timpul făcând asemenea munci de cowboy.
3. Prin urmare, sunt un cowboy adevărat.

Iată și raționamentul femeii:

1. Dacă o femeie își petrece tot timpul gândindu-se la femei, înseamnă că e lesbiană.
2. Eu sunt femeie.
3. Îmi petrec tot timpul gândindu-mă la femei.
4. Prin urmare, sunt lesbiană.

Când bătrânul cowboy urmează același raționament și ajunge la aceeași concluzie, pornește de la o premisă care în cazul lui este falsă, anume nr. 2: eu sunt femeie.

Bun, noi nu v-am spus niciodată că filosofia e o glumă!

RAȚIONAMENTUL INDUCTIV PRIN ANALOGIE

Nimic nu e mai grozav decât raționamentul prin analogie. Sau poate că e. Una dintre utilizările ei se regăsește în răspunsul la întrebarea „Ce sau cine a creat universul?” Unii au afirmat că, universul fiind aidoma unui orologiu, trebuie să existe și un Maestru Ceasornicar. Așa cum a subliniat empiristul britanic din secolul al XVIII-lea David Hume, acesta este un argument dubios, fiindcă nu există nimic perfect analog cu universul în întregul său – decât poate un alt univers, așa că n-ar trebui să luăm în calcul în acest sens

ceva ce este doar parte a *acestui* univers. Și, oricum, de ce un orologiu? se întreabă Hume. De ce să nu spunem că universul este analog cu un cangur? La urma urmelor, ambele sunt sisteme interconectate organic. Dar analogia cu cangurul ar duce la o concluzie cu totul diferită referitor la originea universului – anume că s-a născut dintr-un alt univers, după ce acesta din urmă a făcut sex cu un al treilea. O problemă fundamentală în privința raționamentelor prin analogie este supoziția conform căreia, dat fiind că unele proprietăți ale lui A sunt similare cu ale lui B, atunci și alte aspecte ale lui A sunt de asemenea similare cu B. Or, acest lucru nu este în mod necesar adevărat.

Recent, argumentul orologiului a revenit în actualitate odată cu „teoria" designului inteligent, care afirmă că supercomplexitatea elementelor din natură (gândiți-vă la fulgii de zăpadă, la globul ocular, la quarci) demonstrează că trebuie să existe un designer, un proiectant inteligent. Când Comisia pentru Educație din Dover, Pennsylvania, a fost acuzată pentru că a introdus în programa școlară ipoteza designului inteligent ca „teorie alternativă" la cea a evoluției, judecătorul John Jones III a decis că membrii ei ar trebui să se întoarcă pe băncile școlii. În cadrul expozeului său cu frecvente note amuzante, Jones nu s-a putut abține să nu îi ia în răspăr pe unii dintre așa-numiții martori experți ai apărării, precum un profesor care a recunoscut faptul că argumentația prin analogie este deficitară, dar „funcționează în filmele științifico-fantastice". Martorul următor, rogu-vă!

O altă problemă a raționamentului prin analogie este aceea că diverse puncte de vedere oferă analogii cu totul diferite între ele.

> Trei studenți la inginerie se întreabă ce fel de Dumnezeu o fi proiectat corpul omenesc. Primul spune:
>
> — Dumnezeu trebuie să fie inginer mecanic. Uitați-vă la articulații!
>
> Al doilea răspunde:
>
> — Eu cred că Dumnezeu trebuie să fie un inginer electronist; sistemul nervos are mii de conexiuni electrice.

Cel de-al treilea intervine:

— De fapt, Dumnezeu este inginer constructor. Cine altul ar proiecta o conductă de evacuare a deșeurilor printr-o zonă recreațională?

În esență, raționamentele prin analogie nu sunt prea satisfăcătoare; nu oferă acea certitudine pe care ne-am dori-o în privința unor credințe fundamentale precum cea în existența lui Dumnezeu. Nu există nimic mai rău decât o analogie defectuoasă stabilită de un filosof – poate doar aceea făcută de un elev de liceu. Mărturie în acest sens stau rezultatele unui concurs organizat de *The Washington Post*, cu titlul „Cele mai nefericite analogii prezentate vreodată în lucrările elevilor de liceu":

„Îndelung despărțiți de soarta crudă, cei doi îndrăgostiți alergau unul spre celălalt pe pajiștea înverzită ca două trenuri de marfă, unul plecând din Cleveland la 18.36 și circulând cu 80 km pe oră, iar celălalt pornit din Topeka la 19.47, cu viteza de 55 km pe oră."

„John și Mary nu s-au întâlnit niciodată. Sunt ca două păsări colibri care nici ele nu s-au întâlnit vreodată."

„Bărcuța plutea lin pe apa lacului, exact așa cum o bilă de bowling n-ar face-o."

„Din pod răsună un urlet nepământesc. Întreaga scenă avea un aer straniu, suprarealist, ca atunci când ești în vacanță într-un alt oraș și serialul începe la 8 fix în loc de 8.30."

EROAREA POST HOC ERGO PROPTER HOC

Mai întâi, câteva cuvinte despre utilizarea expresiei în situațiile sociale: în anumite cercuri, rostită cu o mutră serioasă, poate oferi anumite avantaje la o petrecere. Interesant este faptul că, rostită în orice altă limbă decât latina, are exact efectul opus: „După asta, prin urmare fiindcă asta." Mai pricepe ceva!

Fraza descrie greșeala de a presupune că, fiindcă un lucru vine *după* altul, respectivul lucru a fost *cauzat* de acest altul. Din motive evidente,

această logică falsă este frecvent întâlnită în cadrul discursului sociopolitic, ca de pildă: „Cei mai mulți dependenți de heroină au început cu marijuana." Este adevărat, dar și mai mulți au început cu lapte.

Post hoc face ca viața să fie mai interesantă în unele culturi: „Soarele răsare când cântă cocoșul, deci cântatul cocoșului trebuie să fie cel care face ca soarele să răsară." Mulțumim, cocoșule! Sau să ne gândim la colega noastră:

> În fiecare dimineață, femeia iese pe terasă și strigă:
> – Fie ca această casă să fie ferită de tigri!
> După care intră din nou în casă. În cele din urmă, am întrebat-o:
> — Ce tot spui asta? Nu există niciun tigru pe o rază de o mie de kilometri de aici!
> La care ea a replicat:
> — Vezi? Înseamnă că funcționează!

Glumele de tip *post hoc* s-au înmulțit direct proporțional cu iluziile omenești.

> Un evreu cam bătrâior se însoară cu o tinerică și cei doi se iubesc la nebunie. Dar orice ar încerca el, soția nu ajunge niciodată la orgasm. Și cum o nevastă de evreu are dreptul la plăcere sexuală, soții hotărăsc să ceară sfatul rabinului. Acesta le ascultă povestea, își mângâie barba și le sugerează:
> — Angajați un tânăr viguros și arătos. În vreme ce voi doi faceți dragoste, el să fluture un prosop pe deasupra voastră. Așa, soția o să poată avea o fantezie sexuală și o să ajungă la orgasm.
> Cei doi se duc acasă și urmează sfatul rabinului. Angajează un tânăr arătos, iar acesta flutură deasupra lor un prosop în vreme ce fac dragoste. Dar degeaba; tânăra tot nu e satisfăcută.
> Perplecși, se întorc la rabin.

— Bine, îi spune el soțului, să încercăm invers. Să facă tânărul dragoste cu soția, iar dumneata flutură prosopul peste ei.

Cuplul urmează și de această dată sfatul rabinului. Angajatul se așază în pat cu soția, iar soțul dă din prosop. Tânărul se achită cu entuziasm de îndatorire, iar în scurt timp soția are un orgasm cutremurător. Soțul zâmbește, se uită la tânărul angajat și-i spune triumfător:

— Vezi, băiețică, *așa* se flutură prosopul!

Bun, încă un banc *post hoc* și gata. Promit!

Într-un azil de bătrâni, un octogenar vine în fața unei doamne cam de aceeași vârstă, ce purta pantalonași roz cu volănașe, și-i spune:

— Astăzi e ziua mea!

— Minunat! replică ea. Pariez că pot să-ți spun exact câți ani ai.

— Serios? Cum?

— Ușor. Dă-ți pantalonii jos!

Omul se conformează.

— Bun, zice ea. Acum dă-ți jos și chiloții.

Bătrânul face cum i s-a cerut. Doamna îl pipăie puțin și pe urmă decide:

— Ai optzeci și patru de ani.

— De unde ți-ai dat seama? întreabă el.

— Fiindcă mi-ai spus tu ieri.

Bătrânul a fost păcălit de cel mai vechi truc din istorie, *post hoc ergo propter hoc* – altfel spus *după* ce a pipăit puțin, *prin urmare pentru că* a pipăit puțin… Partea cu *propter* e *c*ea care ne aruncă de fiecare dată în plasă.

În general, suntem trași pe sfoară de *post hoc ergo propter hoc* fiindcă nu ne dăm seama că o altă cauză este la mijloc.

Un băiat din New York este condus de vărul său prin mlaștinile din Louisiana.
— Este adevărat că aligatorii nu te atacă dacă ții în mână o lanternă? întreabă puștiul de la oraș.
Iar vărul său replică:
— Depinde de cât de repede fugi cu lanterna aia.

Orășeanul a luat lanterna drept un *propter*, când de fapt ea nu era decât recuzită.

EROAREA „MONTE CARLO”

Împătimiții jocurilor de noroc vor recunoaște ușor acest tip de eroare. Unii vor fi surprinși să audă că este doar un mit, numindu-l Strategia Monte Carlo. De fapt, activitatea crupierilor depinde de el.

Știm că ruleta este împărțită egal în sectoare roșii și negre, având deci 50 la sută șanse să se oprească pe un sector roșu. Dacă învârtim ruleta de suficient de multe ori – să zicem 1 000 – și dacă nu a fost în vreun fel măsluită, în medie ar trebui să se oprească pe roșu de 500 de ori. Prin urmare, dacă o învârtim de șase ori și se oprește pe negru de fiecare dată, suntem tentați să presupunem că șansa e de partea noastră dacă mizăm pe roșu a șaptea oară. Fiindcă „trebuie să urmeze” roșul, nu-i așa? Nu-i așa! Șansele ca roata să se oprească pe roșu a șaptea oară sunt tot de cincizeci la sută, așa cum au fost la fiecare rotire, și tot atât vor fi indiferent de câte ori se va opri pe negru consecutiv.

Iată un sfat înțelept, bazat pe mitul Monte Carlo:

> Dacă urci la bordul unui avion de pasageri, pentru mai multă siguranță, ia o bombă cu tine… fiindcă șansele ca în același avion să fie doi pasageri cu bombe sunt infinit de mici.

ARGUMENTUL CIRCULAR sau CERCUL VICIOS

Circulară este o argumentație în care dovezile în favoarea unei afirmații conțin în ele afirmația însăși. Adesea argumentația circulară poate fi o

glumă în sine, fără a mai necesita vreo înfloritură.

> Era toamnă și indienii din rezervație l-au întrebat pe noul lor șef de trib dacă iarna avea să fie foarte friguroasă. Crescut conform preceptelor lumii moderne, șeful nu cunoștea străvechile secrete și nu avea cum să știe dacă iarna care urma avea să fie blândă sau friguroasă. De dragul siguranței însă, și-a îndemnat tribul să strângă lemne și să se pregătească pentru o iarnă rece. Câteva zile mai târziu, după ce s-a gândit mai bine, a sunat la serviciul meteorologic și a întrebat dacă era previzionată o iarnă friguroasă. Meteorologul i-a răspuns că da, iarna va fi destul de rece. Drept urmare, șeful și-a sfătuit tribul să adune și mai multe lemne de foc.
>
> După câteva săptămâni, a sunat iar la serviciul meteo.
>
> — Tot o iarnă friguroasă se anunță? a întrebat el.
>
> — Cu certitudine, a venit răspunsul. Chiar foarte rece.
>
> Și șeful le-a cerut oamenilor săi să adune toate vreascurile și lemnele pe care le puteau găsi.
>
> După alte două săptămâni, mai sună o dată la meteo și întreabă care mai sunt previziunile. Meteorologul îi răspunde:
>
> — Previziunile noastre arată că va fi una dintre cele mai reci ierni din istorie!
>
> — Serios? întreabă șeful. Dar cum de sunteți atât de siguri?
>
> — Fiindcă indienii adună lemne într-o frenezie!

Dovada șefului privind nevoia de a strânge cât mai multe lemne era chiar faptul că strângea tot mai multe lemne. Din fericire, folosea pentru asta un fierăstrău circular.

EROAREA DE DEMONSTRAȚIE NUMITĂ ARGUMENTUM AD VERECUNDIAM

Argumentul derivat din respectul față de autoritate este unul dintre preferatele șefului nostru. A cita cuvintele unei autorități în sprijinul propriei argumentații nu este în sine o eroare de ordin logic; opinia specialiștilor constituie o dovadă legitimă, alături de altele. Greșită este utilizarea respectului pentru autoritate ca unică modalitate de a-ți confirma spusele, în ciuda dovezilor care atestă contrariul.

> Ted se întâlnește cu amicul lui, Al, și exclamă:
> — Al! Auzisem că ai murit!
> — Ba deloc! răspunde amicul, râzând. După cum vezi, sunt cât se poate de viu.
> — Imposibil! declară Ted. Cel de la care am auzit e mult mai de încredere decât tine.

În argumentația bazată pe glasul autorității, important este pe cine acceptăm ca autoritate legitimă.

> Un bărbat intră într-un magazin de animale de companie și cere să vadă papagalii. Vânzătorul îi arată o pereche superbă.
> — Acesta costă 5 000 de dolari, iar celălalt 10 000, îi spune el.
> — Oh! Și ce știe cel de 5 000 să facă?
> — Papagalul ăsta cântă toate ariile scrise de Mozart.
> — Iar celălalt?
> — Celălalt cântă întregul ciclu al *Inelului Nibelungilor* de Wagner. Dar mai avem un papagal, care costă 30 000 de dolari.
> — Măi să fie! Și el ce face?
> — Eu nu l-am auzit să facă nimic, dar ceilalți doi îi spun „maestre”.

În conformitate cu spusele autorităților noastre, unele autorități sunt mai credibile decât altele; problemele apar însă atunci când „rivalii” nu recunosc această credibilitate.

Patru rabini obișnuiau să discute între ei chestiuni teologice și de fiecare dată trei erau de acord, iar al patrulea avea opinii diferite. Într-o zi, scorul fiind din nou trei la unu, al patrulea rabin a hotărât să apeleze la autoritatea supremă.

— Oh, Doamne, strigă el. În inima mea știu că eu am dreptate, iar ei greșesc. Te rog, dă-mi un semn ca să le demonstrez și lor!

Era o zi frumoasă, însorită. Imediat ce își sfârși rugăciunea, un nor apăru pe cer, deasupra celor patru rabini. Se auzi un tunet și norul se disipa.

— Un semn de la Dumnezeu! Vedeți că am dreptate? Știam eu!

Dar ceilalți trei nu se arătară de acord, subliniind că se întâmplă adesea ca în zilele calde de vară să se formeze nori de furtună. Așa că rabinul se rugă din nou:

— Oh, Doamne, îmi trebuie un semn mai elocvent, ca să le arăt că eu am dreptate, nu ei! Deci te rog, Doamne, dă-mi un semn mai convingător!

De data asta patru nori de furtună se iviră pe cer și, apropiindu-se unul de altul, formară un singur nor uriaș, din care izbucni un fulger și lovi un copac de pe dealul din apropiere.

— V-am spus eu că am dreptate! strigă rabinul, dar colegii lui insistară că tot ceea ce s-a întâmplat putea fi explicat prin cauze naturale.

Rabinul tocmai se pregătea să ceară un semn și mai grăitor, mult mai grăitor, dar în clipa în care începu „Oh, Doamne”, cerul se întunecă, pământul se cutremură și un glas profund, bubuitor, intona EEEEEL AAAAAARE DREPTATEEEEEE!

Rabinul își înfipse mâinile-n șold, se întoarse spre ceilalți trei și spuse:

— Ei, acum ce mai ziceți?

La care unul dintre ceilalți ridică din umeri și replică:

— Mă rog, acum scorul e trei la doi.

PARADOXUL LUI ZENON

Paradoxul este un raționament aparent logic, bazat pe premise presupus veridice, care duc la o contradicție sau la o concluzie evident falsă. Altfel formulată, aceasta ar putea fi și definiția unei glume – sau cel puțin a majorității glumelor din cartea de față. E ceva absurd în privința chestiilor adevărate care duc în mod perfect logic la chestii false, iar absurdul este adesea ilar. Riscăm să devenim confuzi dacă răsucim în minte în același timp două idei care se contrazic reciproc. Mai semnificativ însă, putem stârni râsete copioase la o petrecere enunțând un paradox interesant.

Când vine vorba despre jonglarea simultană cu două idei care se exclud reciproc, Zenon din Elea este un veritabil maestru. Ați auzit vreodată anecdota lui despre întrecerea dintre Ahile și o țestoasă? Firește, Ahile poate alerga mai repede decât țestoasa, așa că acesteia din urmă i se oferă un avantaj considerabil la plecare. La start, primul obiectiv al lui Ahile este să se plaseze în locul din care a plecat țestoasa. Desigur, până atunci broasca va fi înaintat puțin, așa că noul țel al lui Ahile este să ajungă acolo unde se află ea acum. Iar până ce ajunge el acolo, țestoasa a mai făcut câțiva pași. Indiferent de câte ori ajunge Ahile în locul în care s-a aflat anterior țestoasa, chiar dacă o face de un număr infinit de ori, tot nu reușește niciodată s-o prindă din urmă, deși ajunge foarte, foarte aproape. Tot ce trebuie să facă țestoasa pentru a câștiga întrecerea este să nu se oprească.

Mă rog, Zenon n-o fi el cel mai tare din parcare, dar pentru un filosof din secolul al V-lea î.Hr., nu e rău deloc.

Și, aidoma comicilor de altădată, ar putea spune: „Și mai am o grămadă la fel.” De fapt, avea doar patru. Unul dintre acestea este paradoxul cursei. Pentru a ajunge la finele cursei, alergătorul trebuie să încheie mai întâi un număr infinit de trasee. Trebuie să ajungă prima dată până la mijlocul pistei, apoi până la mijlocul distanței rămase, mai departe până la mijlocul noii distanțe rămase și așa mai departe. Teoretic vorbind, fiindcă trebuie să ajungă la mijloc de un număr infinit de ori, nu izbutește niciodată să atingă capătul cursei. Însă normal că îl atinge; chiar și Zenon și-a dat seama de asta.

Iată un vechi scheci ce pare desprins direct din paradoxurile lui Zenon:

Vânzătorul: Doamnă, aspiratorul acesta vă va înjumătăți munca în gospodărie.

Clienta: Grozav! Atunci, dați-mi două!

E ceva ciudat în legătură cu gluma asta. Paradoxul cursei pare a ne contrazice simțul logicii și, chiar dacă nu înțelegem unde anume e buba, suntem siguri că o bubă există în el. În cazul glumei cu aspiratorul însă, raționamentul lui Zenon nu este deloc paradoxal. Dacă obiectivul clientei este ca munca în gospodărie să nu-i mai consume timp deloc, nu și-l va putea îndeplini oricâte aspiratoare ar cumpăra (și oricâți oameni ar avea ca să le mânuiască simultan). Fiindcă folosind două aspiratoare timpul necesar va fi redus cu trei sferturi, folosind trei va fi redus cu cinci șesimi și așa mai departe, numărul aspiratoarelor ajungând la infinit.

PARADOXURI LOGICE ȘI SEMANTICE

Mama tuturor paradoxurilor logice și semantice a fost paradoxul lui Russell, numit astfel în amintirea autorului său, filosoful englez din secolul XX, Bertrand Russell. Iată-l: „Oare mulțimea tuturor mulțimilor care nu sunt incluse în ele însele este inclusă în ea însăși?” Trebuie să recunoașteți că e tare – mai ales dacă se întâmplă să aveți o diplomă în matematici superioare. Dar stați puțin. Din fericire, doi logicieni din același secol XX, Grelling și Nelson, au formulat o variantă mai accesibilă a respectivului paradox – unul semantic, ce se bazează pe conceptul cuvintelor care se referă la ele însele. Iată varianta lor: Există două tipuri de cuvinte sau sintagme – cele care se referă la ele însele (autologice) și cele care n-o fac (heterologice). Exemple de cuvinte autologice: „scurt” (care e un cuvânt scurt), „polisilabic” (care are mai multe silabe), și preferata noastră, sintagma „cu șase silabe” (care chiar are șase silabe). Exemple de cuvinte heterologice: „cocoșat” (un cuvânt n-are spinare, ca să poată fi cocoșat), sau „monosilabic” (are mai mult de o silabă). Iată și întrebarea care se pune aici: este „heterologic” un cuvânt autologic sau unul heterologic? Dacă e autologic, atunci e heterologic. Dacă e heterologic, înseamnă că e autologic. Ha-ha!

Tot nu râdeți? Bine, iată un alt caz în care, transpunând un concept filosofic într-o anecdotă, ne este mai ușor să-l înțelegem:

Există un oraș în care singurul bărbier – un bărbat – îi rade numai și numai pe acei localnici care nu se rad singuri. Ei, bine, bărbierul în cauză se rade pe el însuși sau nu?

Dacă da, atunci nu se rade; dacă nu, atunci se poate rade.

Iată deci paradoxul lui Russell transpus în formă numai bună pentru a face senzație la petreceri.

Autorii nu obișnuiesc să intre adesea în toaletele femeilor, așa că nu pot pune mâna în foc pentru ceea ce se întâmplă acolo, însă știu că cititorii de sex masculin sunt familiarizați cu paradoxurile mâzgălite adesea pe pereții pisoarelor, mai ales în mediul liceal: sunt paradoxuri logico-semantice de tipul celor ale lui Russell și Grelling-Nelson, dar mai suculente. Cele care urmează vă sună familiar? Vă amintiți unde vă aflați când le-ați citit prima dată?

Adevărat sau fals: „Fraza aceasta este falsă."

sau

Dacă un om încearcă să rateze și reușește, ce face de fapt?

Data viitoare când aveți ocazia, doar așa, ca să vă distrați puțin, scrieți pe pereții toaletei publice: „Cuvântul «heterologic» este autologic sau heterologic?" Veți da astfel dovadă de clasă!

DIMITRI: Interesant! Dar ce are asta de-a face cu răspunsul la Marile întrebări?

TASSO: Păi, să spunem că treci pe la oracolul din Delphi și-l întrebi: „Ce sens are totul, Delphi?" Iar el îți răspunde: „Viața e un picnic. Orice picnic e distractiv; prin urmare, viața e distractivă." Logica îți oferă un subiect de discuție.

III
EPISTEMOLOGIA: TEORIA CUNOAŞTERII

De unde știi că știi lucrurile despre care crezi că știi? Elimină posibilitatea de a răspunde „Pur și simplu știu", iar ceea ce rămâne este epistemologia.

DIMITRI: Acum sunt mulțumit, Tasso. Logica am priceput-o, așa că restul trebuie să fie simplu ca un picnic pe Acropolă.

TASSO: Care Acropolă?

DIMITRI: Aceea de acolo! Chiar în direcția asta! Poate că ar trebui s-o lași mai moale cu paharele de ouzo, amice.

TASSO: Dar este aceea Acropola sau e doar ceva ce *crezi tu* că este Acropola? De unde știi că este reală? Și fiindcă tot a venit vorba, de unde știi că ceva, indiferent ce, este real?

DIMITRI: Data viitoare fac eu cinste!

RAȚIUNE VERSUS REVELAȚIE

Deci *cum* putem ști ceva anume, dacă într-adevăr știm ceva cu adevărat? În Evul Mediu, această întrebare se reducea la o alta: revelația divină este mai presus de rațiune ca sursă a cunoașterii, sau invers?

> Un om cade într-un puț adânc și se prăbușește treizeci de metri, până ce izbutește să se agate de o rădăcină firavă, oprindu-se din cădere. Dar abia dacă mai reușește să se țină și, disperat, strigă:
>
> — Hei, e cineva acolo sus?
>
> Ridică ochii, dar tot ce poate vedea este un petic rotund de cer. Dintr-odată, în nori apare o breșă și o rază de lumină coboară spre el. O voce profundă bubuie:
>
> — Eu, Dumnezeu, sunt aici. Dă drumul rădăcinii și eu te voi salva.

Omul se gândește o clipă și apoi strigă din nou:
— Mai e și altcineva acolo sus?

Când te ții de o biată rădăcină, balanța tinde să încline spre partea rațiunii.

În secolul al XVII-lea, René Descartes a optat pentru rațiune în defavoarea unei surse divine a cunoașterii. Acest lucru a ajuns să fie cunoscut ca „a-l pune pe Descartes înaintea sursei”.

Probabil că francezul și-ar fi dorit să nu fi spus niciodată cuvintele *Cogito*, *ergo sum* („Cuget, deci exist”), fiindcă asta-i tot ce-și amintesc oamenii despre el – asta, plus faptul că le-a rostit în vreme ce ședea într-un cuptor de pâine. Și de parcă n-ar fi fost suficient, al său *cogito* este mereu greșit interpretat, ca semnificând faptul că, pentru Descartes, gândirea este o caracteristică esențială a ființei umane. Și chiar credea acest lucru, dar asta nu are nicio legătură cu celebra frază *Cogito*, *ergo sum*. Descartes a ajuns la *cogito* în urma unui experiment prin care intenționa să descopere dacă există ceva de care poate fi sigur; altfel spus, dacă există ceva cu privire la care să nu aibă îndoieli. Și a început prin a pune la îndoială existența lumii exterioare. Aceasta a fost partea ușoară; la urma urmei, poate că visa ori avea halucinații. Pe urmă a încercat să se îndoiască de propria sa existență. Dar oricât se îndoia, se lovea mereu de faptul că exista cineva care se îndoia. Iar acest cineva trebuia să fie el însuși! Nu se putea îndoi de propriile-i îndoieli. Descartes s-ar fi putut scuti de o sumedenie de interpretări eronate dacă și-ar fi spus: *Dubito*, *ergo sum*.

Fiecare judecător de cazuri penale din America cere juraților să reproducă procesul cartezian de căutare a certitudinii prin testarea supoziției privind vinovăția acuzatului conform unui standard aproape la fel de înalt ca al lui Descartes. Întrebarea adresată juraților nu este însă identică cu cea a filosofului francez; judecătorul nu întreabă dacă vinovăția acuzatului este supusă unui dubiu *oarecare*, ci dacă ea face subiectul unei îndoieli *rezonabile*. Însă chiar și acest standard scăzut cere ca jurații să efectueze un experiment mental similar – și aproape la fel de radical – cu cel al lui Descartes.

Un individ este judecat pentru crimă. Dovezile în sprijinul vinovăției lui sunt solide, dar nu există un

cadavru, în pledoaria sa finală, avocatul apărării recurge la un truc.

— Doamnelor și domnilor jurați, le spune el, am o surpriză pentru dumneavoastră. Peste un minut, persoana despre care se crede că a murit va intra în această sală de judecată.

Și se întoarce spre ușă. Înmărmuriți, jurații privesc și ei într-acolo. Trece un minut. Nu apare nimeni. În cele din urmă, avocatul intervine:

— De fapt, am inventat toată chestia cu mortul care intră în sală. Dar fiecare dintre dumneavoastră a privit spre ușă anticipativ. Prin urmare, afirm că există în acest caz un dubiu rezonabil cu privire la existența unui mort, victimă a crimei, și de aceea insist să dați verdictul „nevinovat”.

Jurații se retrag să delibereze. Câteva minute mai târziu, se întorc în sală și rostesc verdictul: „vinovat.”

— Dar cum ați putut? strigă avocatul. Nu se poate să nu aveți anumite îndoieli! V-am văzut pe toți privind spre ușă!

La care președintele juriului răspunde:

— Da, noi am privit, dar clientul dumneavoastră nu.

EMPIRISM

În conformitate cu empiristul irlandez George Berkeley, episcop din secolul al XVIII-lea, *esse est percipi* („a fi înseamnă a fi perceput”) – altfel spus, așa-numita lume obiectivă există numai în mintea noastră. Berkeley susținea că singura cunoaștere de care dispunem cu privire la lumea în care trăim este cea care ne parvine prin intermediul simțurilor. (Filosofii numesc acest tip de informație „date senzoriale”.) Dincolo de aceste informații senzoriale, spunea Berkeley, nu putem deduce nimic altceva, precum existența unor substanțe care trimit vibrații ce ne stimulează simțurile. Dar bunul episcop a continuat prin a deduce că datele senzoriale *trebuie* să provină de undeva, astfel că acest *undeva* trebuie să fie Dumnezeu. În esență, Berkeley susține că Dumnezeu este acolo sus, tastând date

senzoriale într-un website cosmic la care suntem cu toții conectați fără întrerupere, șapte zile pe săptămână. (Și noi, care credeam că Dumnezeu lucrează numai șase!)

Se spune că atunci când a auzit despre teoria *Esse est percipi,* dr. Samuel Johnson, contemporanul lui Berkeley, ar fi tras un șut unui pripon, declarând „Uite așa îl contrazic eu pe episcopul Berkeley!"

Acestuia din urmă replica trebuie să-i fi părut de un comic spumos. Șutul și piciorul învinețit care i-a urmat nu dovedeau decât că Dumnezeu își vedea de treaba sa de a trimite date senzoriale coordonate către dr. Johnson: în primul rând, senzația de oprire a înaintării piciorului, urmată imediat de senzația de durere.

Lucrurile devin mai complicate când sursa datelor senzoriale este o altă ființă umană:

> Un bărbat este îngrijorat că soția lui își pierde auzul, așa că se adresează unui medic. Acesta îi sugerează să încerce un mic test acasă: să stea în spatele ei și s-o întrebe ceva, mai întâi de la șase metri distanță, apoi de la trei și în cele din urmă chiar de lângă ea.
>
> Omul se duce acasă, intră și o vede pe soția lui în bucătărie, cu fața la cuptor, așa că o întreabă din ușă:
>
> — Ce avem la cină în seara asta?
>
> Niciun răspuns.
>
> Se apropie la trei metri și repetă:
>
> — Ce avem la cină în seara asta?
>
> Tot niciun răspuns. În final, vine chiar în spatele ei și întreabă încă o dată:
>
> — Ce avem la cină în seara asta?
>
> Iar soția se întoarce spre el și exclamă:
>
> — Pentru a treia oară îți spun, avem pui!

Ei, bine, cuplul de mai sus se confruntă cu o serioasă problemă de interpretare a datelor senzoriale.

METODA ȘTIINȚIFICĂ

Astăzi ni se pare de la sine înțeleasă ideea că toate cunoștințele despre lumea exterioară ne parvin prin intermediul simțurilor, însă nu așa au stat lucrurile și înainte vreme. În epocile apuse, mulți filosofi credeau că unele idei erau înnăscute în mintea umană, existând acolo *a priori* – adică anterior experienței, independent de ea. Unii considerau că ideile noastre despre Dumnezeu sunt înnăscute, iar alții susțineau același lucru despre noțiunea de cauzalitate.

Chiar și astăzi, când cineva spune: „Totul se întâmplă cu un motiv" sau „Cred în reîncarnare", face o afirmație care nu poate fi nici confirmată, nici infirmată experimental. Dar cei mai mulți dintre noi sunt de acord că cea mai bună dovadă în sprijinul adevărului unei propoziții despre lumea exterioară este experiența senzorială, iar din acest punct de vedere suntem cu toții adepți ai empirismului – mai puțin regele Poloniei, care constituie excepția ce confirmă regula:

> Însoțit de un alai de duci și conți, regele Poloniei se duce la vânătoare de elani. Când să intre în pădure, din spatele unui copac apare un țăran fluturându-și brațele și țipând în gura mare „Nu sunt un elan!" Regele ochește, trage și-l nimerește drept în inimă, ucigându-l pe loc.
>
> — Înălțimea Ta, spuse un duce, de ce ai făcut asta? Doar a zis că nu e elan!
>
> — Oh, Doamne, replică regele, mi s-a părut că a zis că este elan!

Bun, să-l comparăm acum pe rege cu un om de știință de primă clasă.

> Un savant pleacă împreună cu soția lui într-o plimbare la țară.
>
> — Oh, ia te uită, strigă soția la un moment dat. Oile acelea au fost tunse.
>
> — Da, replică savantul. Pe partea dinspre noi.

La prima vedere, am putea crede că soția exprimă un punct de vedere firesc, logic, în vreme ce savantul preferă o abordare mai precaută, mai

știinţifică, prin aceea că refuză să treacă dincolo de limitele dovezilor furnizate de propriile-i simţuri. Dar am greși presupunând astfel. În realitate, soţia este cea care a formulat ceea ce majoritatea specialiștilor ar considera ca fiind ipoteza mai știinţifică. „Experienţa” empiriștilor nu este limitată la cea senzorială directă. Oamenii de știinţă se folosesc de experienţele anterioare pentru a calcula probabilităţi și a deriva din ele afirmaţii cu caracter mai general. Soţia spune de fapt: „Văd că oile sunt tunse, cel puţin pe partea dinspre noi. Din experienţa mea anterioară știu că în general fermierii nu tund oile doar pe o parte și, chiar dacă acest fermier ar fi procedat așa cu turma sa, probabilitatea ca oile să se dispună pe câmp astfel încât toate să fie cu partea tunsă spre drum ar fi infinitezimal de mică. Prin urmare, pot afirma cu încredere că oile în cauză au fost tunse complet.”

Bănuim că savantul din anecdotă este un soi de capsoman prea școlit. În mod obișnuit însă, despre cineva care nu poate extrapola pe baza propriei sale experienţe anterioare spunem că e un prostănac sau – dacă am fi în India – un sardar.

> Un poliţist din New Delhi intervievează trei sardari care se pregătesc pentru a deveni detectivi. Pentru a le testa capacitatea de a recunoaște un suspect, îi arată primului sardar o fotografie timp de cinci secunde, după care o ascunde.
>
> — Acesta este suspectul tău, îi spune el. Cum l-ai recunoaște?
>
> — E ușor, răspunde sardarul. L-am prinde imediat fiindcă are un singur ochi!
>
> — Aiurea! exclamă poliţistul. Fotografia pe care ţi-am arătat-o era luată din profil.
>
> Pe urmă îi arată și celui de-al doilea sardar fotografia timp de cinci secunde și îl întreabă:
>
> — Acesta e suspectul tău. Cum îl poţi recunoaște?
>
> Sardarul zâmbește și spune:
>
> — Ha! Ne-ar fi foarte simplu să-l prindem, fiindcă are o singură ureche!
>
> Înfuriat, poliţistul se răstește:

— Ce naiba e cu voi doi? Sigur că nu vedeți decât un ochi și o ureche, fiindcă e o fotografie din profil! De altceva mai bun nu sunteți în stare?

Teribil de enervat, îi arată fotografia celui de-al treilea sardar și, pe un ton înțepat, îi spune:

— Acesta e suspectul tău. Cum l-ai recunoaște?

Sardarul studiază poza cu atenție, după care răspunde:

— Suspectul poartă lentile de contact.

Polițistul rămâne cu gura căscată, fiindcă habar n-are dacă suspectul poartă sau nu lentile de contact.

— Hm, uite un răspuns interesant, zice el. Așteaptă puțin, până caut în dosarul lui, și continuăm pe urmă.

Iese din încăpere, se duce în biroul său, verifică dosarul suspectului în computer și se întoarce zâmbitor.

— Extraordinar! Nici nu-mi vine să cred! Este adevărat, suspectul chiar poartă lentile de contact! Excelent răspuns. Dar cum ai putut face o observație atât de inteligentă?

— Ah, foarte ușor, răspunde sardarul. Suspectul n-ar putea purta ochelari, fiindcă nu are decât un ochi și o ureche!

Triumful empirismului în epistemologia occidentală este reflectat în faptul că îl considerăm în mod automat metoda de verificare a realității preferată de toată lumea:

Într-un vestiar, trei femei se echipează pentru o partidă de tenis, când înăuntru dă buzna un bărbat în pielea goală, cu un sac pe cap.

Prima femeie se uită la el și spune:

— Ei, bine, nu e soțul meu.

Cea de-a doua adaugă:

— Nu, nu este.

Iar cea de-a treia intervine și ea:

— Nu e nici măcar membru al clubului.

Și totuși, în ciuda acestui triumf al empirismului și al științei, mulți continuă să interpreteze unele evenimente neobișnuite ca fiind miracole, nu rezultate ale unor cauze naturale. David Hume, scepticul empirist britanic, spunea că singura bază rațională pentru a crede că ceva anume este un miracol e faptul că toate celelalte explicații au un caracter și mai puțin probabil. Să zicem că un individ pretinde că are acasă, într-un ghiveci, un palmier care cântă arii din *Aida*. Care explicație este mai puțin probabilă: că palmierul încalcă legile naturii sau că insul e nebun, a prizat cam multe halucinogene ori pur și simplu minte? Iată răspunsul lui Hume: „Haideee!” (Am parafrazat puțin!) Dat fiind că probabilitatea ca individul s-o fi luat razna sau să exagereze este oarecum mai mare decât cea a încălcării legilor naturale, Hume nu și-a putut imagina nicio situație în care să poată trage în mod rațional concluzia că s-a petrecut un miracol. Ca să nu mai spunem că e un lucru general cunoscut acela că plantele în ghiveci preferă muzica lui Puccini.

În anecdota următoare, Bill, aparent un învățăcel al lui Hume, vrea să verifice un pretins miracol, dar ajunge la concluzia că cealaltă posibilă explicație este chiar *mai puțin* probabilă:

> Într-o zi, Bill i se plânge amicului său că îl doare rău un cot. Amicul îi sugerează să consulte un swami care-și duce viața într-o peșteră din apropiere.
>
> — Nu trebuie decât să lași o mostră de urină în fața peșterii, iar el va medita asupra ei, va pune diagnosticul și îți va spune apoi ce trebuie să faci. Și nu te costă decât zece dolari.
>
> Zicându-și că n-are nimic de pierdut, Bill umple un borcan cu urină și-l lasă la gura peșterii, împreună cu o bancnotă de zece dolari. A doua zi, găsește în locul lor un bilet în care scrie: „Ai o tendinită la cot. Cufundă-ți brațul în apă caldă. Nu ridica greutăți. În două săptămâni te vei simți mai bine.”
>
> Peste câteva ore, Bill începe să creadă că „miracolul” e de fapt o făcătură de-a amicului său, care probabil scrisese el însuși biletul și-l lăsase în fața peșterii, așa

că decide să se răzbune. Amestecă într-un vas puțină apă de la robinet, o mostră din ce îngroapă pisica în curte, plus eșantioane de urină de la soția și de la fiul lui. Deasupra adaugă și un dram dintr-un alt fluid corporal al său, după care așază vasul la gura peșterii, alături de o bancnotă de zece dolari. Pe urmă îl sună pe amicul lui și-i spune că mai are și alte probleme de sănătate, așa că a mai dus un eșantion de urină la peșteră.

A doua zi, găsește un alt bilet, pe care scrie: „Apa de la robinet e prea dură; ia-ți un anticalcar. Pisica are viermi intestinali; dă-i vitamine. Fiul tău prizează cocaină; trimite-l la dezintoxicare. Soția ți-e însărcinată cu gemene. Și nu sunt ale tale; ia-ți un avocat. Iar dacă nu renunți la masturbare, tendinită n-o să-ți treacă niciodată."

Dar în glume, la fel ca în filosofie, interpretările sceptice au de obicei câștig de cauză.

La ușa bătrânului Bloom, proprietarul fierăriei din sat și totodată vraciul local, renumit pentru vindecările miraculoase ale artritei, „pacienții" stau la o coadă lungă, când își face apariția o bătrânică adusă rău de spate, mergând șonticăit și sprijinindu-se într-un baston.

Când îi vine rândul, intră în cămăruța din spatele fierăriei și după o jumătate de oră, spre uluirea tuturor, iese mergând cât se poate de dreaptă, cu capul sus.

O femeie ce aștepta la coadă exclamă:

— E un miracol! Când ai intrat erai complet cocoșată, iar acum ai spatele drept! Ce ți-a făcut bătrânul Bloom?

La care bătrânica răspunde:

— Mi-a dat un baston mai lung.

Un orb poate fi la fel de empirist ca oricine altcineva, deși datele vizuale nu figurează, în mod evident, în „repertoriul” experienței sale de viață.

E vremea Paștelui și un evreu își mănâncă prânzul în parc. Un orb se așază lângă el, așa că evreul îi oferă și lui ceva – o bucățică de *matzoh*[1]. Orbul o ia, o pipăie puțin și apoi exclamă:

— Cine mai scrie și porcăriile astea?

Individul din povestea următoare face greșeala absurdă de a presupune că un orb nu dispune de mijloace de verificare senzorială alternative:

Un bărbat intră într-un bar împreună cu câinele său și cere de băut. Barmanul îi spune:

— Câinele nu are voie aici!

Fără a sta pe gânduri, omul răspunde:

— E câinele meu ajutător, pentru orbi.

— Oh, îmi pare rău, amice. Uite, primul pahar e din partea casei.

Omul își ia băutura și se așază la o masă de lângă ușă. Un alt individ intră în bar împreună cu un câine. Primul îl oprește și-i șoptește:

— N-ai voie cu câinele înăuntru decât dacă-i spui că e ajutorul tău, pentru orbi.

Individul îi mulțumește, se apropie de bar și cere de băut. Barmanul îi spune și lui:

— Hei, câinele nu are voie aici!

— E câinele meu ajutător, pentru orbi, răspunde individul.

La care barmanul replică:

— Nu, nu cred așa ceva. N-am auzit de chihuahua folosiți pe post de câini ajutători.

Individul rămâne mut o clipă, după care exclamă:

— Ce?! Mi-au dat un chihuahua?!

IDEALISMUL GERMAN

Ei, haide! În legătură cu un obiect oarecare trebuie să mai existe și altceva în afara datelor senzoriale. Dosit pe undeva. Așa credea filosoful german din secolul al XVIII-lea, Immanuel Kant. Acesta i-a citit pe empiriștii britanici și, după propriile sale spuse, ei l-au trezit din toropeala dogmatică. Kant presupusese că mintea ne poate oferi o certitudine privind felul în care este construită lumea, însă empiriștii au demonstrat că tot ceea ce știm despre lumea exterioară este într-un anume sens incert, deoarece informațiile despre ea ne parvin prin intermediul simțurilor. O căpșună apare ca fiind roșie sau dulce doar atunci când este observată prin intermediul unui anumit echipament – ochii sau papilele gustative. Se știe că unele persoane cu papile gustative deosebite o percep altfel decât dulce. Prin urmare, s-a întrebat Kant, ce e o căpșună „în sine”, ce o face să pară roșie și dulce – sau în orice alt fel – când este percepută prin intermediul echipamentului senzorial?

Am putea crede că știința ne poate spune ce este *în sine*, *cu adevărat*, un lucru, chiar dacă simțurile n-o pot face. Dar dacă stăm să ne gândim, știința nu ne aduce deloc mai aproape de căpșuna în sine; nu ne ajută să spunem că o anumită structură chimică a căpșunii și o alcătuire neurologică anume a unei persoane se combină pentru a decide dacă respectiva căpșună pare dulce sau acrișoară – și că această structură chimică este ceea ce căpșuna e cu adevărat, în sine. Prin „o anumită structură chimică” înțelegem de fapt „efectul pe care-l observăm când trecem căpșuna prin diverse dispozitive”. Această trecere nu ne spune decât cum apare căpșuna când trece prin respectivele dispozitive, așa cum o mușcătură dintr-una ne spune cum apare ea când ne atinge papilele gustative.

Kant a conchis că nu putem cunoaște nimic despre lucrurile în sine. Acest *ding an sich*, lucrul în sine, spunea el, este „egal cu x”. Nu putem cunoaște decât lumea *fenomenelor*, adică a aparențelor; nu putem ști însă nimic despre lumea transcendentă, a *numenelor*, de dincolo de aparențe.

În acest mod, Kant a aruncat mănușa pentru o schimbare de paradigmă în filosofie. Rațiunea nu ne poate spune nimic despre lumea de dincolo de simțurile noastre. Prin intermediul exclusiv al rațiunii pure nu putem ajunge nici la Dumnezeul-conțopist al lui Berkeley și nici la o explicație metafizică a lumii. Filosofia nu a mai fost de atunci aceeași.

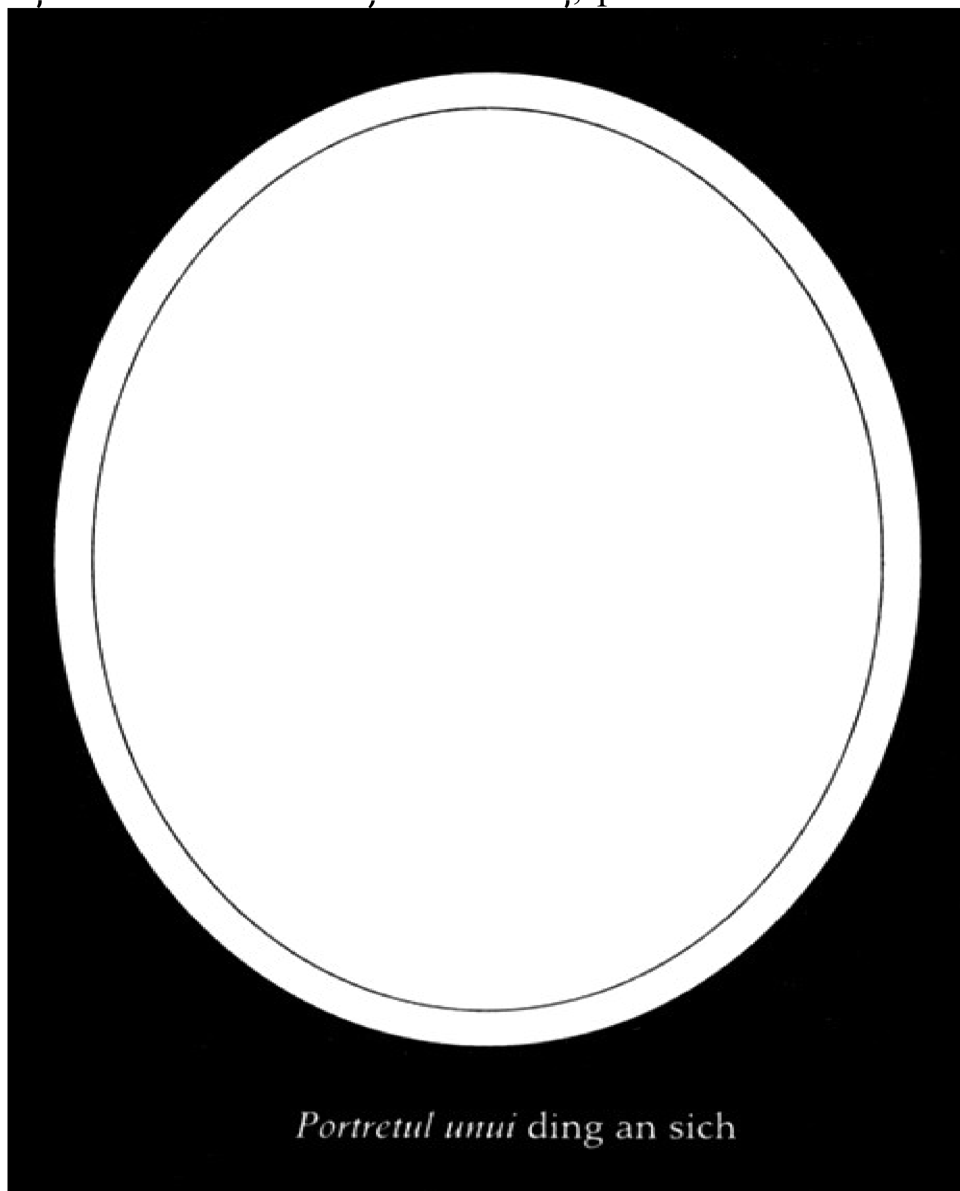
Asistenta: Domnule doctor, în sala de așteptare e un om invizibil.
Medicul: Spune-i că nu-l pot vedea acum.

Poate că gluma de mai sus nu vi se pare pe deplin lămuritoare în privința distincției operate de Kant între lumea fenomenologică și cea numenologică. Motivul e, probabil, acela că prin traducere se mai pierde câte ceva. Iată forma în care am auzit noi gluma în crama universității din Königsberg:

Asistenta: Herr Doktor, în sala de așteptare e un *ding an sich*.
Urologul: Alt *ding an sich*! Dacă mai văd încă unul pe ziua de azi, cred că încep să urlu! Cine e?
Asistenta: De unde să știu eu?
Urologul: Descrie-mi-l!
Asistenta: Cred că glumiți!

Așadar, aceasta este anecdota originală. Numai că există în ea ceva mai mult decât ne dăm seama la prima vedere. Din motive numai de ea cunoscute, asistenta a ales să nu-i împărtășească medicului dovezile care atestă că în sala de așteptare se află un *ding an sich*. Oricare ar fi fost dovezile acelea, trebuie să fi fost *fenomenale!* (Dacă pricepeți jocul de cuvinte.) Ce anume a ajutat-o să-și dea seama? Trebuie să fi fost ceva din

domeniul simțurilor. Poate un *al șaselea* simț, poate unul dintre celelalte cinci, dar în mod cert a fost un simț. Ceea ce nu știați în acest caz este că asistenta și-a susținut teza de doctorat pe baza *Criticii rațiunii pure*, înainte de a descoperi că astfel și-a plafonat cariera, rămânând la stadiul de asistentă. Prin urmare, dorința medicului – „Descrie-mi-l!” – a însemnat pentru ea nu „Ce fenomene senzoriale constați acum?”, ci „Descrie-l așa cum este el în sine, dincolo de aparențe.” Și, firește, a fost enervată de o asemenea solicitare, deși mai târziu s-a calmat și s-a măritat cu vărul medicului, Helmut, cu care a avut trei copii minunați.

Portretul unui ding an sich

Pentru Kant și pentru epistemologia care s-a conturat în urma lui, întrebările „Ce putem ști?” și „Cum putem ști?” pot fi analizate în lumina a ceea ce putem *spune semnificativ* despre ceea ce știm și cum anume știm. *Ce fel de propoziții despre lume ne oferă cunoaștere asupra ei?*

Kant a încercat să răspundă la această întrebare împărțind propozițiile logice în două categorii: analitice și sintetice. Propozițiile analitice sunt cele adevărate prin definiție. Propoziția „Toți ornitorincii sunt mamifere” este analitică; nu ne spune nimic nou despre un anume ornitorinc, nimic în plus față de ceea ce putem afla căutând termenul în dicționar. Pe de altă parte, propoziția „Unii ornitorinci sunt sașii” este sintetică; ne oferă informații noi despre lume, fiindcă termenul „sașiu” nu face parte din definiția ornitorincului. Fraza „Unii ornitorinci sunt sașii” ne spune despre ornitorinci ceva ce nu putem afla căutând cuvântul „ornitorinc” în dicționar.

Mai departe, Kant a operat o distincție între propozițiile *a priori* și *a posteriori*. Cele *a priori* sunt cele pe care le putem formula exclusiv pe baza rațiunii, fără a recurge la experiența senzorială. Propoziția anterioară, „Toți ornitorincii sunt mamifere”, este cunoscută *a priori*. Nu este necesar să ne ducem să ne uităm la o sumedenie de ornitorinci pentru a înțelege că este adevărată. Tot ce trebuie să facem este să căutăm într-un dicționar. Propozițiile *a posteriori*, pe de altă parte, sunt bazate pe experiența senzorială. „Unii ornitorinci sunt sașii” este un lucru ce poate fi aflat doar verificând o serie de ornitorinci – fie examinându-i noi înșine, fie acceptând opinia cuiva care susține că i-a examinat.

Până acum am văzut exemple de propoziții analitice *a priori* („Toți ornitorincii sunt mamifere”) și sintetice *a posteriori* („Unii ornitorinci sunt sașii”). Kant s-a întrebat dacă nu cumva există și un al treilea tip de propoziții logice, sintetice *a priori*. Acestea ar fi cele care ne-ar oferi informații noi despre lumea exterioară, însă care ar putea fi cunoscute exclusiv prin intermediul rațiunii. Empiriștii au sugerat că nu există cunoaștere sintetică *a priori*, dat fiind că sursa cunoștințelor noastre despre lumea exterioară este experiența senzorială proprie. Dar Kant a sărit imediat: „Stați așa! Ce părere aveți despre o propoziție de tipul «Fiecare eveniment are o cauză»?” Este sintetică: ne spune despre lume ceva nou, în plus față de ceea ce este cuprins în definiția cauzei și în cea a efectului. Dar este totodată *a priori*, putând fi cunoscută doar prin intermediul rațiunii, nu

și al experienței. Cum așa? „Fiindcă, a replicat Kant, trebuie să presupunem că este adevărată pentru a putea avea o experiență inteligibilă.” Dacă nu presupunem că situația actuală a fost cauzată de un lanț de evenimente precedente, nu mai înțelegem nimic. Ar fi ca și cum am trăi în filmul *Mulholland Drive*, în care evenimentele nu se succedă într-o ordine coerentă. Ar trebui să renunțăm la a face *orice* afirmație sau supoziție despre lume, fiindcă nu ne-am mai putea baza pe consecvența acesteia de la o clipă la alta.

Sute de glume își trag seva din confuzia între propozițiile analitice *a priori* și cele sintetice *a posteriori*.

> Există o modalitate infailibilă de a trăi până la o vârstă înaintată: mănâncă o chiftea pe zi, timp de o sută de ani.

Poanta rezidă în a oferi o soluție analitică *a priori* la o problemă ce necesită una sintetică *a posteriori*. Întrebarea referitoare la o modalitate infailibilă de a atinge o vârstă înaintată necesită, în mod cert, anumite informații despre lume. „Care sunt lucrurile despre care experiența ne-a învățat că asigură longevitatea?” Ne așteptăm ca răspunsul să fie ceva de genul „Renunță la fumat” sau „Ia la culcare câte 10 grame de coenzima Q_{10}”- în gluma noastră însă, răspunsul este analitic, cu o prea redusă relevanță a chiftelelor, introduse în ecuație pentru a ne năuci. „Pentru a ajunge la o vârstă înaintată, trăiește o sută de ani, fiindcă o sută de ani este, prin definiție, o vârstă înaintată. Și mănâncă niște chiftele. Oricum, rău nu-ți vor face.” (Mă rog, toate acele grăsimi din chiftele ar putea să vă facă rău, dar nu dacă le mâncați timp de o sută de ani!) Iată încă una:

> Joe: Ce cântăreț excepțional, nu-i așa?
> Dan: Ha! Dacă aș avea vocea lui, aș fi și eu excepțional!

Aceeași explicație. Prin „cântăreț excepțional” înțelegem o persoană care are o voce excelentă – așa cum trebuie să fi avut și cel din anecdota de mai sus, în mod evident. În consecință, judecata lui Dan, „Dacă aș avea

vocea lui, aş fi şi eu excepţional”, nu ne spune nimic nou despre abilităţile sale muzicale. De fapt, el nu zice altceva decât „Dacă aş fi un cântăreţ excepţional, aş fi un cântăreţ excepţional.” Iar dacă acest lucru nu e adevărat prin definiţie, atunci nu ştiu ce mai e adevărat.

Iată în continuare o demonstraţie mai complicată a ceea ce se întâmplă când confunzi între ele o propoziţie sintetică *a posteriori* şi una analitică *a priori*.

> Un bărbat probează un costum croit pe comandă şi-i spune croitorului:
>
> — Mâneca asta trebuie să fie scurtată. E mai lungă cu cinci centimetri!
>
> — Ba nu, răspunde croitorul. Îndoiţi braţul aşa. Vedeţi, mâneca se trage în sus.
>
> — Da, bine, dar uită-te la guler! Când îndoi cotul, gulerul mi se ridică aproape până-n creştet.
>
> — Şi ce dacă? Staţi cu capul mai drept şi dat pe spate. Perfect!
>
> Omul e încă nemulţumit:
>
> — Dar acum umărul stâng este cu zece centimetri mai jos decât cel drept!
>
> — Nicio problemă! replică croitorul. Îndoiţi-vă din talie spre stânga şi umerii vor fi egali.
>
> Omul pleacă de la croitor îmbrăcat cu noul costum, cu cotul drept îndoit şi scos în afară, cu capul dat pe spate şi aplecat spre stânga din talie. Şi nu poate merge decât cu un pas chinuit, spasmodic. În momentul acela, doi trecători se uită la el.
>
> — La te uită la bietul infirm! spune primul. Mă doare inima pentru el.
>
> Iar al doilea îi răspunde:
>
> — Da, dar croitorul lui trebuie să fie un adevărat geniu! Costumul îi vine perfect!

Sintetic *versus* analitic, nu-i aşa? (Şi nu vorbim despre ţesături sintetice aici!) Trecătorul îşi spune că enunţul „Croitorul i-a confecţionat un costum

perfect pentru el” este o propoziție sintetică *a posteriori* menită să ofere informații și bazată pe observație, despre croitor și aparenta lui pricepere în domeniu. Pentru croitor însă, „Costumul pe care i l-am croit îi vine perfect” este o propoziție analitică. Este același lucru cu a spune „Costumul pe care i l-am croit este un costum pe care l-am croit.” Fiindcă *orice* costum pe care l-ar proba clientul îi va veni perfect, deoarece croitorul îl ajustează *pe client* pe măsura costumului.

CEASUL LUI KANT

Pentru Kant, rațiunea pură are întotdeauna întâietate, astfel că, după părerea lui, pentru soluționarea problemelor cunoașterii, experiența personală este prea puțin necesară. În consecință, nu s-a aventurat niciodată dincolo de granițele orașului în care locuia, Königsberg, și a dus mereu o viață solitară, cu obiceiuri extrem de rigide, precum plimbarea pe care o făcea în fiecare zi după masa de seară. Se spune că locuitorii din Königsberg își potriveau ceasurile după locul în care se afla profesorul Kant la o anumită oră în drumul său zilnic în sus și-n jos pe aceeași stradă (care a primit mai târziu numele *Philosophengang*, sau Calea Filosofului).

Mai puțin cunoscut (poate fiindcă s-ar putea să nu fie adevărat) este faptul că paracliserul catedralei din Königsberg verifica ora arătată de orologiul din turn urmărindu-l pe Kant în plimbarea lui de zi cu zi, iar *Kant la rândul lui își programa plimbarea după orologiul din turnul bisericii*.

Fiindcă tot vorbeam anterior despre confuzia dintre analitic și sintetic! Atât Kant, cât și paracliserul credeau că obțin informații noi examinând comportamentul celuilalt. Kant credea că, privind orologiul din turn, află ora germană standard care, după părerea lui, era stabilită în funcție de rotația Pământului. Paracliserul credea că, studiind plimbarea zilnică a lui Kant, află ora germană standard, deoarece era ferm convins de punctualitatea filosofului. În realitate, fiecare ajungea la o concluzie analitică, adevărată prin însăși definiția ei. Astfel, concluzia lui Kant „îmi fac plimbarea la 3.30” se traduce de fapt prin propoziția de tip analitic „îmi fac plimbarea când îmi fac plimbarea” – fiindcă el știe că e ora 3.30 uitându-se la un ceas potrivit după momentul în care iese el să se plimbe. Concluzia paracliserului, „Orologiul meu merge bine”, se reduce de fapt la „Orologiul meu arată ora pe care o arată orologiul meu”, fiindcă criteriul

după care evaluează el corectitudinea orologiului este plimbarea lui Kant, la rândul ei bazată pe ora arătată de orologiu.

FILOSOFIA MATEMATICII

Cum rămâne cu observația lui Dimitri, că 2 + 2 = 4? Este aceasta o propoziție analitică, adevărată prin definiție? Faptul că este egal cu 2 + 2 constituie oare o parte a ceea ce înțelegem prin „4”? Sau este una sintetică? Ne oferă cumva noi informații despre lume? Am ajuns la ea numărând două lucruri și apoi încă două și pe urmă numărând întregul grup? Aceasta din urmă este abordarea preferată de tribul Voohoona din Australia.

> Un aborigen Voohooni îi spune unui antropolog occidental că 2 + 2 = 5. Antropologul îl întreabă cum a ajuns la acest rezultat, iar omul răspunde:
>
> — Fiindcă am numărat, firește. Mai întâi fac două noduri pe o sfoară. Pe urmă fac două noduri pe o altă sfoară. Iar când leg împreună cele două sfori, am cinci noduri.

În mare parte, filosofia matematicii este complexă și dificilă. Singurul lucru pe care trebuie să-l știm este acela că, atunci când vine vorba despre matematică, există trei tipuri de oameni: cei care știu să numere și cei care nu știu.

PRAGMATISMUL

Pentru un pragmatic epistemologic precum filosoful american William James, de la sfârșitul secolului al XIX-lea, adevărul unei propoziții rezidă în consecințele ei practice. După părerea sa, noi ne *alegem* propriul nostru adevăr în funcție de efectele pe care le va avea în practică. Spunem că legea gravitației enunțată de Newton este adevărată nu fiindcă ar corespunde modului în care „sunt lucrurile cu adevărat”, ci pentru că s-a dovedit *utilă* în prezicerea comportamentului manifestat de două obiecte unul față de celălalt, în diferite circumstanțe: „Hei, sunt sigur că merele cad chiar și în New Jersey.” în ziua în care o teorie nu mai este utilă, imediat o vom înlocui cu alta.

O femeie reclamă la poliție că i-a dispărut soțul. Oamenii legii îi cer o descriere a acestuia, iar doamna răspunde:

— E înalt de un metru și nouăzeci, bine făcut, cu părul des și ondulat.

Prietena ei intervine:

— Ce tot spui acolo? Soțul tău e înalt de un metru șaizeci, e chel și are o burtă uriașă.

Iar femeia replică:

— Și cine l-ar vrea pe ăsta înapoi?

E o anecdotă cunoscută; poate că ați auzit-o și dumneavoastră. Mai puțin cunoscut este însă dialogul care a urmat:

Polițistul se întoarce spre ea și spune:

— Doamnă, avem nevoie de o descriere a soțului dumneavoastră care să corespundă realității.

— Să corespundă, pe naiba! Adevărul nu poate fi determinat exclusiv pe criterii epistemologice, deoarece gradul de adecvare a acestora nu poate fi stabilit în mod separat de obiectivele vizate și de valorile respectate. Altfel spus, până la urmă adevărul este ceea ce te satisface, și numai Dumnezeu știe că soțul meu nu face asta.

FENOMENOLOGIA

După urcarea pe culmile abstractizării, filosofia s-a pregătit pentru o aterizare lină în experiența obișnuită, de zi cu zi. Aceasta s-a întâmplat în cadrul epistemologiei la începutul secolului XX, când fenomenologii au început să mediteze la ce anume înseamnă să cunoști ceva cu adevărat. Mai degrabă o metodologie decât un set de principii filosofice, fenomenologia încearcă să înțeleagă experiența umană așa cum este ea trăită, nu ca un set de date obiective. Această abordare seamănă mai degrabă cu cea a unui romancier decât cu cea a unui filosof înclinat spre abstractizare.

Termenul german *einfühlung*, care înseamnă „a simți în” sau „empatie”, a fost folosit de fenomenologi precum Edmund Husserl pentru a se referi la o modalitate de cunoaștere ce tinde să pătrundă în experiența unei alte ființe umane, pentru a cunoaște și a simți lumea așa cum o face aceasta. Altfel spus, să se pună în locul ei – sau eventual în chiloțeii ei.

— Doamnă doctor, spune o femeie stânjenită, am o problemă sexuală. Soțul meu nu mă excită.

— Bun, replică medicul, vă voi examina mâine. Veniți împreună cu soțul.

A doua zi, femeia se întoarce la cabinet împreună cu soțul ei.

— Vă rog să vă dezbrăcați, domnule Thomas, îi cere doctorul. Acum, rotiți-vă puțin. Bun, acum vă rog să vă întindeți pe pat. Aha, înțeleg. Bine, acum puteți să vă îmbrăcați.

Apoi medicul o ia deoparte pe doamna Thomas.

— Sunteți perfect sănătoasă, îi spune ea. Nici pe mine nu mă excită.

DIMITRI: Trebuie să recunosc, Tasso, e bine să cunoști chestiile astea cu epistemologia.

TASSO: Bine? În ce fel? Ce înțelegi prin „bine”?

DIMITRI: Înainte de a-ți răspunde, am o întrebare pentru tine. Știi cumva ce înseamnă „mă doare-n fund”?

IV
ETICA

A discerne între bine și rău ține de domeniul eticii.
Totodată, este ceea ce îi ține ocupați pe preoți, experți și părinți.
Din păcate, ceea ce îi ține ocupați pe copii și pe filosofi este să-i întrebe pe preoți, experți și părinți „De ce?”

DIMITRI: Mă gândeam la întrebarea ta, ce înseamnă „bine”, și am găsit răspunsul: „bine” este să acționezi pe baza unui principiu just.

TASSO: Pe Zeus, Dimitri, ești plin de surprize! Începi să vorbești ca un adevărat filosof. Iată o ultimă întrebare însă: Cum anume determini care sunt principiile juste?

DIMITRI: Ei, asta-i! La fel ca toată lumea. Le știu de la mama.

TASSO (neauzit): De ce toți studenții de nota zece ajung la Socrate?

ETICA ABSOLUTISTĂ: LEGEA DIVINĂ

Legea divină face ca etica să fie ceva foarte simplu: dacă Dumnezeu zice că un lucru e greșit, atunci chiar *este* greșit, categoric și pe de-a-ntregul. Dar mai sunt și complicații, în primul rând, cum putem fi siguri ce anume gândește Dumnezeu cu adevărat? Fundamentaliștii au găsit răspuns la această întrebare: așa scrie la Scriptură. Dar de unde știau oamenii din Scriptură că semnalele pe care le primeau veneau chiar de la Dumnezeu? Avraam a crezut că Domnul îi cere să-l sacrifice pe fiul său pe altar. „Dacă Dumnezeu așa spune”, și-a zis el probabil, „atunci e bine să mă supun.” Prima noastră întrebare filosofică pe care i-o adresăm lui Avraam este aceasta: „Dar ce, ești nebun? Îl auzi pe «Dumnezeu» pretinzându-ți să faci un lucru idiot și nici măcar nu-i ceri să se identifice?”

O altă problemă în privința legii divine este interpretarea ei. Ce presupune cu exactitate să-ți cinstești tatăl și mama? O felicitare de Ziua Mamei? Să te măriți cu anostul fiu al dentistului fiindcă așa vor cinstiții tăi părinți? Întrebarea asta nu mai pare deloc despicarea în patru a firului de

păr talmudic, dacă fiul dentistului e înalt de un metru patruzeci și cântărește o sută treizeci de kilograme.

O caracteristică principală a legii divine este aceea că Dumnezeu are întotdeauna ultimul cuvânt.

> Moise coboară de pe Muntele Sinai cu tablele legii în mână și anunță poporul reunit:
>
> — Am o veste bună și o veste proastă. Vestea bună e că L-am convins să se rezume la zece. Vestea proastă e că adulterul se numără printre ele.

Se pare că în tinerețea sa aventuroasă, Sfântul Augustin a năzuit la o negociere similară, atunci când a strigat: „Doamne, ajută-mă să-mi păstrez castitatea. Dar nu *acum!*” în mod cert, sfântul încerca și el o oarecare despicare a firului de păr talmudic. „Adică, n-ai precizat exact *când* să nu comit adulter, nu-i așa?” Pare o glumă, nu?

VIRTUTEA PLATONICĂ

În *Republica*, Platon scria: „Statul este sufletul scris cu caractere mari.” De aceea, pentru a discuta despre virtuțile individului, a scris un dialog despre virtuțile statului ideal. Pe conducătorii acestui stat i-a numit Regi Filosofi – fapt care sugerează popularitatea sa în rândul filosofilor. Regii Filosofi conduc statul așa cum Rațiunea îndrumă sufletul omenesc. Principala virtute – a Regilor Filosofi și a Rațiunii deopotrivă – este înțelepciunea, pe care Platon o definea ca înțelegerea Ideii de Bine. Însă ceea ce e bun pentru un om poate fi o bunătate pentru altul.

> La întrunirea consiliului profesoral, un înger apare pe neașteptate și-i spune șefului Catedrei de filosofie:
>
> — Îți voi acorda una dintre următoarele trei binecuvântări, la alegerea ta: înțelepciune, frumusețe sau zece milioane de dolari.
>
> Fără a sta pe gânduri, profesorul alege înțelepciunea. Urmează un fulger de lumină, iar profesorul pare transformat.

Dar nu face decât să stea încremenit și tăcut, privind în jos, spre masă. Unul dintre colegi îi șoptește:

— Trebuie să spui ceva!

La care profesorul replică:

— Trebuia să fi cerut banii!

STOICISM

Stoicii din secolul al IV-lea î.Hr. Erau preocupați de o întrebare de natură etică – anume cum să reacționeze în fața sentimentului copleșitor de fatalism provocat de traiul într-un imperiu rigid controlat. Prea puține erau lucrurile pe care le puteau schimba în viața lor de zi cu zi, așa că au hotărât să-și modifice atitudinea față de viață în sine; era singurul lucru pe care îl mai puteau controla ei înșiși. Ceea ce au „inventat” stoicii a fost o strategie de dezangajare emoțională în viață – atitudine pe care au numit-o *apathia* (apatie). Pentru stoici, apatia era o virtute, ceea ce i-a făcut de râsul lumii la taverna locală. Ei erau dispuși să-și sacrifice un anume tip de fericire (sex, droguri și un soi de hip-hop dionisiac) pentru a evita nefericirea provocată de patimi și pasiuni (boli cu transmisie sexuală, mahmureli și versuri proaste). Acționau numai pe baza rațiunii, niciodată din pasiune, și se considerau deci singurii oameni cu adevărat fericiți – ceea ce înseamnă că erau ne-nefericiți.

În următoarea anecdotă, domnul Cooper dovedește o formă modernă a stoicismului, stoicismul prin reprezentanți.

Soții Cooper intră în cabinetul stomatologului, unde domnul Cooper dă imediat de înțeles că sunt în grabă mare.

— Fără dulcegării, doctore, cere el. Fără anestezie, fără spray sau alte chestii de genul ăsta. Scoate măseaua și să terminăm odată!

— Mi-aș dori să am mai mulți pacienți la fel de stoici ca dumneavoastră, spune medicul admirativ. Și care e măseaua cu pricina?

La care domnul Cooper se întoarce spre soția lui:

— Deschide gura, dragă!

G.K. Chesterton scria odată: „Cuvântul «bun» are numeroase semnificații. Spre exemplu, dacă un bărbat și-ar împușca mama de la o distanță de cinci sute de metri, aș zice că e un ţintaş bun, dar nu l-aș numi în mod necesar un om bun.” Calificativul „în mod necesar” este cel care sugerează aici că Chesterton avea o minte de filosof.

UTILITARISMUL

Știm cu toții că Vladimir Ilici Lenin a spus, în secolul XX, că „scopul scuză mijloacele”, dar în mod ironic, ideea lui nu se deosebește prea mult de punctul de vedere al unuia dintre filosofii favoriți din tabăra lui Dumnezeu, John Stuart Mill. Alături de utilitariști, el a propus o etică așa-numită „consecvențialistă”: corectitudinea morală a unui fapt este determinată exclusiv de consecințele sale.

Protagonista anecdotei următoare este în mod limpede o utilitaristă:

> Doamna O’Callahan îi cere pictorului care îi face portretul să adauge câte o brățară de aur pe fiecare braţ, un șirag de perle la gât, cercei cu rubine și o tiară cu diamante. Artistul răspunde că asta ar echivala cu o minciună, la care doamna O’Callahan replică:
>
> — Uite ce e, soțul meu se afișează peste tot cu o blondă tânără. Vreau ca după moartea mea această fătucă să caute înnebunită bijuteriile!

Același tip de justificare ar putea fi folosit pentru a trece cu vederea unele situații cu adevărat grave dacă s-ar considera că urmările nu sunt suficient de „bune”.

> Doamna Brevoort, văduvă, stă pe marginea piscinei, în clubul ei, când remarcă un bărbat arătos ce face plajă. Se apropie de el și-i spune:
>
> — Știi, nu cred că te-am mai văzut pe aici înainte.
>
> — Cred și eu, răspunde bărbatul. În ultimii treizeci de ani am fost în închisoare.

— Serios? Pentru ce?
— Fiindcă mi-am asasinat soția.
— Ah! exclamă doamna Brevoort. Înseamnă că acum ești necăsătorit!

Influentul utilitarist contemporan Peter Singer face adesea analogii între deciziile despre care suntem cu toții de acord că presupun consecințe nefaste și hotărâri aparent mai inofensive pe care el le consideră similare din punct de vedere etic. În cadrul unui eseu, el prezintă o situație în care cineva poate câștiga bani pentru a-și cumpăra un televizor nou vânzând un copil fără adăpost unei organizații care îi va preleva organele pentru transplant. Foarte rău și urât – suntem de acord toți. Pe urmă însă, Singer afirmă că de fiecare dată când cumpărăm un televizor nou în loc să donăm banii organizațiilor care protejează copiii fără adăpost, facem în esență același lucru. Nu vă scoate din sărite când auziți așa ceva? Este un raționament prin analogie, de la o situație particulară dramatică la una cu caracter moral general – ca în gluma următoare, devenită clasică.

El: Te-ai culca acum cu mine pentru un milion de dolari?
Ea: Un milion? Ha! Cred că da.
El: Dar pentru doi dolari?
Ea: Șterge-o, amice! Oare cine mă crezi?
El: Păi, deja am stabilit asta. Acum negociem doar prețul.

IMPERATIVUL CATEGORIC ȘI VECHEA REGULĂ DE AUR

Principiul universal al lui Kant, criteriul de evaluare a tuturor celorlalte principii etice, este cel pe care el îl numește „imperativul categoric”. La prima vedere, acesta pare a fi doar o versiune ușor înfrumusețată a vechii reguli de aur.

Regula de aur: „Tratează-i pe alții așa cum vrei tu să fii tratat.”

Imperativul categoric: „Acționează întotdeauna după o maximă care ai vrea să devină în același timp o lege universală.”

Desigur, modul în care l-a formulat Kant are o anumită aură glacială. De fapt, însăși sintagma „imperativ categoric” are o rezonanță… ei, bine… germanică. Dar ce putea face Kant? La urma urmei, el chiar era german!

Și totuși, imperativul categoric și regula de aur împărtășesc un vast teritoriu filosofic comun:

> ● Nici primul, nici cea de-a doua nu constituie o regulă cu privire la o acțiune specifică, precum „Cinstește-ți tatăl și mama” sau „Mănâncă-ți spanacul!”
>
> ● Ambele oferă un principiu abstract prin care să putem determina care acțiuni specifice sunt juste și care nu.
>
> ● În ambele, acest principiu abstract implică ideea că toți oamenii sunt la fel de valoroși ca mine și ca tine și deci toți trebuie tratați din punct de vedere moral ca mine și ca tine… dar mai ales ca mine.

Există însă o deosebire fundamentală între imperativul categoric și regula de aur, iar remarca de mai jos o exprimă perfect:

> Un sadic este un masochist care respectă regula de aur.

Provocând durere altora, masochistul nu face decât ceea ce impune regula de aur: îi tratează pe alții așa cum ar vrea el să fie tratat, preferabil cu un bici. Dar Kant ar spune că niciun masochist n-ar putea afirma cu onestitate că imperativul moral „provoacă durere celorlalți” ar constitui o lege universală într-o lume acceptabilă. Chiar și un masochist ar considera așa ceva nerezonabil.

Considerații similare l-au îndemnat pe dramaturgul George Bernard Shaw să reformuleze în mod acid regula de aur:

> „Nu-i trata pe alții așa cum ai vrea tu să fii tratat; s-ar putea ca ei să aibă gusturi diferite.”

Variațiuni pe tema regulii de aur se regăsesc nu numai în opera lui Kant, ci și în tradițiile religioase din lumea întreagă:

HINDUISM (secolul al XIII-lea î.Hr.)
Nu le face altora ceea ce nu vrei să ți se facă ție… Aceasta-i întreaga Dharma. Ia aminte.
Mahabharata

IUDAISM (secolul al XlII-lea Î.Hr.)
Ceea ce nu-ți place ție nu-i face nici vecinului tău; aceasta-i întreaga Tora; restul e detaliu; ai grijă așa să faci.
Talmudul babilonian

ZOROASTRISM (secolul al XII-lea î.Hr.)
Firea omenească este bună doar atunci când nu face altora ceea ce nu e bun pentru ea însăși.
Dadistan-i-Dinik

BUDISM (secolul al VI-lea î.Hr.)
Nu-i răni pe alții în feluri care pe tine te-ar răni.
Dhammapada tibetană

CONFUCIANISM (secolul al VI-lea î.Hr.)
Nu le face altora ceea ce nu vrei să ți se facă ție.
Confucius, *Analecte*

ISLAMISM (secolul al VII-lea)
Niciunul dintre voi nu e credincios dacă nu-i dorește altuia ceea ce-și dorește pentru sine.
„Sunna", din *Hadith*

BAHA'I (secolul al XIX-lea)
Nu-i da altui suflet ceea ce n-ai vrea să ți se dea ție și nici nu spune ce n-ai vrea să ți se spună. Aceasta e porunca mea pentru voi, să țineți seama de ea.
Baha'u'llah, *Cuvintele ascunse*

SOPRANOISM (secolul XXI)

Snopește-l pe fiecare cu același respect cu care ai vrea tu să fii snopit, pricepi?

Tony, *Clanul Soprano*, episodul 12

VOINȚA DE PUTERE

Filosoful german din secolul al XIX-lea Friedrich Nietzsche proclama sus și tare că întoarce pe dos etica creștină tradițională. În acest sens, a început cu pași mărunți, anunțând moartea lui Dumnezeu. Dumnezeu a ripostat, anunțând – pe zidurile pisoarelor din școlile de băieți – moartea lui Nietzsche. Dar ce înțelegea el prin „moartea lui Dumnezeu”? Că civilizația și cultura occidentală au depășit stadiul explicațiilor metafizice ale lumii și deopotrivă pe cel al eticii creștine aferente. El numea creștinismul „moralitate de turmă”, fiindcă propovăduiește o „etică nenaturală” – anume că e rău să fii un mascul alfa, care domină turma. În locul eticii creștine el a plasat o etică pozitivă a forței, pe care a numit-o voința de putere. Individul excepțional, *Übermensch* sau supraomul, este mai presus de moralitatea de turmă și merită să-și exprime liber forța naturală și superioritatea asupra turmei. Friedrich era neîndoielnic un elev al școlii lui Tony Soprano, atunci când venea vorba despre regula de aur. În consecință, a fost blamat pentru tot soiul de chestii, de la militarismul german la varza murată:

> Problema cu mâncarea germană este aceea că, oricât ai mânca, peste o oră tot ești flămând de putere.

EMOTIVISMUL

Pe la mijlocul secolului XX, cea mai etică filosofie era metaetica. În loc să se întrebe „Care acțiuni sunt bune?”, filosofii aveau o altă întrebare: „Ce *înseamnă* să spui că o acțiune este bună?” Oare „x e bun” înseamnă doar „sunt de acord cu x”? Sau „x e bun” exprimă o emoție pe care o resimt atunci când văd x sau când mă gândesc la x? Această din urmă opinie, numită emotivism, este ilustrată de următoarea anecdotă:

Un individ trimite Fiscului o scrisoare cu următorul conținut: „N-am mai putut să dorm știind că am trișat cu privire la impozitul meu pe venit. Am declarat un venit impozabil mai mic, așa că trimit împreună cu această scrisoare un cec pentru suma de 150 de dolari. Dacă tot n-o să pot dormi, o să trimit și restul de bani.”

ETICA APLICATĂ

Tocmai când speculațiile metaeticii cu privire la semnificația termenului „bun” începeau să-și piardă din vigoare, etica *acțiunii* a revenit în modă, iar filosofii au început să scrie iar despre cum anume recunoaștem care acțiuni sunt bune și care nu. Bioetica, etica feministă și cea pentru bunele tratamente aplicate animalelor au devenit *de rigueur*.

Un tip de etică aplicată care a înflorit în secolul XX a fost etica profesională – codul de practici ce reglementa relațiile dintre specialiști și clienți.

La sfârșitul unei conferințe pe tema eticii profesionale, patru psihiatri ies împreună din sală. Unul dintre ei spune:

— Știți, oamenii vin mereu la noi pentru temerile și învinovățirile lor, dar noi nu avem la cine să ne ducem cu problemele noastre. Și atunci, ce-ar fi să ne rezervăm acum puțin timp pentru a ne spune păsurile unii altora?

Ceilalți trei se arată de acord. Primul psihiatru mărturisește:

— Am o dorință aproape incontrolabilă de a-mi ucide părinții.

Al doilea spune:

— Ori de câte ori pot, găsesc modalități de a le mai fura niște bani clienților mei.

Al treilea intervine și el:

— Sunt implicat în traficul de droguri și adesea le cer pacienților să le vândă în folosul meu.

La care al patrulea psihiatru declară:

— Știți, oricât de tare aș încerca, tot nu pot ține niciun secret.

Fiecare domeniu medical și-a creat propriile sale principii etice.

Patru doctori au plecat împreună la vânătoare de rațe: un medic de familie, un ginecolog, un chirurg și un patolog. O pasăre trece în zbor pe deasupra lor, iar medicul de familie dă să tragă, dar se răzgândește fiindcă nu era absolut sigur că e o rață. Ginecologul pune și el degetul pe trăgaci, însă lasă arma jos când își dă seama că nu știe dacă e o rață sau un rățoi. Chirurgul împușcă rața, după care se întoarce spre patolog și îi spune:

— Acum du-te și vezi dacă e rață sau nu.

Chiar și avocații au etica lor profesională. Dacă un client îi dă din greșeală avocatului său 400 de dolari în loc de 300, cât îi datorează, se ridică în mod firesc o întrebare de natură etică: ar trebui avocatul în cauză să-i spună asta partenerului său ori nu?

N-ar trebui să ne surprindă faptul că o etică profesională au și clericii sau că a lor este însoțită de pedepse divine.

Un tânăr rabin era pasionat de golf. Chiar și de Yom Kippur, cea mai sfântă zi a anului, se furișează de acasă pentru o partidă scurtă. Ajuns la ultima gaură, o pală de vânt îi ia mingea și i-o duce direct în gaură.

Un înger care a fost martor la acest miracol i se plânge lui Dumnezeu:

— Tipul joacă golf în ziua de Yom Kippur, iar tu faci ca mingea să ajungă drept în gaură? Asta e pedeapsă?!

— Sigur că e, răspunde Dumnezeu, zâmbind. Cui crezi că i se poate lăuda cu reușita lui?

Etica aplicată devine mai interesantă, dar și derutantă, dacă ne gândim că deciziile de natură etică dau naștere deseori la dileme – alegeri dificil de făcut între două posibilități, ambele pozitive: „Cât devotament datorez familiei mele și cât locului de muncă? Sau cât copiilor și cât mie însumi? Ori țării mele și omenirii în general?” Aceste dileme etice de ordin practic sunt cele care le-au dat de lucru atâția ani lui Abby și Ann Landers[2] și care oferă material de lucru pentru „The Ethicist”, articolul săptămânal publicat de Randy Cohen în *The New York Times*.

Următoarea întrebare, scria Cohen recent pe site-ul slate.com, este una dintre cele mai bune zece pe care nu le-a primit niciodată:

> *Deși sunt mulțumit cu slujba mea, fiind promovat de curând, soția mea consideră că nu e suficient și așteaptă cu nerăbdare să înaintez în ierarhie. Nu spun că-mi lipsește ambiția, dar nu-mi vine să fac ceea ce trebuie pentru a avansa – program de lucru prelungit și crime sângeroase. Și totuși, nu am oare obligația specială de a ține seama de dorințele soției? Suntem, la urma urmei, o familie.*
>
> MACBETH, SCOȚIA

IMPACTUL PSIHANALIZEI ASUPRA ETICII FILOSOFICE

Deși nu a fost filosof, Sigmund Freud a exercitat o influență extraordinară asupra filosofiei etice, grație afirmației sale că cele care determină comportamentul uman sunt impulsurile biologice inconștiente, nu considerentele filosofice raționale și drăguțe. Oricât de asiduu am încerca să impunem un control rațional asupra vieții noastre, așa cum ne îndeamnă filosofii moraliști, inconștientul continuă să-și spună cuvântul. Actul ratat apare, spre exemplu, atunci când spunem „din greșeală” ceva ce ne exprimă dorințele inconștiente – ca atunci când consilierul municipal își prezintă splendida colegă ca „un strălucit funcționar public”.

> Un terapeut își întreabă pacientul cum a decurs vizita la mama lui.

— Deloc bine, răspunde acesta. Am avut un teribil act ratat.

— Serios? Dar ce ai spus?

— Păi, am vrut să zic „Dă-mi sarea”, dar pe gură mi-a ieșit „Ticăloasă ce ești, mi-ai distrus viața!”

Pentru Freud, nici toată filosofia etică din lume nu ne poate spune despre adevăratele și inconștientele elemente care ne controlează comportamentul atât cât o poate face un vis.

Un bărbat intră în fugă în cabinetul psihiatrului, scuzându-se că a întârziat fiindcă nu s-a trezit la vreme.

— Dar am avut o incredibilă revelație în vis, spune el cu răsuflarea tăiată. Vorbeam cu mama și, dintr-odată, ea s-a transformat în *dumneata*, doctore. Atunci m-am trezit, m-am îmbrăcat, am băut o sticlă de cola și am înfulecat o gogoașă, după care am venit în grabă aici.

La care psihiatrul răbufnește:

— O cola și o gogoașă? Asta numești dumneata un mic dejun?!

Pe de altă parte, chiar și Freud recunoștea că a reduce comportamentul uman la impulsurile inconștiente înseamnă uneori a ignora adevărul evident. Una dintre replicile lui în acest sens a rămas celebră: „Uneori un trabuc e doar un trabuc.”

Un bărbat se rade cu un brici, când acesta îi cade din mână și-i retează penisul. Omul ia mădularul, îl îndeasă în buzunar, dă fuga afară, cheamă un taxi și-i cere șoferului să-l ducă în viteză la spitalul de urgență. Acolo îi povestește chirurgului ce s-a întâmplat, iar acesta spune:

— Va trebui să lucrăm repede. Dă-mi-l!

Omul caută în buzunar și depune conținutul în mâna chirurgului.

— Dar ăsta-i un trabuc, exclamă doctorul, nu un penis!

La care omul replică:

— Oh, Dumnezeule, înseamnă că l-am fumat în taxi!

ETICA SITUAȚIONALĂ

În anii șaizeci a făcut valuri „etica situațională”. Susținătorii ei pretindeau că, în orice circumstanțe, comportamentul etic depinde de combinația specifică de factori din situația respectivă. Cine sunt persoanele afectate? Ce interes legitim au ele în rezultatul ei? Cum va influența acest rezultat situațiile viitoare? Și cine e cel care întreabă, la urma urmei? Într-un caz de infidelitate, spre exemplu, adepții eticii situaționale vor vrea să știe, printre altele, care este atmosfera în căsnicie și probabil se vor împărți în tabere diferite în funcție de starea mariajului – deja încheiat sau nu. Cei ce se opun eticii situaționale își vor exprima dezacordul, considerând că un astfel de raționament ar putea fi folosit pentru a justifica orice comportament dorit. Unii dintre ei adoptă chiar o poziție absolutistă: infidelitatea este întotdeauna greșită, indiferent de circumstanțe.

Paradoxal însă, uneori tocmai ignorând caracterul specific al unei situații ne creăm ocazia unei acțiuni în folosul propriu.

Hoți înarmați dau buzna într-o bancă, aliniază clienții și personalul la zid și încep să le ia portofelele, ceasurile și bijuteriile. Doi dintre funcționari sunt printre cei ce urmează a fi jefuiți. Primul îndeasă brusc ceva în mâna celuilalt. Cel de-al doilea șoptește:

— Ce-i asta?

— Cei cincizeci de dolari pe care ți-i datorez.

DIMITRI: încă nu știu sigur ce e bine și ce e rău, dar un lucru este cert: important în viață e să-i mulțumești pe zei.

TASSO: De pildă pe Zeus și pe Apollo.

DIMITRI: Da. Sau pe zeița mea preferată, Afrodita.

TASSO: E și favorita mea… dacă există cu adevărat.

DIMITRI: Dacă există?! Mai bine ai grijă ce spui, Tasso! Am văzut oameni în toată firea doborâți de trăsnet pentru asemenea cuvinte!

V
FILOSOFIA RELIGIEI

Dumnezeul cu privire la care filosofii religiei preferă să discute nu este unul pe care l-ar recunoaște cei mai mulți dintre noi.
Este mai degrabă ceva abstract, ca „Forța" din Războiul Stelelor, *și mai puțin aidoma Tatălui Ceresc care stă treaz noaptea făcându-și griji pentru noi.*

DIMITRI: Vorbeam cu Zeus zilele trecute și mi-a comunicat că, după părerea lui, exerciți o influență nefastă asupra mea.
TASSO: Interesant! Eu cred că el are o influență nefastă asupra ta.
DIMITRI: În ce fel?
TASSO: Te face să crezi că vocile pe care le auzi în cap sunt reale.

CREDINȚA ÎN DUMNEZEU

Agnosticul este o persoană care crede că existența lui Dumnezeu nu poate fi demonstrată pe baza dovezilor acceptate în mod obișnuit, dar care nu neagă posibilitatea ca El să existe. Prin urmare, se află cu un pas înaintea ateistului, care consideră cazul împotriva existenței lui Dumnezeu deja închis. Dacă se întâmplă să le iasă în față un rug sau tufiș în flăcări care le spune „Eu sunt Cel ce sunt", agnosticul va începe să caute casetofonul ascuns pe undeva, dar ateistul va ridica din umeri și își va pune de un grătar.

Doi irlandezi, amici de pahar, sunt la cârciumă, când văd la capătul barului un ins chel bând de unul singur.
Pat: Auzi, ăl de colo nu-i cumva Winnie Churchill?
Sean: Nuu! Imposibil! Winnie n-ar călca într-un local ca ăsta.
Pat: Nu glumesc deloc. Uită-te bine! Jur că ăla-i Winnie Churchill. Pot să pariez pe zece lire că am dreptate.

Sean: S-a făcut!

Pat se apropie de capătul barului și-l întreabă pe tipul chel:

— Tu ești Winnie Churchill, nu-i așa?

La care chelul urlă:

— Piei din fața mea, idiotule!

Pat se întoarce la Sean și-i spune:

— Cred că n-o să putem ști niciodată, nu crezi?

Ei, asta-nseamnă să gândești ca un agnostic.

Cu ateii, alta este însă povestea. Filosofii s-au declarat de acord cu mult timp în urmă că disputele între credincioși și atei nu au niciun rost, fiindcă cele două tabere interpretează *totul* în mod diferit. Pentru a purta o dezbatere, este necesar un anume teren comun, astfel încât unul dintre participanți să poată spune: „Aha, dacă accepți x, atunci trebuie să fii de acord și cu y!” Ateii și credincioșii nu găsesc niciodată un x asupra căruia să poată conveni. Dezbaterea nici nu poate începe, deoarece fiecare percepe *totul* din propriul punct de vedere. Poate că acest lucru vi se pare puțin abstract, dar povestea de mai jos îl va clarifica.

O bătrânică pioasă iese în fiecare dimineață pe verandă și strigă: „Lăudat fie Dumnezeu!” Și în fiecare dimineață, vecinul ei ateu urlă la rândul lui: „Nu există Dumnezeu!”

Și lucrurile continuă astfel vreme de săptămâni. „Lăudat fie Dumnezeu!” strigă bătrâna, „Nu există Dumnezeu!” răspunde vecinul.

Timpul trece, iar bătrânica începe să aibă probleme financiare, astfel că nu-și mai poate cumpăra mâncare, iese pe verandă și-l roagă pe Dumnezeu s-o ajute cu alimentele, după care strigă: „Lăudat fie Dumnezeu!”

A doua zi dimineață, când iese din casă, pe verandă se află alimentele pentru care s-a rugat. Firește că strigă iar: „Lăudat fie Dumnezeu!”

Ateul țâșnește de după un tufiș și spune:

> — Ha! Eu am cumpărat alimentele. Nu există Dumnezeu!
>
> Bătrânica se uită la el și zâmbește, apoi strigă din nou:
>
> — Lăudat fie Dumnezeu! Nu numai că mi-ai dat de mâncare, Doamne, dar l-ai și făcut pe Satana să plătească pentru ea!

În excelenta sa carte publicată în 2005, *The End of Faith* (*Sfârșitul credinței*), Sam Harris prezintă ceea ce ar putea constitui un scenariu de număr comic, pe baza observațiilor sale asupra credinței religioase:

> „Spune-i unui creștin cucernic că soția îl înșală sau că iaurtul înghețat poate face un om invizibil și-ți va cere tot atâtea dovezi ca oricine altcineva, lăsându-se convins doar dacă i le oferi. Spune-i că volumul pe care îl ține la capătul patului a fost scris de o zeitate invizibilă care îl va pedepsi cu focul veșnic dacă nu acceptă absolut tot ce scrie în el, oricât de incredibil ar fi, și nu va avea nevoie de nicio dovadă."

Harris nu menționează însă și dezavantajul faptului de a fi ateu – nu ai avea pe cine să strigi în patima orgasmului.

Matematicianul și filosoful francez din secolul al XVII-lea Blaise Pascal susținea că a decide dacă să crezi sau nu în Dumnezeu înseamnă în esență a face un pariu. Dacă alegi să te comporți ca și cum există un Dumnezeu și la sfârșit se dovedește că de fapt nu-i așa, nu e nicio pagubă. Mă rog, poate ai pierdut ocazia de a savura pe deplin cele șapte păcate capitale, dar asta-i o nimica toată în comparație cu alternativa. Dar dacă pleci de la premisa că nu există Dumnezeu și la sfârșit constați că totuși există, ai pierdut cireașă de pe tort, fericirea eternă. În consecință, după părerea lui Pascal, cea mai bună strategie este să trăiești ca și când Dumnezeu există cu adevărat. Această idee este cunoscută în rândul specialiștilor ca „pariul lui Pascal". Noi, ceilalți, îi spunem „a paria pe mai mulți cai o dată".

Inspirată de *Cugetările* lui Pascal, o bătrânică duce la bancă un sac cu 100 000 de dolari în bancnote și cere să deschidă un cont. Precaut, bancherul o întreabă de unde are atâția bani.

— Din pariuri, răspunde bătrânica. Sunt foarte bună la pariuri.

Intrigat, omul băncii o descoase mai departe:

— Și pe ce pariați?

— O, pe tot felul de lucruri. Acum, de exemplu, pot să pariez cu dumneavoastră pe 25 000 de dolari că până mâine la prânz veți avea un fluturaș tatuat pe fesa dreaptă.

— Ei, mi-ar face mare plăcere să accept pariul, răspunde bancherul, dar n-ar fi cinstit din partea mea să vă iau banii pe un rămășag atât de absurd.

— Dați-mi voie să vă spun ceva. Dacă nu pariați cu mine, îmi voi duce banii la altă bancă.

— Ei, ei, să nu ne grăbim! Accept pariul.

A doua zi la prânz, bătrânica revine la bancă însoțită de avocatul ei, ca martor. Bancherul se întoarce cu spatele, își dă pantalonii jos și-i invită pe cei doi să se uite și să se convingă că el a câștigat pariul.

— Bun, spune doamna, dar vă puteți apleca puțin mai mult, ca să fim siguri?

Bancherul se supune, iar bătrâna scoate cei 25 000 de dolari.

Alături, avocatul stă prăbușit, cu fruntea în mâini.

— Dar ce s-a întâmplat cu el? întreabă bancherul.

— Ei, nu știe să piardă. Am pariat cu el pe 100 000 de dolari că azi la prânz ne veți arăta fundul la dumneavoastră în birou.

Există o fină linie de demarcație între a paria pe mai mulți cai o dată și a aranja pariul. Iată, de pildă, următoarea strategie neopascaliană:

> Un bărbat cu un papagal pe umăr participă la serviciul religios în prima zi de Rosh Hashanah și face prinsoare cu mai mulți oameni că pasărea lui poate ține slujba mai bine decât cantorul. Când vine momentul însă, papagalul nu scoate niciun sunet.
>
> Mai târziu, acasă, omul își ceartă pasărea și își deplânge pierderea financiară. La care papagalul se răstește:
>
> — Folosește-ți capul, amărâtule! Gândește-te ce șanse o să avem acum de Yom Kippur!

Hei, poate că papagalul ăsta chiar are ceva în cap! Poate că reușim să aranjăm în așa fel pariul lui Pascal, încât să jucăm golf duminica dimineața fără să-l supărăm pe Dumnezeu, dacă există cumva! Și numai Dumnezeu știe că am încercat asta cu toții.

În fiecare lună vei primi un nou set de porunci. Poți să renunți oricând și să rămâi la primul set, fără să te coste absolut nimic.

DEISMUL ȘI RELIGIA ISTORICĂ

Dacă nu erau sceptici, filosofii din secolul al XVIII-lea erau deiști, crezând într-un impersonal Dumnezeu al filosofilor – un Creator ce aducea mai degrabă cu o forță decât cu o persoană, amintind mai mult de un maestru ceasornicar decât de un confident. Evreii și creștinii tradiționaliști au ripostat. Dumnezeul lor, susțineau ei, nu era un simplu ceasornicar, un creator de mecanisme; era Dumnezeul istoric, prezent în fuga din Egipt, în peregrinările prin deșert și în stabilirea pe Pământul Făgăduinței. Într-un cuvânt, era disponibil – un „ajutor cât se poate de prezent la vreme de necaz”.

O bunică evreică își privește nepoțelul jucându-se pe plajă, când un val uriaș se năpustește și-l trage în larg.

— Te rog, Dumnezeule, imploră ea, salvează-mi unicul nepot! Te rog, adu-l înapoi!

Și un alt val uriaș se apropie și depune copilul pe plajă, teafăr și nevătămat. Iar bunica ridică ochii spre cer și spune:

— Dar avea și o pălărioară!

Încearcă să-i spui asta unui ceasornicar!

DISTINCȚII TEOLOGICE

În vreme ce filosofii care studiază religia sunt preocupați de chestiunile majore – de pildă de întrebări ca „Există oare Dumnezeu?" – teologii se ocupă de peștișori mai mici, în general în timpul Postului Mare.

În conformitate cu filosoful *și* teologul Paul Tillich, din secolul XX, deosebirea dintre teologie și filosofia religiei nu constă doar în mărimea peștilor. Filosoful, susține Tillich, caută cât mai obiectiv posibil adevărul despre Dumnezeu și despre cele înrudite, în timp ce teologul este deja „prins de credință", angajat în ea și devotat ei. Altfel spus, un filosof al religiei privește spre Dumnezeu și spre religie din exterior, iar un teolog le percepe din interior.

În teologie au apărut schisme determinate de chestiuni presante precum „Duhul Sfânt purcede de la Tatăl sau de la Tatăl *și* de la Fiul?" Omul de rând are nevoie în mod evident de un îndrumar în privința acestor diferențieri teologice și, slavă Domnului, comedianții sunt totdeauna dispuși să dea o mână de ajutor în acest sens. Esențial pentru identificarea convingerilor religioase ale unei persoane se dovedește a fi cel pe care aceasta îl recunoaște sau nu:

Evreii nu-l recunosc pe Iisus.
Protestanții nu-l recunosc pe papă.

Baptiștii nu se recunosc unul pe altul în magazinele de băuturi alcoolice.

Acest ultim element se traduce într-o recomandare cât se poate de practică. Dacă te duci la pescuit, nu lua cu tine un baptist, fiindcă-ți va bea toată berea. Dacă iei doi baptiști, îți va rămâne toată ție.

Un alt criteriu care permite distincția între diversele confesiuni religioase este tipul de comportament ce atrage după sine o bruftuluială divină. Pentru catolici, acesta este absența de la masă. Pentru baptiști, e dansul. Pentru episcopalieni, e mâncarea salatei cu furculița de desert.

Serios însă, există importante deosebiri doctrinare între diversele confesiuni religioase. Spre exemplu, numai catolicii cred în Imaculata Concepție, doctrina care afirmă că, pentru a-l putea aduce pe lume pe Iisus, Maria însăși a fost concepută fără păcatul originar.

Iisus merge pe stradă, când vede o mulțime de inși care aruncă cu pietre într-o adulterină, și le spune:

— Cel care e fără de păcat să arunce primul cu piatra!

Deodată, o piatră zboară prin aer. Iisus se întoarce și întreabă:

— Mamă?

Există însă un gen de glume sectariste pe gustul tuturor: cele despre Contrareformă. Din rândul lor nu poate lipsi niciodată aceasta:

Un ins are serioase probleme financiare și, disperat, i se roagă lui Dumnezeu să câștige la loterie.

Trec zile, apoi săptămâni, și omul tot nu câștigă nimic. În cele din urmă, distrus, strigă către Dumnezeu:

— Tu ne-ai spus „Bate și ți se va deschide; caută și vei găsi.” Eu am ajuns la fundul sacului și tot n-am câștigat la loterie!

La care o voce din înalt răspunde:

— Trebuie să-mi dai și tu o mână de ajutor, puiule! Cumpără un bilet!

Omul era în mod cert un protestant care, aidoma lui Martin Luther, consideră că suntem salvați și mântuiți exclusiv prin îndurarea divină; noi nu putem face nimic în acest sens. Dumnezeu, pe de altă parte – în ciuda termenului „puiule” folosit – nu face decât să dea aici apă la moară Contrareformei catolice. Este foarte posibil ca gluma de mai sus să-și aibă originile în Conciliul de la Trento, din 1545, când episcopii reuniți au decis că mântuirea este asigurată printr-o combinație de îndurare divină *și* efort personal – adică rugăciune *și* cumpărarea unui bilet la loterie.

Există însă o credință pe care toate confesiunile o au în comun: aceea că doar propria lor teologie constituie calea cea dreaptă către divinitate.

Un bărbat ajunge la porțile raiului, iar Sfântul Petru îl întreabă:

— Religia?

— Metodist, răspunde omul.

Sfântul Petru își consultă lista și apoi îi spune:

— Du-te în sala douăzeci și opt, dar să nu faci niciun zgomot când o să treci prin fața sălii opt.

Un altul ajunge la porți.

— Religia?

— Baptist.

— Du-te în sala optsprezece, dar să nu faci niciun zgomot când o să treci prin fața sălii opt.

Un al treilea vine și el în fața porților raiului.

— Religia?

— Evreu.

— Du-te în sala unsprezece, dar să nu faci niciun zgomot când o să treci prin fața sălii opt.

Omul zăbovește o clipă și întreabă:

— Înțeleg că sunt săli diferite pentru religii diferite, dar de ce să nu fac zgomot când trec de sala opt?

Iar Sfântul Petru îi răspunde:

— Fiindcă acolo sunt martorii lui Iehova și ei cred că sunt singurii ajunși în rai.

S-a spus că Arthur Schopenhauer, filosoful german din secolul al XIX-lea, a descoperit budismul din punct de vedere filosofic. La fel ca Gautama Siddharta cu două mii de ani înaintea lui, Schopenhauer credea că viața înseamnă suferință, zbateri și frustrări și că unica scăpare este resemnarea – negarea tuturor dorințelor și a voinței de a trăi. În plus, ambii erau de părere că resemnarea duce la compasiunea pentru toate ființele și la sfințenie. Ca un fel de schimb în natură.

Sunt câteva glume cu evrei ce fac haz pe seama pesimistului schopenhauerian prin excelență, veșnicul nemulțumit.

> Două femei stau pe o bancă. După o vreme, prima spune:
>
> — Oi-ioi-ioi!
>
> Cea de-a doua răspunde:
>
> — Oi-ioi-ioi!
>
> Iar prima continuă:
>
> — Gata, am vorbit destul despre copii.

Atât pentru Schopenhauer, cât și pentru Buddha, viața este un nesfârșit ciclu de frustrări și plictiseli. Când nu avem ce ne dorim, suntem frustrați. Când avem ce ne dorim, suntem plictisiți. Iar pentru amândoi, cea mai mare frustrare apare atunci când salvarea pare a fi la îndemână.

> A fost odată ca niciodată un prinț care, deși nu greșise cu nimic, a căzut sub blestemul unei vrăjitoare rele. Din această cauză, nu putea rosti decât câte un singur cuvânt în fiecare an. Cuvântul nerostit însă într-un an putea fi reportat în anul următor, când avea deci la dispoziție două cuvinte.
>
> Într-o zi, prințul a întâlnit o minunată prințesă și s-a îndrăgostit nebunește de ea. În consecință, a hotărât să rămână tăcut vreme de doi ani, pentru ca pe urmă s-o poată privi și să-i spună „Draga mea”.
>
> La finele celor doi ani însă, voia să-i spună și că o iubește, așa că a decis să păstreze tăcerea încă doi ani – în total patru. După ce s-au scurs cei patru ani, prințul

și-a spus că trebuie s-o ceară de soție, așa încât s-a văzut nevoit să mai aștepte încă cinci ani.

În cele din urmă, după nouă ani de muțenie, prințul era, desigur, în culmea fericirii. A condus-o pe prințesă în cel mai romantic ungher al grădinilor regale, a îngenuncheat în fața ei și i-a spus:

— Draga mea, te iubesc. Vrei să te măriți cu mine?

Iar prințesa a replicat:

— Poftim?

Este exact genul de răspuns la care s-ar fi așteptat și Schopenhauer.

Începând din secolele al VI-lea și al VII-lea d.Hr., chinezii și japonezii au pus bazele unei ramuri a budismului care cunoaște astăzi o revigorare: budismul Zen. Din perspectiva gândirii occidentale, filosofia Zen este un soi de antifilosofie. Pentru maestrul Zen, rațiunea, logica, datele senzoriale – toate chestiile acelea pe care se bazează filosofia occidentală – sunt iluzii și obstacole în calea iluminării. Și atunci, cum putem ajunge la iluminare?

Să luăm în considerare următoarele două întrebări:

- Care este deosebirea dintre o rață?
- Care e sunetul făcut de o singură mână care aplaudă?

Ambele sunt întrebări ce atrag după sine ceea ce în cercurile filosofice este numit răspuns de tip „Ceee?” Fiindcă sunt de neînțeles. Habar n-avem care ar putea fi răspunsul. Dar în vreme ce prima este un soi de aiureală școlărească, cea de-a doua este un așa-numit *koan Zen* clasic.

Un *koan* este o cimilitură sau o povestioară care, spusă de un maestru Zen unui discipol, are puterea de a-i induce acestuia o stare de conștiință numită *satori* – iluminare bruscă. În această stare, toate trăsăturile și definițiile lumii de zi cu zi dispar, lăsând în loc o profundă contemplare a unității universului și a întregit experiențe trăite în cadrul lui. Răspunsul Zen la întrebarea privind aplaudatul cu o mână nu este ceva literal și științific, precum „Ușorul foșnet al aerului provocat de o suprafață plană aflată în mișcare.” Nu. Răspunsul Zen este ceva de genul: „Ha!” Un *koan* ne catapultează spre iluminare, zăpăcindu-ne mintea cu idei imposibile.

Treci dincolo de acestea și, bang, ai ajuns în *satori*. Iată un *koan* apreciat de oricine:

> Înainte să caut iluminarea, munții erau munți, iar râurile erau râuri.
>
> În timp ce căutam iluminarea, munții nu erau munți și râurile nu erau râuri.
>
> După ce am atins *satori*, munții erau munți și râurile erau râuri.

Noi, occidentalii, putem înțelege ideea generală că iluminarea nu este o chestiune de atingere a unei stări de conștiință exotică. Ceea ce ne este greu să pricepem însă – și ceea ce constituie esența koanică a istorioarei cu munții – este modul în care conștiința iluminată poate fi simultan ordinară și transcendentă. Este un domeniu în care ori ai aplecare pentru asemenea subtilități, ori nu ai, și majoritatea occidentalilor nu au.

Se ridică astfel o altă întrebare: cimilitura cu deosebirea dintre o rață poate fi considerată un soi de *koan* occidental? La urma urmei, este ilogică și absurdă, năucind rațiunea. Dar judecând după reacțiile pe care le stârnește – testul de bază când vine vorba despre un *koan* – răspunsul trebuie să fie nu. Am auzit până acum de zâmbete, chiar de chicote, dar niciodată de un *satori*.

Din păcate, s-ar putea ca problema să fie una de ordin cultural: cei mai mulți dintre noi, occidentalii, nu putem pricepe ideea orientală care spune că, dacă nu poți pricepe ceva, înseamnă că ești pe drumul spre iluminare. Și astfel rămânem cu acest lamentabil pseudo-*koan* occidental:

> Dacă ai înghețată, îți dau și eu.
> Dacă nu ai înghețată, ți-o iau eu.
> Ăsta-i un *koan* cu înghețată.

Cele mai strălucite *koan-uri* au devenit parte a tradiției Zen, transmise din generație în generație. Hui-neng, spre exemplu, cel de-al șaselea „patriarh” al Zenului, care a trăit în secolul al VII-lea, întreba la un moment dat: „Cum arăta fața ta inițial, înainte de a te naște?” Antrenorul echipei

Los Angeles Lakers, Phil Jackson, cunoscut ca „Zenmeister”, și-a adus și el o contribuție: „Dacă-l întâlnești pe Buddha pe teren, pasează-i mingea.”

FILOSOFIE AERIANĂ

Filosofia aeriană a intrat în scenă la sfârșitul anilor șaizeci, în aceeași perioadă în care profesorul de la Harvard Timothy Leary declara că drumul spre iluminare trece prin ingestia de ciuperci halucinogene. Numit mai târziu „filosofie New-Age”, aerianismul este un amalgam de filosofii antice orientale și unele credințe medievale precum astrologia, Tarotul și cabala. Afirmațiile – precum „Sunt una cu propria mea dualitate” sau „Pe măsură ce învăț să mă încred în Proces, nu mai simt nevoia să port cu mine o armă” – constituie de asemenea o parte importantă a filosofiei New Age. Acest lucru ne reamintește de o doamnă în vârstă care, după o expunere susținută de poetul britanic Samuel Taylor Coleridge la începutul secolului al XIX-lea, s-a apropiat de el și i-a spus: „Domnule Coleridge, eu am acceptat universul!” Poetul i-a aruncat o privire pe deasupra ochelarilor și a replicat: „Pe Dumnezeul meu, doamnă, ar fi și cazul!”

Din fericire, îi avem pe glumeți pentru a ne ilumina calea în obscuritatea filosofiei New Age.

> De câți filosofi New Age e nevoie pentru schimba un bec?
>
> De niciunul, fiindcă imediat pun bazele unui grup de sprijin intitulat „Cum să faci față întunericului”.

Dacă există un element actual în privința reprezentanților New Age, acela este credința lor în faptul că extratereștrii nu doar ne vizitează, ci ne invită totodată la bordul navelor lor pentru cină și puțin romantism. Este nevoie de un satirist pentru a împinge limitele unor asemenea credințe New Age la extremele lor logice.

> Un marțian aterizează de urgență în Brooklyn și constată că o componentă esențială a navei lui a fost deteriorată: extrem de importantul *truver*. Intră într-o

patiserie și-l întreabă pe vânzător dacă știe unde poate găsi un *truver*.

— Cum arată *truverul* ăsta? întreabă vânzătorul la rândul lui.

— E rotund, mai tare la exterior, moale pe dinăuntru și cu o gaură în mijloc.

Vânzătorul se dumirește:

— Seamănă deci cu un covrig. Uite, asta pare a fi ceea ce-ți trebuie?

— E perfect, declară marțianul. Aici la ce folosiți chestiile astea?

— Ei, probabil că-ți va veni greu să crezi așa ceva, dar noi le mâncăm.

— Nu se poate, glumești! Mâncați *truvere*?

— Da, uite, încearcă unul, îl îndeamnă vânzătorul.

Marțianul îl privește sceptic, dar ia o mușcătură.

— Hei, exclamă apoi, cu puțină brânză topită n-ar fi tocmai rău!

Un alt element din sacul cu instrumente ale reprezentanților New Age este fascinația lor pentru fenomenele parapsihologice, precum clarviziunea. Mulți adepți ai „erei vechi" – altfel spus gânditori raționali – continuă să creadă că există întotdeauna o explicație perfect rezonabilă pentru astfel de fenomene.

— Bunicul meu a știut cu exactitate la ce oră, în ce zi și în ce an va muri.

— Pfuu, ce suflet evoluat! Dar cum a știut?

— I-a spus judecătorul.

Tare!

DIMITRI: Mai am încă o întrebare: Dacă Zeus nu există, Poseidon este totuși fratele lui?

TASSO: Știi, Dimitri, ori ești un budist iluminat, ori ai niște cărămizi lipsă la amfiteatru.

VI
EXISTENȚIALISMUL

„Existența precedă esența.” Dacă sunteți de acord cu această afirmație, înseamnă că sunteți un existențialist. Dacă nu, existați totuși, dar sunteți, în esență, pe dinafară.

DIMITRI: Trebuie să recunosc, Tasso, uneori mi-aș dori să semăn mai mult cu tine.

TASSO: Dar se poate, Dimitri! Existențial vorbind, ești în întregime propria ta creație! Tu ești cel pe care îl creezi!

DIMITRI: Asta-i grozav! Fiindcă întotdeauna am vrut să fiu la fel de înalt ca tine.

Pentru a înțelege ceva din existențialism, trebuie să aruncăm întâi o privire spre absolutismul hegelian din secolul al XIX-lea, perspectiva filosofică potrivit căreia unica imagine reală a vieții poate fi percepută doar privind din exterior. Oare Rodney Dangerfield să fi fost cel care a spus că „cel mai savuros comic poate fi întâlnit în mare parte în tensiunea dintre absolutul hegelian și alienarea existențială a omului”? Probabil că nu. Dacă ar fi spus-o el însă, iată la ce s-ar fi referit:

> Un bărbat este în pat cu soția celui mai bun prieten al său, când se aude mașina acestuia oprind în fața casei. Bărbatul se ascunde repede în dulap. Soțul intră în cameră, se duce la dulap să-și pună haina, dă cu ochii de amicul lui în pielea goală și-l întreabă:
> — Lenny, ce naiba cauți *tu* aici?
> La care Lenny ridică din umeri și spune:
> — Fiecare om trebuie să fie și el undeva!

Asta-i un răspuns hegelian la o întrebare existențialistă. Soțul vrea să știe de ce tocmai Lenny, dintre toți oamenii, se află în această situație

existențială anume – gol, în dulapul lui. Dar din motive numai de el știute, așa-zisul lui prieten, Lenny, alege să răspundă la o altă întrebare: „De ce e cineva undeva, oriunde, în loc să fie nicăieri?” – o întrebare care nu are sens decât dacă ești un nobil filosof german precum Hegel.

Georg Wilhelm Friedrich Hegel afirma că istoria este desfășurarea în timp a „spiritului absolut”. Spiritul unei epoci (să zicem conformismul rigid al anilor cincizeci) își generează propria antiteză (mișcarea hippie din anii șaizeci), iar ciocnirea celor două dă naștere unei noi sinteze („hipioții de plastic” ai anilor șaptezeci, precum bancherii de pe Wall Street cu tunsori a la Beatles). Și așa mai departe, la nesfârșit, o dialectică de tip teză-antiteză-sinteză (care devine o nouă teză).

Hegel considera că a sărit afară din istorie și privește „totul” dintr-un punct de vedere transcendent, pe care îl numea Absolut. Iar de acolo de sus, lucrurile arătau binișor. Războaiele? Doar o mișcare în cadrul dialecticii. Molimile? O altă mișcare. Anxietatea? Nu-ți face griji! Dialectica e în mișcare și n-avem nimic de făcut în privința ei, doar să stăm cuminți și să admirăm peisajul. Georg Wilhelm Friedrich credea că privește istoria din punctul de vedere al lui Dumnezeu!

Să ne amintim de vechea melodie *From a Distance* interpretată de Bette Midler, în care Divina Miss M își imaginează că vede lumea de sus și toată i se pare armonioasă și nemaipomenită. De la aceeași distanță privea și Hegel. În finalul cântecului, nimeni altul decât Dumnezeu se uită peste umărul lui Bette și admiră spectacolul grandios. Cine ar fi crezut că Bette Midler este hegeliană?

În scenă își face acum apariția contemporanul lui Hegel, Søren Kierkegaard, și ce arțag are! „Ce importanță are faptul că totul e bine din punctul de vedere al Absolutului?” întreabă el. Asta nu este totodată – și nu poate fi – punctul de vedere al *indivizilor existenți* acum. Și odată cu această afirmație a lui s-a născut existențialismul. „Eu nu sunt Dumnezeu”, spunea Søren. „Eu sunt un individ. Cui îi pasă cât de idilic e totul văzut de sus? *Eu* mă aflu aici, în lumea finită și sunt neliniștit. *Eu* sunt pradă disperării. *Eu*. Și ce dacă universul merge mai departe în mod ineluctabil? La urma urmei, amenință să treacă peste *mine*!”

Așa că, dacă Kierkegaard dă la un moment dat peste dumneavoastră în dulapul lui și întreabă „Ce cauți tu aici?”, să nu-i răspundeți „Fiecare om trebuie să fie și el undeva.” Sfatul nostru: improvizați.

Filosoful francez din secolul XX Jean-Paul Sartre a preluat ideea izolării individuale de la Kierkegaard și a derivat din ea implicațiile asupra libertății și responsabilității umane. Ca să cităm cuvintele lui Jean-Paul, „existența precedă esența” – sintagmă prin care voia să spună că ființele umane nu au o esență predeterminată așa cum are, spre exemplu, un umeraș de haine. Suntem nedeterminați, mereu liberi să ne reinventăm.

Jean-Paul Sartre avea ochii spălăciți și nu putea fi considerat un bărbat frumos. Prin urmare, s-a simțit probabil deconcertat când colegul său de existențialism, Albert Camus, a extins noțiunea de libertate umană spunând: „Din păcate, după o anumită vârstă, fiecare om este responsabil pentru fața pe care o are.” Curios lucru, Camus semăna bine cu Humphrey Bogart.

Dacă ne considerăm simple obiecte cu identitatea stabilită și fixă, încetăm să mai Fim, cu majusculă. Iar una dintre modalitățile prin care ne percepem ca obiecte este identificarea cu un anumit rol social. Asta, spunea Sartre, este *mauvaise foi*, sau credință rea. Și nu poate fi deloc ceva bun.

Sartre l-a urmărit pe chelnerul din cafenea și a observat că a fi chelner înseamnă a *pretinde* că ești chelner. Chelnerii învață să devină chelneri punând în scenă rolul de chelner. Chelnerii merg într-un anume fel, au o anumită atitudine, ating un punct specific pe scala intimității *versus* distanțare etc. Iar acest lucru e perfect atâta vreme cât chelnerul e conștient că joacă doar un rol. Dar cunoaștem cu toții chelneri care cred că *sunt* cu adevărat chelneri, că asta sunt ei în esență. *Très mauvais foi*!

Anecdotele iau în râs tendința noastră de ne identifica în mod inconștient cu atitudinile și valorile grupului social din care facem parte, prezentându-ne cazuri exagerate. Iar acesta este în sine un gambit filosofic: *reductio ad absurdum*.

Reductio ad absurdum este un tip de argumentație logică în care o premisă este extinsă până la absurd, pretinzându-se apoi că, în consecință, premisa opusă trebuie să fie cea adevărată. Iată un argument de acest tip care a făcut carieră în ultima vreme: „Dacă extindem noțiunea de căsătorie

pentru a include și relațiile între persoane de același sex, ce ne va mai opri să acceptăm și mariaje între oameni și ornitorinci?”

În anecdota următoare, Sol conferă noi înțelesuri credinței rele inerente identificării cu un anumit grup.

> Abe și amicul lui, Sol, au ieșit la o plimbare și trec pe lângă o biserică în fața căreia, pe un panou, scrie: „Oferim 1 000 de dolari oricărei persoane care se convertește.” Sol hotărăște să intre și să vadă despre ce e vorba. Abe îl așteaptă afară. Trec câteva ore și, într-un târziu. Sol iese din biserică.
> — Deci? întreabă Abe. Ce s-a întâmplat?
> — M-am convertit.
> — Serios?! Și ai primit mia de dolari?
> La care Sol răspunde:
> — Dar vouă numai la asta vă stă gândul?

(Da, nu suntem juști și echitabili. La urma urmei, suntem filosofi. Dați-ne în judecată!)

Pe de altă parte, dăm dovadă de credință rea și atunci când considerăm că dispunem de posibilități nelimitate, *fără niciun fel* de constrângeri asupra libertății noastre.

> Două vaci stau pe câmp. Una o întreabă pe cealaltă:
> — Ce părere ai despre boala asta a vacii nebune?
> Iar cea de-a doua răspunde:
> — Ce-mi pasă mie? Eu sunt elicopter!

Pentru filosofii existențialiști, anxietatea *autentică* – angoasa, cea pe care germanicii o numesc *angst* fiindcă îți strepezește dinții când rostești cuvântul – nu este un simptom al unei patologii care necesită terapie, ci este o reacție omenească fundamentală la înseși condițiile existenței umane: mortalitate, incapacitate de a ne realiza pe deplin potențialul și amenințarea zădărniciei. Toate acestea sunt suficiente pentru a te face să-ți dorești să devii filosof aerian în loc de existențialist.

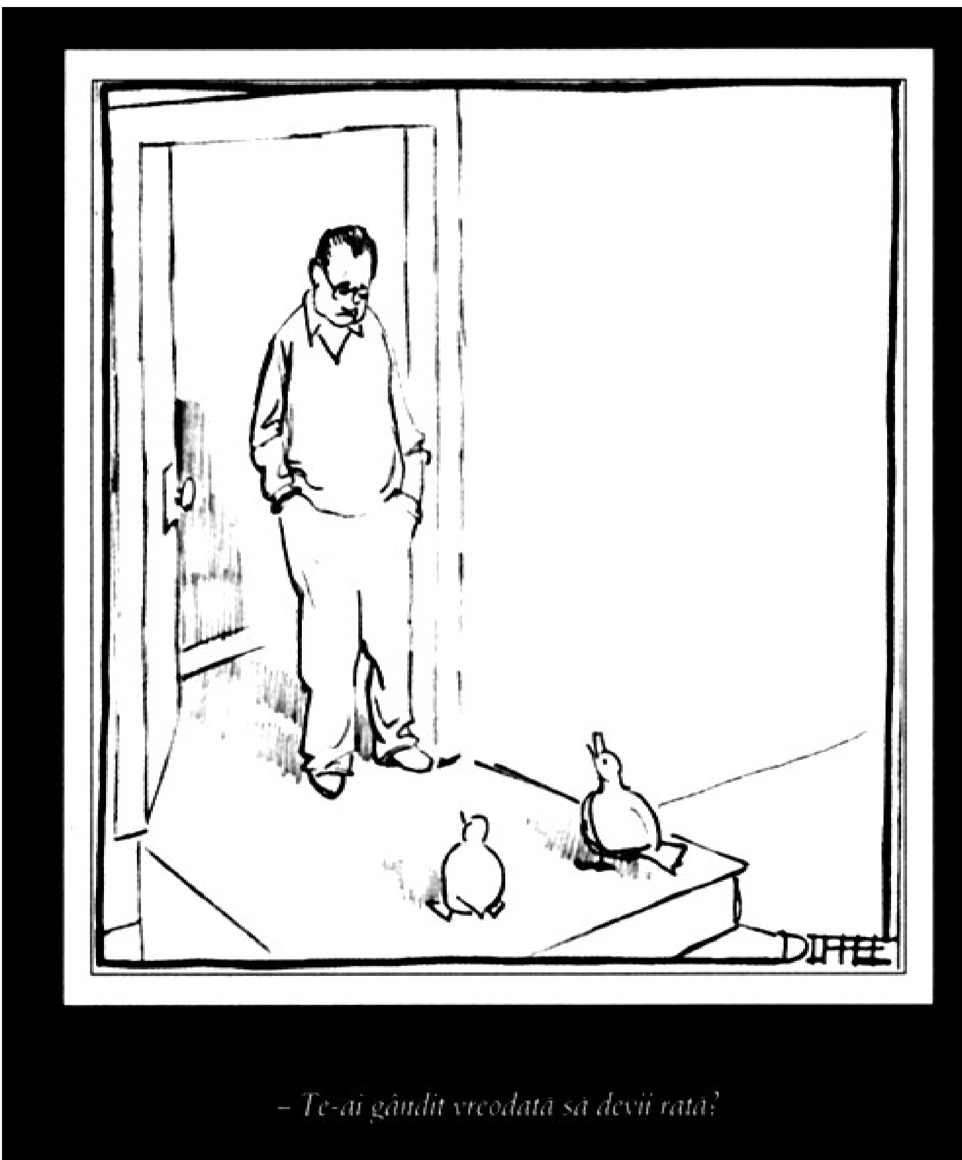
Existențialiștii se grăbesc să opereze o distincție între „angoasa existențială”, precum cea stârnită de ideea morții, care – sunt ei de părere – derivă din însăși condiția umană, și anxietatea nevrotică banală, cum ar fi cea a lui Norman:

> La vederea medicului, Norman începe să răsufle mai greu.
> — Sunt sigur că m-am îmbolnăvit de ficat, spune el.
> — Ridicol, exclamă doctorul. Nici n-ai ști dacă ai fi bolnav de ficat. Nu te doare și nu simți nimic deosebit.
> — Exact, replică Norman. Tocmai astea sunt simptomele mele!

Existențialistul german din secolul XX Martin Heidegger ar fi răspuns: „Asta numești tu anxietate, Norman? Tu nici măcar n-ai trăit încă. Și prin asta vreau să spun că nu te-ai gândit tot timpul la moarte!” Heidegger a mers până acolo încât a afirmat că existența umană este orientată spre moarte. Pentru a trăi autentic, trebuie să ne confruntăm în mod direct cu propria noastră mortalitate și să ne asumăm responsabilitatea de a duce o viață semnificativă în umbra morții. Nu trebuie să încercăm să eludăm angoasa și responsabilitatea personală negând actul morții.

> Trei prieteni mor într-un accident de mașină și se întâlnesc la o sesiune de orientare în rai. Moderatorul celest îi întreabă ce le-ar plăcea să audă spunându-se despre ei atunci când rudele și prietenii vor veni să-și ia adio, la înmormântare.
> Primul răspunde:
> — Sper că lumea va zice că am fost un medic excelent și un bun familist.
> — Eu, intervine al doilea, aș vrea ca lumea să spună că, profesor fiind, am influențat în bine viețile elevilor mei.
> Iar cel de-al treilea spune la rândul lui:
> — Mie mi-ar plăcea să aud pe cineva zicând „Uite că mișcă!”

Pentru Heidegger, traiul în umbra morții nu este doar mai curajos; este unicul mod autentic de a trăi, fiindcă sfârșitul poate veni oricând.

– Te-ai gândit vreodată să devii rață?

Această caricatură reflectă limitele libertății noastre. Unui om i-ar putea trece prin minte, în mod rezonabil, să devină martor al lui Iehova, dar cum să se gândească serios să devină rață?

Caricatura mai ascunde încă o enigmă existențialistă, anume „Cine naiba se cred rațele alea?!”

> Un bărbat întreabă o ghicitoare cum este în rai. Femeia se uită în globul ei de cristal și spune:
> — Hmm, văd o veste bună și una proastă. Vestea bună e că există mai multe terenuri de golf în rai și că toate sunt incredibil de frumoase.
> — Ei! Super! Și care-i vestea proastă?
> — Ai programată o partidă, mâine dimineață la ora 8.30.

Sunteți încă în faza de negare? Mai încercați una:

> Pictorul: Cum se vând tablourile mele?
> Proprietarul galeriei: Păi, am o veste bună și una proastă. A venit cineva și m-a întrebat dacă ești unul dintre acei pictori a căror operă va deveni mai valoroasă după moarte. Când i-am răspuns că da, așa cred, a cumpărat toate picturile tale din galerie.
> Pictorul: Oh, excelent! Dar care e vestea proastă?
> Proprietarul galeriei: Cel care a întrebat e medicul tău.

Din când în când însă, mai dăm peste o glumă ce îndrăznește să privească angoasa supremă drept în ochi și să-i râdă în nas. Gilda Radner a avut forța de a o relata pe cea de mai jos în fața publicului după ce a fost diagnosticată cu cancer în fază terminală.

> O femeie bolnavă de cancer își consultă oncologul, iar acesta îi spune:
> — Mă tem că am ajuns la capăt de linie. Mai ai numai opt ore de trăit. Du-te acasă și profită de ele cum poți.
> Femeia pleacă acasă, îi dă vestea soțului ei și adaugă:
> — Dragule, hai să facem dragoste toată noaptea.
> — Păi, știi cum se întâmplă, răspunde acesta, uneori ai chef de sex, iar alteori nu. Eu în seara asta pur și

simplu nu am chef.

— Te rog, insistă soția. E ultima mea dorință, dragule!

— Chiar nu sunt în dispoziție.

— Te implor, dragule!

— Uite ce e, spune în cele din urmă soțul. Ție ți-e ușor să insiști. Tu nu trebuie să te mai trezești mâine dimineață devreme.

Accentul pus de existențialiști pe confruntarea cu angoasa morții a dat naștere unei noi miniindustrii: mișcarea pentru azil, fondată pe filosofia bioetică a dr. Elizabeth Kübler-Ross, din secolul XX, care încurajează acceptarea onestă a morții.

Clientul în restaurant: Cum obișnuiți să pregătiți puii?

Bucătarul: Oh, nu facem nimic special. Le spunem doar că o să moară.

TASSO: De ce râzi? Eu vorbesc aici despre angoasa morții. Nu-i o chestie de care să râzi!

DIMITRI: Dar există lucruri mai rele decât moartea.

TASSO: Mai rele decât moartea? Care ar fi astea?

DIMITRI: Ai petrecut vreodată o seară întreagă alături de Pitagora?

VII
FILOSOFIA LIMBAJULUI

Când fostul președinte american William Jefferson Clinton a răspuns la o întrebare cu „Depinde de ceea ce înțelegi prin «este», el făcea de fapt filosofia limbajului. Dar poate că mai făcea și altele pe deasupra.

DIMITRI: În sfârșit încep să te înțeleg, Tasso. Toată chestia asta cu filosofia nu-i decât un joc de cuvinte!

TASSO: Exact! Ei, acum parcă ne îndreptăm către un luminiș.

DIMITRI: Deci recunoști! Filosofia e de fapt semantică și atât!

TASSO: Semantică *și atât*?! Dar cum altfel ai putea face filosofie, cu icnete și onomatopee?!

FILOSOFIA LIMBAJULUI OBIȘNUIT

La mijlocul secolului XX, Ludwig Wittgenstein și adepții săi de la Universitatea Oxford au afirmat că problemele filosofice clasice – liberul-arbitru, existența lui Dumnezeu și așa mai departe – sunt deconcertante doar pentru că sunt exprimate într-un limbaj confuz și derutant. Rolul lor ca filosofi era acela de a descâlci ițele lingvistice, a reformula problemele și a încerca dacă nu să rezolve confuzia, măcar ceva pe aproape: s-o facă să dispară.

Spre exemplu, în secolul al XVII-lea, Descartes declara că omul este compus din minte și trup, mintea fiind un fel de *deus ex machina*, un duh însuflețitor al mașinăriei. Vreme de secole după *aceea*, filosofii s-au străduit să afle ce soi de lucru ar fi duhul acesta. Discipolul de la Oxford al lui Wittgenstein, Gillbert Ryle, a spus de fapt: „Întrebarea e greșită. Nu e niciun fel de lucru, fiindcă nu este deloc un lucru. Dacă suntem atenți la modul în care vorbim despre așa-numitele evenimente mentale, ne putem da seama că termenii pe care îi folosim sunt în realitate doar un soi de simboluri menite să descrie comportamentul. Nimic nu se pierde dacă renunțăm pur și simplu la cuvântul care desemnează «locul» din care se

presupune că provine comportamentul respectiv.” Consideră că am renunțat, dragă Gill.

Tinerii din anecdota următoare au în mod evident nevoie să-și reformuleze întrebarea.

> Doi tineri căsătoriți își cumpără un apartament și decid să schimbe tapetul în sufragerie. Îi telefonează unui vecin a cărui sufragerie este cât a lor și-l întreabă:
>
> — Câte role de tapet ai cumpărat când ți-ai renovat sufrageria?
>
> — Șapte, răspunde vecinul.
>
> Așa că tinerii cumpără șapte role de tapet scump și încep treaba. Când ajung la capătul celei de-a patra role, sufrageria este gata. Enervați, se duc la vecin și-i spun:
>
> — Am urmat sfatul tău și ne-am ales cu trei role de tapet în plus!
>
> — Aha, exclamă vecinul, deci și voi ați pățit-o!

Uf!

> Când poeta Gertrude Stein zăcea pe patul de moarte, partenera ei, Alice B. Toklas, s-a aplecat deasupra ei și i-a șoptit:
>
> — Care e răspunsul, Gertrude?
>
> Iar Stein a replicat:
>
> — Care e întrebarea?

Pentru Wittgenstein, toate erorile filosofiei occidentale își au cauza în ceea ce el numea „a fi sub vraja limbajului” – altfel spus, cuvintele ne pot înșela, determinându-ne să clasificăm lucrurile în mod eronat. Suntem derutați de forma gramaticală a frazelor în care exprimăm noțiunile filosofice. În monumentala sa operă *Ființă și timp*, spre exemplu, Heidegger discuta despre „nimic” ca și cum termenul ar fi desemnat cine știe ce *lucru* bizar. Iată un exemplu similar de confuzie lingvistică:

— Freddy, sper că vei trăi o sută de ani, plus circa trei luni.
— Îți mulțumesc, Alex. Dar de ce și trei luni?
— Păi, n-aș vrea să mori subit.

Dacă aveți impresia că Alex e derutat de limbaj, gândiți-vă la Garwood, în povestea următoare:

Garwood se duce la psihiatru și se plânge că el nu poate să aibă o prietenă.
— Nu e de mirare! exclamă doctorul. Miroși oribil!
— Ai dreptate. Asta e din cauza serviciului meu: lucrez la un circ și mă țin tot timpul după elefanți, adunându-le bălegarul. Oricât m-aș spăla, putoarea tot nu dispare.
— Atunci, renunță la serviciul ăsta și ia-ți altul, îl sfătuiește psihiatrul.
— Ce, ești nebun? Să renunț la lumea spectacolului?!

Garwood confundă noțiunea de „spectacol” care, în cazul lui, presupune curățenia după elefanți, cu conotațiile emoționale ale sintagmei „lumea spectacolului”, în care tot ce contează e să fii în lumina reflectoarelor.

În conformitate cu filosofii limbajului obișnuit, limbajul nu are un singur obiectiv și este utilizat în mod diferit în diverse contexte. Filosoful de la Oxford John Austin sublinia că a spune „promit” este o cu totul altă afacere lingvistică decât a rosti „pictez”. A spune „pictez” nu e același lucru cu a picta, dar a spune „promit” *este* același lucru cu a promite. Utilizarea într-un anumit context lingvistic a unui limbaj adecvat într-un alt context lingvistic este cea care cauzează confuzii filosofice și pseudoenigme, cunoscute și sub numele de „istoria filosofiei”.

Filosofii limbajului obișnuit și-au spus că zbaterile filosofice vechi de secole cu privire la credința în Dumnezeu au derivat din încercarea de a formula chestiunea ca pe una concretă. Ei sunt de părere că limbajul religios este unul cu totul deosebit. Unii au susținut că este un fel de limbaj de evaluare, de tipul celui folosit de criticii de film Ebert și Roeper: „Cred în

Dumnezeu” înseamnă de fapt „Cred că anumite valori sunt mai înalte decât altele.” Alții au spus că limbajul religios exprimă emoții: „Cred în Dumnezeu” înseamnă astfel „Când mă gândesc la univers, mi se face pielea de găină!” Niciunul dintre aceste limbaje alternative nu te bagă într-o ceață filosofică așa cum se întâmplă cu declarația „Cred în Dumnezeu.” Puf! Enigmă soluționată! Și 2 500 de ani de filosofie se duc pe apa sâmbetei.

În povestea următoare, Goldfinger și Fallaux folosesc două contexte lingvistice diferite. Nu e de mare ajutor nici faptul că vorbesc două limbi diferite.

> Goldfinger face o croazieră pe ocean. În prima seară, este așezat la masă alături de domnul Fallaux, un francez care ridică paharul spre el și spune:
>
> — *Bon apetit*!
>
> Goldfinger ridică și el paharul și răspunde:
>
> — Goldfinger!
>
> Situația se repetă zi după zi, până aproape de sfârșitul călătoriei, când intendentul vasului își pierde răbdarea și-i explică lui Goldfinger că *Bon appétit* înseamnă în franceză „Poftă bună”.
>
> Goldfinger se simte jenat și abia așteaptă masa următoare, ca să se revanșeze. Și odată așezați, înainte ca Fallaux să poată spune ceva, Goldfinger ridică paharul și exclamă:
>
> — *Bon appétit*!
>
> Iar Fallaux răspunde:
>
> — Goldfinger!

Anecdotele în care diversele personaje au agende diferite ne oferă savuroase analogii ale modului în care contextele lingvistice deosebite stânjenesc comunicarea.

> Tommy se duce la confesiune și îi spune preotului:
>
> — Binecuvântează-mă, părinte, căci am păcătuit. Am ieșit cu o femeie ușoară.
>
> — Tommy, tu ești? întreabă preotul.

— Da, părinte, eu sunt.
— Și cu cine ai ieșit?
— Aș prefera să nu spun, părinte.
— Cu Bridget?
— Nu, părinte.
— Cu Colleen?
— Nu, părinte.
— Cu Megan?
— Nu, părinte.
— Bine, Tommy, să spui patru Tatăl Nostru și patru Ave Maria.

Când Tommy iese din biserică, prietenul lui, Pat, îl întreabă cum a fost.

— Grozav, răspunde el. Am primit patru Tatăl Nostru, patru Ave Maria și trei ponturi tari!

În istorioara următoare, preotul este blocat în propriul său mod de înțelegere a cadrului în care se desfășoară dialogul din confesional, fiind incapabil să recunoască posibilitatea altuia.

Un bărbat intră în confesional și-i spune preotului:

— Părinte, am șaptezeci și cinci de ani și noaptea trecută am făcut dragoste cu două fete de douăzeci de ani – cu ambele în același timp!

— Când te-ai spovedit ultima oară? îl întreabă preotul.

— Nu m-am spovedit niciodată, părinte. Sunt evreu.

— Și atunci, de ce ai venit să-mi spui mie asta?

Iar bărbatul răspunde:

— Fiindcă le spun tuturor!

Multe glume se bazează pe *double entendres* – situații în care o frază sau o expresie prezintă semnificații radical diferite în cadre lingvistice deosebite. De fapt, atingerea dintre două astfel de cadre este cea care stârnește amuzamentul.

La un bar, pianistul are o maimuță care, după fiecare melodie interpretată, circulă printre clienți, adunând bacșișuri. În vreme ce pianistul își face numărul, maimuța sare pe tejgheaua barului, se apropie de un client, se așază pe vine peste paharul lui și testiculele îi intră în băutura omului. Siderat, clientul se duce la pianist și-i spune:

— Știi, maimuțoiul tău și-a băgat boașele în paharul meu cu martini.

La care pianistul răspunde:

— Nu, n-o știu, dar dacă fredonezi primele măsuri, probabil c-o să mi-o amintesc.

Multe anecdote încearcă să ne convingă că ne aflăm într-un anumit cadru lingvistic, când de fapt suntem în cu totul altul.

— Care dintre următoarele nu-și are locul în listă: herpesul, gonoreea și un apartament în Cleveland?

— Apartamentul, evident.

— Ba nu. Gonoreea, fiindcă e singura de care poți scăpa.

În general, filosofia limbajului a fost criticată ca fiind un simplu joc de cuvinte, dar Wittgenstein a insistat că pot apărea chiar greșeli fatale din confuzia între cadre lingvistice diferite.

Billingsley se duce să-și viziteze bunul prieten, pe Hatfield, aflat în spital pe patul de moarte. În timp ce el stă alături, starea pacientului se înrăutățește vizibil. Hatfield dă din mâini agitat, cerând prin gesturi ceva de scris. Billingsley îi întinde un creion și o foaie de hârtie, iar prietenul lui își folosește ultimele puteri pentru a mâzgăli câteva cuvinte. În clipa în care termină de scris, își dă sufletul. Doborât de durere, Billingsley pune biletul în buzunar, incapabil să-l citească pe moment.

Câteva zile mai târziu, în vreme ce stătea alături de familia lui Hatfield la priveghi, Billingsley își dă seama că are încă biletul în buzunarul jachetei și le spune rudelor:

— Hat mi-a dat un bilețel chiar înainte de a muri. Încă nu l-am citit, dar cunoscându-mi prietenul, sunt sigur că ultimele lui cuvinte vor fi o sursă de inspirație pentru noi toți.

Și scoțând biletul, citește cu glas tare:

— Te-ai așezat pe tubul meu cu oxigen!!!

Este ironic faptul că o mișcare filosofică dependentă de utilizarea precisă a limbajului s-a dezvoltat tocmai în rândul britanicilor, dat fiind că numeroase anecdote fac haz pe seama faptului că locuitorii Albionului sunt adesea derutați de vocabular.

Preotul unei parohii anglicane este vizitat de unul dintre enoriașii săi, care îi spune:

— Părinte, am auzit recent un *limerick*[3] care s-ar putea să-ți placă, dar trebuie să te previn că este cam groasă.

— Oh, nu-i nimic, replică parohul. Nu mă deranjează puțină grosolănie din când în când.

— Bine, atunci iat-o:

Martin, un tânăr ce cânta
Invitase o tânără la o cafea.
Ceștile erau așezate
La nouă și jumătate,
Iar la zece era deja în ea.

— Ce era deja în ea? întreabă parohul. Cafeaua?

— Nu, părinte, tânărul. Tânărul era în ea.

— Oh, Doamne, iartă-mă, da… Ca să vezi! Teribil de amuzant!

Câteva săptămâni mai târziu, parohul primește vizita episcopului și la un moment dat îi spune:

— Monseniore, unul dintre enoriașii mei mi-a spus un *limerick* și mi-ar plăcea tare mult să ți-l spun și eu domniei tale, dacă nu te supără că e cam grosier.

— Te rog, spune-mi-l, îl îndeamnă episcopul.

— Păi, era cam așa:

George, un tânăr ce dansa
Invitase o tânără la o peltea.
Farfuriile erau așezate
La patru și jumătate,
Iar la cinci era deja pe ea.

— Pe ea? Ce era pe ea? întrebă episcopul. Pelteaua?

— Nu, monseniore. Un oarecare Martin, complet necunoscut.

Aceștia sunt oamenii care au dezvoltat filosofia limbajului obișnuit?!

Iată aici un întristător dialog între Wittgenstein și o filosoafă de tip tradițional, ușor identificabilă prin clasicul șirag de perle de la gât. Remarcați că tradiționalista consideră formulările „Te iubesc” și „Ti iubiesc” ca fiind echivalente.

Lui Wittgenstein i se pare necesar s-o corecteze, explicându-i că semnificația unui cuvânt este determinată de regulile care îi guvernează utilizarea. Fiindcă sunt folosite în mod diferit în limbajul obișnuit, cele două formulări, „Te iubesc” și „Ti iubiesc”, au semnificații diferite și, prin urmare, implicații sociale de asemenea diferite.

– Nu ţi-am spus niciodată „Te iubesc". Eu am zis „Ţi iubiesc".

E o mare deosebire!

STATUTUL LINGVISTIC AL NUMELOR PROPRII

În ultimii aproximativ cincizeci de ani, filosofia a devenit tot mai tehnică, mai puţin preocupată de chestiuni ample, cum ar fi liberul-arbitru sau existenţa lui Dumnezeu, şi mai direct focalizată pe probleme de claritate logică şi lingvistică. Nu dăm nume aici, dar unii dintre aceşti filosofi par a fi atins profunzimi nebănuite, precum cei care în ultima vreme par a fi interesaţi de semnificaţia numelor proprii. Bertrand Russell era de părere că numele sunt descrieri abreviate. „Michael Jackson", de pildă, este

prescurtarea pentru „cântăreț cu pielea roz și ciudată operație estetică la nas”.

Pentru filosoful contemporan cunoscut ca „Saul Kripke”, numele de persoane nu au niciun fel de definiții descriptive. Ele sunt „semnificanți rigizi” (sau pe limba omului de rând, etichete); unica lor legătură cu persoana sau lucrul pe care îl desemnează este lanțul de transmisie istoric prin care au fost trecute de la o generație la alta.

> Când a intrat în lumea spectacolului, Myron Feldstein și-a schimbat numele în Frank Williamson. Pentru a sărbători obținerea unui rol principal pe Broadway, a organizat o petrecere monstru în apartamentul lui. Deși a invitat-o, mama lui nu a venit.
>
> A doua zi dimineață, o găsește în holul clădirii și o întreabă ce face acolo și de ce n-a venit la petrecere.
>
> — Nu ți-am găsit apartamentul, răspunde ea.
>
> — Păi, de ce nu l-ai întrebat pe portar?
>
> — Crede-mă, mi-a dat și mie prin gând așa ceva. Dar ca să-ți spun adevărul, ți-am uitat noul nume.

Frank, sau așa cum îl cunoștea mama lui, Myron, a întrerupt lanțul de transmisie istorică a numelui Myron.

TEST

Care teorie a numelor este aplicată în anecdota următoare, a lui Russell sau a lui Kripke?

> Un tânăr naufragiat era singur pe o insulă pustie. Într-o zi, vede pe cineva venind înot spre el. Nu era nimeni alta decât Halle Berry! În nici câteva ore, se îndrăgostesc cu patimă. Urmează câteva săptămâni de dragoste fierbinte. La un moment dat, tânărul îi spune:
>
> — Vrei să faci ceva deosebit pentru mine?
>
> — Orice, replică frumoasa Halle.
>
> — Grozav. Ai fi de acord să-ți tai părul foarte scurt și să mă lași să-ți spun Ted?

— Oooh, mi se pare ceva foarte bizar.
— Dar te rog să accepți, te rog, te rog!
— Bine, răspunde ea în cele din urmă.
În aceeași seară, în vreme ce se plimbau mână-n mână pe plajă, tânărul se întoarce spre ea și-i spune:
— Ted, n-o să-ți vină să crezi cui i-o trag!

FILOSOFIA CONFUZIEI

Există un concept lingvistic tehnic ce poartă numele înșelător de banal de „vaguitate". „Vaguitatea" este un termen folosit de filosofii numiți „logicieni ai confuziei" pentru a descrie ceva ce nu este simplu și absolut adevărat sau fals, ci „are o valoare a adevărului de la unu la zece". Fraza „Omul acela e chel", spre exemplu, poate fi utilizată cu referire la oricine, de la Michael Jordan la Matt Lauer. Din punctul de vedere al lui Matt, termenul este mult prea vag.

Unii filosofi au considerat că vaguitatea este un defect comun al tuturor limbajelor naturale – suedeza sau swahili, spre exemplu – și au sugerat elaborarea unui limbaj artificial, ca matematica, pentru a elimina această vaguitate.

În istorioara următoare, ghidul încearcă să combine un limbaj natural imprecis cu unul matematic exact, iar rezultatele sunt previzibile:

Câțiva vizitatori ai Muzeului de Istorie Naturală admiră scheletul unui dinozaur. Unul dintre ei îi cere ghidului:
— Vă rog, îmi puteți spune cât de vechi sunt aceste oase?
— Sunt vechi de trei milioane patru ani și șase luni.
— Dar este o vârstă extrem de exactă! Cum de o știți cu atâta precizie?
— Păi, răspunde ghidul, scheletul avea deja trei milioane de ani când am început eu să lucrez aici, iar de atunci au mai trecut patru ani și jumătate.

William James descria un spectru larg al modalităților de gândire, variind de la delicat la robust. Filosofii cu gândire delicată susțin că limbajele

naturale, vagi, au un avantaj asupra celui matematic: ne oferă mai mult spațiu de manevră.

> O femeie de optzeci de ani dă buzna în camera de zi a bărbaților de la un azil de bătrâni. Agită în aer pumnul strâns și anunță:
>
> — Cel care ghicește ce țin în mână poate să facă sex cu mine în noaptea asta!
>
> Un bătrânel din spate strigă:
>
> — Un elefant?
>
> La care femeia se gândește o clipă și pe urmă spune:
>
> — Destul de aproape!

Filosofii cu gândire robustă i-ar putea oferi acestei femei un anume spațiu de manevră, dar ar sublinia că există cazuri în care precizia este importantă, caracterul vag al limbajelor naturale riscând să fie dezastruos. Poate că unul artificial ar fi putut evita tragedia de mai jos:

> Un dispecer de la serviciul telefonic de urgență primește un apel de la un vânător cuprins de panică.
>
> — Am găsit în pădure un om inconștient, plin de sânge! E un bărbat și cred că e mort! Ce să fac?
>
> Dispecerul încearcă să-l liniștească:
>
> — Totul va fi în regulă, domnule. Urmați-mi instrucțiunile. Mai întâi, lăsați telefonul din mână și asigurați-vă că e mort.
>
> Urmează câteva momente de liniște, apoi dispecerul aude în receptor zgomotul unei împușcături. Vocea bărbatului revine la telefon:
>
> — Bun, și mai departe ce fac?

VAGUITATEA SĂ TRĂIASCĂ!

Poveste adevărată:

Guy Goma stă în sala de recepție de la BBC, în așteptarea unui interviu pentru postul de prelucrător de date, când un producător de emisiuni televizate intră în încăpere și îl întreabă:

— Dumneata ești Guy Kewney?

Domnul Goma, care e congolez și nu s-a familiarizat bine cu limba engleză, răspunde:

— Da.

Producătorul îl poftește într-un studio, unde moderatorul unui post TV de știri în direct așteaptă să intervieveze un expert cu privire la disputa pentru numele de marcă dintre Apple Computers și firma de înregistrări Apple Corps.

— Sunteți surprins de verdictul de astăzi? îl întreabă moderatorul.

După un moment de veritabilă panică, domnul Goma hotărăște să-și încerce norocul și răspunde:

— Sunt foarte surprins să văd acest verdict, pentru că nu mă așteptam la el.

— Deci a fost o mare surpriză, continuă moderatorul.

— Exact.

Mai departe, moderatorul întreabă dacă verdictul va permite mai multor persoane să descarce muzică de pe internet, iar domnul Goma declară că tot mai mulți oameni vor descărca în viitor muzică de pe internet. Cu acest lucru moderatorul se arată de acord, apoi încheie interviul:

— Vă mulțumesc foarte mult!

DIMITRI: Asta clarifică toate lucrurile despre care am discutat.
TASSO: În ce fel?
DIMITRI: Păi, ce numești tu „filosofie” eu numesc „o glumă”.

VIII
FILOSOFIA SOCIALĂ ȘI POLITICĂ

Filosofia socială și politică examinează problemele de justiție în societate. De ce avem nevoie de guverne? Cum ar trebui distribuite bunurile? Cum putem institui un sistem social just? Astfel de chestiuni erau reglementate simplu înainte vreme: cel mai puternic îl trosnea pe cel mai slab cu un os în cap; după secole de filosofie sociopolitică însă, societatea a ajuns la concluzia că bombele sunt mult mai eficiente.

DIMITRI: Tasso, putem vorbi despre filosofie până ce ne ies ochii din cap, dar la o adică, tot ce vreau eu de la viață e să am căsuța mea, o oaie și trei mese bune pe zi.

Tasso îi dă lui Dimitri un brânci.

DIMITRI: Asta ce a fost?

TASSO: Ce mă împiedică pe mine să te îmbrâncesc – pe tine sau pe oricine altcineva – dacă așa-mi vine cheful?

DIMITRI: Agenții de pază și ordine, ei te împiedică!

TASSO: Dar de unde știu ei ce trebuie să facă și de ce?

DIMITRI: Pe Zeus, iar vorbim despre filosofie, nu-i așa?

STAREA NATURALĂ

Reprezentanții filosofiei politice din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, precum Thomas Hobbes, John Locke și Jean-Jacques Rousseau, erau de părere că impulsul pentru formarea unui guvern derivă din insecuritatea determinată de traiul în agitația și tumultul stării naturale. Ei nu se refereau astfel la riscurile implicate de fiarele sălbatice din natură, ci la lipsa legilor, la nelegiuire: pericolele traficului cu două sensuri, al vecinilor gălăgioși, al poftei la nevasta vecinului și la alte lucruri asemănătoare. Aceste neajunsuri i-au determinat pe oameni să se organizeze în state suverane, iar limitele impuse libertăților individuale au fost acceptate ca o justă contrabalansare a beneficiilor aduse de stat.

Un iepure sălbatic este prins și dus la un laborator din cadrul Institutului Național pentru Sănătate. Ajuns acolo, e întâmpinat de un iepure născut și crescut în laborator, cu care ajunge să se împrietenească.

Într-o seară, iepurele sălbatic observă că ușa cuștii n-a fost bine închisă și decide să evadeze. Înainte însă, îl invită pe iepurele de laborator să i se alăture. Acesta ezită, fiindcă n-a mai ieșit niciodată din laborator, dar amicul lui îl convinge să încerce măcar.

Odată ajunși afară, sălbaticul îi spune:

— O să te duc pe al treilea dintre cele mai bune câmpuri din lume.

Și îl duce pe un teren plin de lăptuci. După ce amândoi mănâncă pe săturate, iepurele sălbatic îl anunță din nou:

— Acum o să te duc pe al doilea dintre cele mai bune câmpuri din lume.

Și îl conduce pe un teren plin de morcovi. Cei doi se înfruptă până la sațietate, iar sălbaticul spune:

— Iar acum o să te duc pe cel mai bun câmp din câte există în lume.

Și cei doi ajung pe o pârloagă pe care mișună o sumedenie de iepuroaice. E un veritabil paradis – sex sălbatic toată noaptea.

Când începe să se lumineze de zi, iepurele de laborator îi spune amicului că el trebuie să se întoarcă la institut.

— De ce? întreabă cel sălbatic. Ți-am arătat cele mai bune trei câmpuri din lumea întreagă, unul acoperit de lăptuci, altul doldora de morcovi și al treilea plin de fete. De ce vrei să te întorci în laborator?

La care amicul lui răspunde:

— Ce să fac? Mor după o țigară!

Iată deci avantajele unei societăți organizate.

Vorbind despre modul în care ar arăta viața umană în lipsa guvernării, Hobbes descria starea naturală a omului ca „solitară, săracă, urâtă, brutală și scurtă”. Din câte știm noi, omul nu era cine știe ce comic, dar există întotdeauna ceva amuzant în listele care se încheie cu un clenci – ca în cazul doamnei care se plângea că mâncarea la hotelul ei este „rece, nefăcută, respingătoare… iar porțiile sunt prea mici”.

Un aspect al naturii umane pe care Hobbes nu l-a anticipat este romanțiozitatea vieții în starea naturală, mai cu seamă în ziua de azi, când mulți dintre noi încearcă să intre în conexiune cu sălbaticul din ei înșiși.

> Trudy și Josephine s-au înscris la un safari în deșertul australian, într-o noapte, un aborigen gol, doar cu o pânză în jurul șoldurilor, se furișează în cortul lor, o înhață pe Trudy din pat și o târăște în mijlocul sălbăticiei, unde „își face poftele cu ea”. Femeia este găsită abia a doua zi, șezând năucă sub un palmier, și e dusă în grabă la spital, în Sydney. O zi mai târziu, Josephine vine și o găsește într-o stare deznădăjduită.
>
> Josephine: Îmi închipui că te simți oribil.
>
> Trudy: Sigur că așa mă simt! Au trecut douăzeci și patru de ore, iar el nu mi-a trimis o carte de vizită, nici flori… nici măcar n-a sunat!

A AVEA PUTERE ÎNSEAMNĂ A AVEA DREPTATE

Niccolò Machiavelli, cel care a scris în secolul al XVI-lea tratatul *Principele*, este considerat părintele artei moderne a guvernării, fiindcă îi sfătuia pe prinții renascentiști să nu țină seama de standardele de dreptate acceptate și să „conlucreze cu răul atunci când e necesar”. Pentru el, autoritatea supremă era cea a statului, astfel că recomandările pe care le adresa principilor erau… ei, bine, machiavelice. Recunoștea pe față că judeca valoarea în funcție de ceea ce le permitea conducătorilor să supraviețuiască din punct de vedere politic. Este mai bine pentru un prinț să fie temut decât iubit, dar în același timp e de dorit ca acesta să evite a fi detestat, dat fiind că astfel își pune în pericol propria-i putere. Ideală este

vânarea nemiloasă a puterii, lăsând aparența verticalității morale. Mai simplu explicat:

> O femeie îl dă în judecată pe un individ pentru calomnie, susținând că acesta a făcut-o „purcea”. Omul e găsit vinovat și obligat să-i plătească despăgubiri. După proces, el îl întreabă pe judecător:
>
> — Asta înseamnă că de acum nu-i mai pot spune doamnei Harding că e o purcea?
>
> — Așa este, răspunde judecătorul.
>
> — Și înseamnă totodată că nici nu-i pot spune unei scroafe „doamna Harding”?
>
> — Ba nu, sunteți liber să-i spuneți unei scroafe „doamna Harding”. Nu comiteți astfel nicio infracțiune.
>
> La care bărbatul se întoarce, o privește pe doamna Harding în ochi și-i spune:
>
> — Bună ziua, doamnă Harding.

Anecdotele au adesea la bază faptul că duplicitatea machiavelică, mai ales atunci când suntem siguri că nu vom fi prinși, ne ispitește pe toți.

> Un bărbat câștigă la cazinou, în Las Vegas, 100 000 de dolari și, fiindcă nu vrea să afle nimeni, duce banii acasă și-i îngroapă în curtea din spate. A doua zi dimineață, se duce în curte și nu mai găsește decât o groapă goală. Vede urme de pași ce duc spre casa vecină, unde locuiește un surdo-mut, așa că-l roagă pe un profesor de pe aceeași stradă, care cunoaște limbajul semnelor, să-l ajute să discute cu suspectul. Omul își ia pistolul și, alături de profesor, bate la ușa vecinului. Când acesta deschide, bărbatul agită arma în aer și-i spune profesorului:
>
> — Zi-i ăstuia că, dacă nu-mi dă înapoi cei 100 000 de dolari, îl omor pe loc!
>
> Profesorul transmite mesajul, iar vecinul răspunde că a ascuns banii în curtea lui, sub cireș. Profesorul se

întoarce spre bărbatul jefuit și-i spune:

— Refuză să ți-i dea. Zice că n-ai decât să-l ucizi.

Deloc surprinzător, Machiavelli era un susținător al pedepsei cu moartea, fiindcă era în interesul principilor să fie percepuți ca fiind severi și neîndurători. Cu alte cuvinte, era de acord cu cinicul care susținea că pedeapsa capitală înseamnă să nu ai niciodată ocazia să spui „Iarăși tu?!”

Oricât de morali am părea la suprafață – sau chiar în propria noastră minte – Machiavelli considera că în suflet suntem cu toții machiavelici.

Doamna Parker este chemată să-și facă datoria de jurat într-un proces, dar cere să fie scutită, fiindcă nu crede în pedeapsa capitală. Avocatul din oficiu îi spune:

— Dar, doamnă, aici nu se va judeca o crimă, ci o cauză civilă. O femeie și-a dat fostul soț în judecată fiindcă a pierdut la jocuri de noroc cei 25 000 de dolari pe care promisese că-i va cheltui pentru a redecora baia, pentru aniversarea ei.

— Bine, atunci, accept să fiu jurat, declară doamna Parker. La urma urmei, s-ar putea să mă înșel în privința pedepsei capitale.

Stați puțin, însă! Nu cumva noi suntem subiectul glumei? Unii istorici sunt de părere că Machiavelli ne lua peste picior cu un fel de machiavelism invers – să pari malefic când, în realitate, ești adeptul virtuților de pe vremuri. Și de fapt, satiriza oare Machiavelli despotismul? În eseul său intitulat „*Principele*: Știință politică sau satiră politică?”, istoricul Garrett Mattingly, câștigător al Premiului Pulitzer, susținea că Machiavelli a fost supraestimat: „Ideea că broșurica aceasta (*Principele*) ar fi fost scrisă ca un tratat științific serios, pe tema artei guvernării, contrazice tot ceea ce știm despre viața lui Machiavelli, despre scrierile sale și despre istoria epocii lui.”

Cu alte cuvinte, Mattingly este de părere că Machiavelli e o oaie în blană de lup.

FEMINISMUL

Iată o ghicitoare care i-a nedumerit pe mulți vreme de decenii:

> Un bărbat își vede fiul suferind unui teribil accident de bicicletă. Îl ridică de la pământ, îl așază pe bancheta din spate a mașinii și fuge cu el la spital. Când copilul este dus în sala de operații, chirurgul exclamă:
> — Dumnezeule! E fiul meu!
> Cum e posibil?

Ha! Chirurgul era mama lui!

Astăzi, chiar cei mai înfierbântați misogini ar ști imediat răspunsul; în multe state ale lumii, numărul medicilor-femei este relativ egal cu cel al bărbaților cu aceeași profesie, iar acesta este rezultatul filosofiei feministe de la sfârșitul secolului XX.

Când BBC a făcut un sondaj în rândul ascultătorilor săi pentru a-i identifica pe cei mai importanți filosofi, nici măcar o femeie nu s-a regăsit în primii douăzeci. (Karl Marx a fost cel care a câștigat.) Unde a fost Hypatia, reprezentanta filosofiei neoplatoniciene din Grecia antică? Sau medievala Hildegarde de Bingen? De ce nu a apărut numele Heloïsei, din secolul al XII-lea, în vreme ce Abelard, care a învățat de la ea cel puțin tot atât cât a deprins și ea de la el, a strâns o mulțime de voturi (deși nu s-a încadrat nici el în primii douăzeci)? Cum rămâne cu Mary Astell, o protofeministă din veacul al XVII-lea? Sau cu Hannah Arendt, Iris Murdoch și Ayn Rand, din epoca modernă?

Sunt oare cercurile academice categoric șovine și din acest motiv publicul educat nu are cunoștință despre aceste reprezentante ale filosofiei? Ori porcii din epocile respective sunt cei ce trebuie blamați pentru că nu le-au luat în serios?

Adevărații zori ai filosofiei feministe datează din secolul al XVIII-lea, odată cu viguroasa lucrare a lui Mary Wollstonecraft, *În apărarea drepturilor femeii*. În acest tratat, ea îl învinovățește pe Jean-Jacques Rousseau fiindcă ar fi propus un sistem educativ inferior destinat femeilor.

În secolul XX, feminismul a suferit o reinterpretare de tip existențialist în cadrul volumului *Al doilea sex*, de Simone de Beauvoir (iubita lui Jean-Paul

Sartre). Ea susținea că nu există o așa-numită feminitate esențială, aceasta fiind doar un cadru rigid impus femeilor de bărbați; după părerea ei, femeile sunt libere să-și creeze propria lor versiune a ceea ce ar trebui să fie o femeie.

Dar cât de elastic este conceptul de feminitate? Oare aparatul reproducător cu care ne naștem nu are nimic de-a face cu identitatea noastră de gen? Unii feminiști post-Beauvoir cred că nu. Ei consideră că toți suntem la naștere un fel de tabula rasa din punct de vedere sexual și că identitatea de gen este dobândită mai târziu, cu aportul părinților și al societății. Iar în ziua de azi, deprinderea rolurilor de gen a devenit mai dificilă decât oricând.

> Doi homosexuali stau la un colț de stradă, când o blondă splendidă, bine făcută, trece pe lângă ei, îmbrăcată într-o rochiță mulată din șifon. Unul dintre cei doi bărbați îi spune celuilalt:
>
> — În momente ca ăsta, mi-aș dori să fiu lesbiană!

Oare rolurile de gen – masculin și feminin – sunt doar niște concepte sociale, inventate de bărbați pentru a-și supune femeile? Sau au de fapt o determinare biologică? Această enigmă continuă să-i dezbine pe filosofi și psihologi deopotrivă. Unii gânditori se declară ferm de partea deosebirilor determinate biologic. Spre exemplu, atunci când a afirmat că „anatomia este destin", Freud se folosea de un argument teleologic pentru a susține că felul în care este alcătuit corpul femeii determină rolul ei în societate. Nu este foarte clar la ce atribute anatomice se referea el atunci când a conchis că femeile sunt cele care trebuie să calce rufele. Sau să ne gândim la un alt reprezentant al determinismului biologic, Dave Barry, care a subliniat că, dacă o femeie are de ales între a prinde o minge în zbor și a salva viața unui copil, ea va alege a doua variantă fără a verifica măcar dacă la bază se află un bărbat sau nu.

Se mai pune însă și o altă întrebare: bărbații sunt și ei determinați biologic? Spre exemplu, ca rezultat al anatomiei lor, sunt ei predispuși să utilizeze criterii primitive atunci când își aleg o soție?

Un bărbat se întâlnește cu trei femei și încearcă să decidă cu care dintre ele să se însoare. În acest scop, îi dă fiecăreia câte 5 000 de dolari, pentru a vedea ce face cu ei.

Prima se tratează regește. Se duce la un salon elegant, se coafează, își face unghiile și un tratament cosmetic, după care își cumpără și câteva haine noi. Apoi îi spune bărbatului că le-a făcut pe toate ca să fie mai atrăgătoare pentru el, fiindcă îl iubește foarte mult.

A doua îi cumpără lui câteva cadouri: un set nou de crose de golf, niște accesorii pentru computer și câteva haine scumpe. Lui îi spune că a cheltuit pentru el toți banii fiindcă îl iubește foarte mult.

Cea de-a treia femeie investește banii la bursă, înmulțindu-i astfel de câteva ori. Îi înapoiază lui 5 000 de dolari, iar restul îi depune într-un cont comun. Bărbatului îi spune că vrea să investească în viitorul lor, fiindcă îl iubește foarte mult.

Pe care dintre ele o alege?

Răspuns: Pe cea cu sânii cei mai mari.

TEST

Istorioara prezentată este o anecdotă antifeministă sau o glumă de porc antișovinist? Motivați.

Iată o altă poveste care susține ideea unei deosebiri esențiale între bărbați și femei. Deosebirea trebuie să fie esențială fiindcă cel dintâi om era liber de orice constrângeri sociale, astfel că impulsivitatea îi era înnăscută.

Dumnezeu apare în fața lui Adam și a Evei în Grădina Raiului și le spune că are două daruri, câte unul pentru fiecare, și că ei trebuie să decidă cum și le împart.

— Primul dar este abilitatea de a face pipi din picioare, explică Dumnezeu.

Impulsiv, Adam se repede:

— Pipi din picioare? Super! Pare ceva tare de tot. O vreau eu!

— Bine, spune Dumnezeu. A ta să fie, Adam. Eva, tu o primești pe cealaltă: orgasme multiple.

Rezultatele sociale și politice ale feminismului sunt numeroase: dreptul de vot, legile de protecție a victimelor violurilor, tratamente egale și salarii mai bune la locul de muncă. Recent, un alt efect al feminismului a revenit în actualitate. Din această nouă categorie s-a născut gluma incorectă politic.

Faptul că orice glumă care ia în derâdere feminismul este considerată incorectă din punct de vedere politic îi conferă noi dimensiuni: „Știu că anecdota asta contrazice filosofia liberală acceptată, dar, la naiba, chiar nu ne mai putem distra deloc?" Încorsetând astfel o glumă, cel care o spune se pretinde ireverențios – o calitate ce poate spori hazul anecdotei… și riscurile sociale la adresa glumețului, așa cum se vede din următoarea povestioară.

În cursul unui zbor transatlantic, avionul străbate o furtună serioasă. Turbulențele sunt teribile, iar lucrurile devin și mai rele când o aripă e lovită de fulger.

Una dintre pasagere nu mai rezistă. Se ridică în picioare, în partea din față a avionului, și începe să țipe:

— Sunt prea tânără ca să mor!

Pe urmă se mai gândește puțin și adaugă:

— Ei, și dacă e să mor, vreau ca ultimele mele minute pe lumea asta să fie memorabile! Nimeni nu m-a făcut până acum să mă simt cu adevărat femeie! Ei, bine, până aici! Există cineva, *oricine*, în avionul ăsta, în stare să mă facă să mă simt *femeie*?

Pentru o clipă domnește liniștea. Toți pasagerii au uitat de pericolul în care se află și se holbează la femeia disperată din fața lor. Apoi un bărbat aflat undeva în spate se ridică în picioare. E un armăsar înalt și bronzat, cu părul negru ca tăciunele, care începe să-și descheie

cămașa în vreme ce înaintează pe intervalul dintre scaune.

— Eu pot să te fac să te simți femeie, declară el.

Nimeni nu se mișcă. Pe măsură ce el se apropie, femeia devine excitată. El își scoate cămașa. Mușchii i se reliefează pe pieptul gol când întinde spre ea brațul în care ține cămașa, și-i spune:

— Poftim, calcă asta!

Ca reacție la asaltul glumelor incorecte din punct de vedere politic, a apărut o nouă specie: anecdotele care încep aidoma cu glumele tipic șoviniste de odinioară, dar se încheie cu o întorsătură în care femeia are rolul principal.

Doi crupieri plictisiți așteaptă la masa de zaruri. O blondă extrem de atrăgătoare se apropie și pariază 20 000 de dolari pe o singură aruncare a zarurilor.

— Sper să nu vă deranjeze, spune ea, dar mă simt mult mai norocoasă când sunt complet dezbrăcată.

Și cu asta își scoate hainele, aruncă zarurile și strigă:

— Haideți, puișorilor! Mama are nevoie de haine noi! Când zarurile se opresc, dama țopăie-n sus și-n jos, țipând:

— DA! DA! AM CÂȘTIGAT, AM CÂȘTIGAT!

Îi îmbrățișează pe ambii crupieri, își ia hainele și câștigul și pleacă în grabă. Cei doi se holbează unul la altul, năuci, într-un târziu, unul dintre ei întreabă:

— Dar în fond ce-a dat?

Iar celălalt replică:

— Nu știu. Credeam că te uiți tu.

Morala: Nu toate blondele sunt tâmpe, dar toți bărbații sunt bărbați.

Iată un alt exemplu din acest gen neofeminist:

Într-un avion, o blondă stă lângă un avocat. Omul o tot sâcâie să joace împreună un joc, ca să vadă care dintre ei are cunoștințe generale mai bogate. În cele din urmă, ca s-o convingă, îi spune că-i oferă șanse de câștig de zece la unu: de fiecare dată când nu va ști răspunsul la o întrebare pe care el i-o va pune, îi va plăti lui cinci dolari; de fiecare dată când el nu va ști răspunsul la o întrebare pe care i-o va pune ea, îi va plăti ei cincizeci de dolari.

Blonda acceptă să joace, iar avocatul o întreabă:

— Care e distanța de la Pământ până la cea mai apropiată stea?

Fără să spună ceva, ea îi întinde o hârtie de cinci dolari, după care îl întreabă:

— Ce urcă dealul în trei picioare și îl coboară în patru?

Avocatul se gândește multă vreme, dar în final recunoaște că habar n-are și-i dă o bancnotă de cincizeci de dolari. Blonda pune banii în geantă fără niciun comentariu.

— Stai puțin, intervine avocatul. Care e răspunsul la întrebarea ta?

Tot fără niciun cuvânt, ea îi întinde cinci dolari.

FILOSOFIILE ECONOMICE

În fraza de deschidere a lucrării clasice a lui Robert Heilbroner despre teoreticienii economiei, *The Worldly Philosophers*, autorul mărturisește că „aveți în față o carte despre câțiva oameni cu ciudate pretenții de celebritate”. Da, chiar și economia are propriii ei filosofi.

Adam Smith, reprezentant al acestei categorii, și-a scris lucrarea *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations (Avuția națiunilor: cercetare asupra naturii și cauzelor ei)* în anul în care Statele Unite ale Americii și-au declarat independența. Tratatul lui a pus bazele capitalismului de liberă piață.

Unul dintre atuurile capitalismului, după părerea lui Smith, este faptul că promovează creativitatea economică. Aparent, interesul de sine – la fel ca perspectiva spânzurătorii – are capacitatea de a concentra forțele mentale.

> Un bărbat vine la o bancă și spune că vrea să împrumute 200 de dolari pe termen de șase luni. Funcționarul îl întreabă ce garanții are, iar omul răspunde:
>
> — Am un Rolls Royce. Iată cheile. Păstrați-l până când îmi voi achita împrumutul.
>
> Șase luni mai târziu, omul revine la bancă, returnează cei 200 de dolari plus alți 10 ca dobândă și își ia mașina înapoi. Funcționarul îl oprește o clipă și-l întreabă:
>
> — Domnule, dacă-mi permiteți să întreb, ce nevoie a avut cineva care deține un Rolls Royce să împrumute 200 de dolari?
>
> La care omul răspunde:
>
> — A trebuit să plec șase luni în Europa și unde altundeva aș fi putut lăsa Rolls-ul atâta vreme pentru numai 10 dolari?

În teoria capitalismului, „disciplina pieței” reglementează economia. Un bun control al inventarului, spre exemplu, poate oferi afacerii un avantaj competitiv.

> Ziaristul: Domnule, ați acumulat în cursul vieții o avere considerabilă. Cum ați făcut acești bani?
>
> Milionarul: I-am câștigat pe toți în afacerile cu porumbei voiajori.
>
> Ziaristul: Porumbei voiajori! Fascinant! Și câți ați vândut?
>
> Milionarul: N-am vândut decât unul, care s-a întors de fiecare dată.

– Da, drăguța mea, mami trebuie să aibă grijă de mâinile ei; cine stie, poate că la un moment dat va vrea să-și reia munca de neurochirurg.

Pe măsură ce capitalismul a evoluat, filosofia economică a trebuit să țină pasul cu el. Inovațiile de pe piață au adus cu ele complicații neprevăzute de Adam Smith și de clasicii filosofiei economice. Asigurările de sănătate, spre exemplu, au creat un context în care interesul cumpărătorului este acela de a nu beneficia de pe urma banilor plătiți. Contractele futures pentru burta de porc constituie în mod evident o cu totul altă mâncare de porc, ca să spunem așa, decât cumpărarea unui râmător în sine. O astfel de inovație în care legile clasice ale marketingului nu par a fi aplicabile este tombola.

Jean Paul, originar din New Orleans, s-a mutat în Texas și a cumpărat cu 100 de dolari un măgar de la un fermier bătrân, urmând ca acesta să-i aducă animalul a doua zi.

În dimineața următoare, fermierul vine la ușa lui Jean Paul și-i spune:

— Regret, dar am vești proaste. Măgarul a murit.

— Păi, dă-mi banii înapoi.

— Nu pot. I-am cheltuit deja.

— Bine, atunci. Lasă măgarul aici.

— Și ce-o să faci cu el?

— Îl vând la tombolă.

— Nu poți să vinzi la tombolă un măgar mort!

— Ba sigur că pot. Stai să vezi. N-o să spun nimănui că e mort.

O lună mai târziu, bătrânul fermier se întâlnește cu Jean Paul și-l întreabă:

— Ce s-a întâmplat cu măgarul mort?

— L-am dat la tombolă. Am vândut 500 de bilete a 2 dolari bucata și am făcut un profit de 898 de dolari.

— Și nu s-a plâns nimeni?

— Doar tipul care a câștigat, așa că i-am dat înapoi cei 2 dolari.

Reprezentanții economiei clasice nu acordau prea mare atenție conceptului pe care îl numim noi azi „valoare ascunsă" – de pildă munca neretribuită a mamelor casnice. Istorioara de mai jos ilustrează sugestiv ideea valorii ascunse:

Un celebru colecționar de artă se plimbă prin oraș, când observă o pisică jigărită bând lapte dintr-o strachină, în fața unei prăvălii. Dându-și seama că strachina e foarte veche și valoroasă, omul hotărăște să pună mâna pe ea, așa că intră în prăvălie și spune că vrea să cumpere pisica pe doi dolari.

— Îmi pare rău, răspunde proprietarul, dar pisica nu e de vânzare.

— Te rog, insistă colecționarul, am nevoie de o pisică flămândă, ca să prindă șoarecii din casă. Îți dau pe ea douăzeci de dolari.

— Vândut! replică proprietarul și-i întinde mâța.

Dar colecționarul continuă:

— Auzi, dar pentru cei douăzeci de dolari, dă-mi și strachina aia veche. Pisica e obișnuită cu ea și așa n-o să mai fiu eu nevoit să cumpăr o farfurioară.

La care proprietarul prăvăliei spune:

— Regret, amice, dar aia e strachina mea norocoasă. Săptămâna asta, până acum am vândut cu ea treizeci și opt de pisici.

Spre lauda sa, Adam Smith a prevăzut unele dintre capcanele capitalismului dezlănțuit, cum ar fi dezvoltarea monopolurilor. Dar a fost nevoie de apariția lui Karl Marx, în secolul al XIX-lea, pentru conturarea unei filosofii a economiei care să atace distribuția inechitabilă inerentă structurii înseși a capitalismului. Odată ce va veni revoluția și-l va aduce la putere pe omul de rând, considera Marx, inegalitățile dintre săraci și bogați vor dispărea – inegalități ce afectează absolut totul, de la proprietate la creditare.

Eram nu de mult în Cuba, în Havana, pentru a cumpăra niște trabucuri ieftine. Am intrat într-un club de comedie și am auzit următoarea scenetă:

José: Ce lume nebună! Bogații, care pot plăti cash, cumpără pe credit. Săracii, care n-au bani, trebuie să plătească în bani lichizi. N-ar zice oare Marx că lucrurile ar trebui să stea invers? Săracilor ar trebui să li se permită să cumpere pe credit, iar bogații să plătească bani peșin.

Manuel: Dar afaceriștii care le-ar vinde săracilor pe credit ar sărăci și ei în scurt timp!

José: Cu atât mai bine! Atunci ar putea să cumpere și ei pe credit.

În conformitate cu Marx, dictatura omului de rând, instituită după revoluție, este ea însăși urmată de „veștejirea statului”. Totuși, noi suntem de părere că Marx a căpătat o reputație proastă ca anarhist radical.

TEST

Care dintre cei doi Marx e mai anarhist? Karl, care a zis: „Este inevitabil ca păturile oprimate să se ridice și să-și rupă lanțurile”, sau Groucho, care a spus: „În afara câinelui, cel mai bun prieten al omului este cartea. Înăuntrul câinelui e prea întuneric ca să poți citi.”

Poate că v-ați pus întrebarea: „Care este mai exact deosebirea dintre capitalism și comunism?” Sau poate că nu. În orice caz, răspunsul e simplu. În capitalism, omul își exploatează semenul. În comunism e valabilă reciproca.

Acest calambur a dus la compromisul dintre capitalism și socialism, numit democrație socială, în care celor incapabili să muncească le sunt oferite anumite compensații, iar legile protejează negocierea colectivă. Dar compromisul i-a silit pe unii stângiști să-și frece coatele cu niște parteneri ciudați.

Un vânzător aflat la Paris pentru o convenție decide să meargă la un bordel. Ajuns acolo, o întreabă pe matroană:

— Bordelul ăsta are sindicat?

Femeia îi răspunde că nu.

— Dar cât câștigă fetele? mai vrea omul să știe.

— Tu-mi dai mie 100 de dolari, 80 pentru afacere și 20 pentru fată.

— Dar asta-i exploatare nerușinată! explodează el și pleacă imediat.

Într-un târziu, găsește un bordel în care matroana îi spune că există sindicat.

— Și dacă eu îți dau 100 de dolari, o întreabă omul, fata cât ia?

— Primește 80.

— Grozav! exclamă el. Aș dori-o pe Colette.

— Nu mă îndoiesc, răspunde matroana, dar Therese – uite-o acolo – are vechime mai mare în sindicat.

Teoria economică este mai cu seamă vulnerabilă la greşeala de a „opera o distincţie acolo unde nu există nicio deosebire”. Spre exemplu, există cu adevărat o diferenţă de principiu între ajutorul social pentru cei săraci şi reducerea taxelor pentru cei bogaţi?

În anecdota de mai jos, domnul Fenwood foloseşte o strategie care operează o distincţie economică fără existenţa unei deosebiri:

> Domnul Fenwood are o vacă, dar nu şi păşune pe care s-o ducă, aşa că vine la vecinul lui, domnul Potter, şi se oferă să-i plătească 20 de dolari pe lună ca să lase vaca pe păşunea lui. Potter acceptă. Trec astfel câteva luni. Vaca a păscut pe păşunea lui Potter, dar Fenwood nu i-a dat vecinului niciun ban. În cele din urmă, domnul Potter se duce la domnul Fenwood şi-i spune:
>
> — Ştiu că ai probleme financiare, aşa că ce-ai zice să încheiem un târg? Ţi-am ţinut vaca timp de zece luni, aşa că-mi datorezi 200 de dolari. Îmi închipui că atât valorează şi rumegătoarea. Ce-ai zice s-o păstrez şi să considerăm că astfel te-ai achitat de datorie?
>
> Domnul Fenwood se gândeşte câteva momente, după care spune:
>
> — Mai ţine-o încă o lună şi facem afacerea.

FILOSOFIA DREPTULUI

Filosofia dreptului, sau jurisprudenţa, studiază chestiuni elementare – de pildă „Ce rost au legile?”

Există câteva teorii fundamentale. Jurisprudenţa moralei”, derivată din etica lui Aristotel, susţine că legile trebuie să promoveze dezvoltarea unui caracter moral. Adepţii ei ar putea afirma că rostul Legii pentru Decenţa Publică (adică să nu te uşurezi în piaţa mare a oraşului) este acela de a promova dezvoltarea unor standarde morale ridicate în cadrul tuturor grupurilor sociale, şi mai cu seamă în al celor care tind să se uşureze în public. (Un juriu format din uşurători în public ar putea să aibă totuşi altă părere.)

Deontologia este concepţia – susţinută de Immanuel Kant – conform căreia scopul legii este acela de a codifica îndatoririle morale. Pentru

deontologi, legea antiușurare subliniază datoria tuturor cetățenilor de a respecta sensibilitățile celorlalți.

În secolul al XIX-lea, utilitaristul Jeremy Bentham afirma că scopul legilor este acela de a determina cele mai bune consecințe pentru un număr cât mai mare de oameni. Utilitariștii ar putea susține că legea antiușurare în public produce mai multe consecințe pozitive pentru mai mulți cetățeni (locuitorii orașului) decât consecințe negative pentru cei câțiva ușurători în public, care vor fi obligați să-și schimbe obișnuințele sociale adânc înrădăcinate.

Dar așa cum se întâmplă de obicei în filosofie, prima întrebare adresată de omul de rând acestor teoreticieni ar putea fi aceasta: „Există vreo deosebire practică – să zicem în sala de judecată – între toate teoriile voastre simpatice?" Oricare dintre cele trei teorii poate fi utilizată pentru a justifica nu doar Legea pentru Decența Publică, ci și multe alte principii legale încetățenite, cum ar fi ideea că aplicarea unei pedepse pentru o infracțiune reechilibrează balanța justiției. Am putea justifica pedeapsa din perspectiva dezvoltării morale (reabilitare), din cea deontologică (pedepsirea încălcării îndatoririlor civice) sau din punctul de vedere utilitarist (evitarea viitoarelor consecințe negative).

Non-filosofii ar putea întreba însă: „Dacă toți sunteți de acord asupra rezultatului, ce mai contează *de ce* aplicăm pedepse?" Singurul aspect concret aici este cel al modalității de stabilire a unei corespondențe între un fapt ilegal – să zicem insultarea unui membru al tribunalului – și o pedeapsă – de pildă amenda de 20 de dolari. Cum vi se pare potrivirea de mai jos?

> Un bărbat așteaptă o zi întreagă la tribunal să-i fie judecat dosarul de infracțiune rutieră. În sfârșit, îi vine rândul să compară în fața judecătorului, dar omul legii îi spune să revină a doua zi, fiindcă ședințele s-au încheiat. Exasperat, împricinatul explodează:
>
> — Pentru ce dracu' să mai vin?
>
> Judecătorul sare ca ars:
>
> — 20 de dolari amendă pentru sfidarea Curții.
>
> Omul își scoate portmoneul, dar judecătorul îi spune:
>
> — Nu trebuie să plătiți azi.

— Nu plătesc, răspunde bărbatul, voiam doar să văd dacă am suficienți bani pentru încă două vorbe.

Un alt celebru principiu juridic este inconsistența dovezilor circumstanțiale – și el putând fi susținut de reprezentanții celor trei teorii. Un teoretician al jurisprudenței moralei ar putea afirma că un standard ridicat de justețe în sala de judecată oferă un model moral pentru cetățeni. Pentru deontolog, dovezile circumstanțiale ar risca să contrazică datoria morală de a fi perfect echitabil față de ceilalți. Iar după părerea utilitaristului, utilizarea dovezilor circumstanțiale ar putea atrage consecințe negative precum încarcerarea unei persoane nevinovate.

Și de această dată, cei mai practici dintre noi ar putea întreba: „Cui naiba îi pasă *de ce* tratăm cu precauție dovezile circumstanțiale?" Din punct de vedere practic, trebuie să le demonstrăm doar caracterul solid, la fel ca femeia din anecdota următoare. (Remarcați cât de abil se folosește de *reductio ad absurdum*.)

Un cuplu pleacă în vacanță la pescuit. În vreme ce el doarme, ea decide să ia barca și să iasă pe lac, ca să citească. Și în timp ce ea stă și se bronzează, apare șeriful local și-i spune:

— Aici pescuitul e interzis, doamnă. Va trebui să vă arestez.

— Dar, domnule șerif, nu pescuiam, replică femeia.

— Doamnă, aveți tot echipamentul necesar, așa că nu-mi rămâne decât să vă arestez.

Femeia ripostează:

— În acest caz, domnule șerif, eu va trebui să vă acuz de viol.

— Dar nici nu v-am atins!

— Știu, răspunde ea, dar aveți tot echipamentul necesar.

Există însă principii juridice în cazul cărora teoria pe care o adoptăm are o importanță considerabilă, așa cum o demonstrează istorioara de mai jos.

Judecătorul îi cheamă în biroul său pe cei doi avocați dintr-un proces și le spune:

— Motivul pentru care ne aflăm aici este acela că amândoi m-ați mituit.

Ambii avocați se foiesc în scaunele lor.

— Tu, Alan, continuă judecătorul, mi-ai dat 15 000 de dolari. Phil, tu mi-ai dat 10 000.

Apoi îi întinde lui Alan un cec în valoare de 5 000 de dolari și declară:

— Acum sunteți chit, așa că voi decide în acest caz doar pe baza dovezilor.

Dacă scopul urmărit prin interzicerea mitei este doar acela de a scoate în afara legii nerespectarea îndatoririi de a fi imparțial și echitabil, am putea fi de acord cu judecătorul sus-menționat că a lua mite egale este totuna cu a nu lua nicio mită. La fel ar sta lucrurile și dacă scopul urmărit ar fi acela de a asigura imparțialitatea în producerea utilitaristă a consecințelor pozitive. Ar fi însă mult mai dificil să susținem că a lua mite egale de ambele părți promovează moralitatea – fie ea a judecătorului sau a avocaților.

Nu vi se pare interesant că am ajuns până aici și n-am spus încă nicio glumă avocățească? Dar ce naiba, suntem și noi oameni!

Un avocat îi trimite unui client următorul mesaj:

„Dragă Frank, mi s-a părut ieri că te-am văzut în centru. Am traversat strada ca să te salut, dar nu erai tu. Șase minute, deci 50 de dolari.”

DIMITRI: Mi-ai fost sursă de inspirație, Tasso. Am hotărât să candidez pentru postul de apărător al decenței publice. Pot să mă bazez pe votul tău?

TASSO: Sigur că da, prietene. Atâta vreme cât alegerea se face prin vot secret.

IX
RELATIVITATEA

Ce putem spune? Acest cuvânt are semnificații diferite pentru persoane diferite.

DIMITRI: Necazul cu tine, prietene, e că trăiești prea mult în propria-ți minte.

TASSO: În comparație cu cine?

DIMITRI: Păi, în comparație cu Ahile, sportivul.

TASSO: Dar în comparație cu Socrate?

DIMITRI: Bine, ai câștigat și de data asta. În comparație cu Socrate, ești un marțafoi.

ADEVĂRUL RELATIV

Este oare adevărul relativ sau absolut? Anticul filosof taoist Chuang Tzu s-a trezit dintr-un vis în care se făcea că era fluture. Sau – s-a întrebat el poate că era de fapt un fluture care visează acum că e Chuang Tzu.

În lumea occidentală modernă, filosofii au fost obsedați de relativitatea cunoașterii pentru cel ce cunoaște. Așa cum am văzut, George Berkeley a mers până acolo încât a spus că „obiectele fizice" există doar în raport cu mintea.

În secolul XX, un profesor de la Harvard a încercat diverse substanțe psihedelice și a fost fascinat de caracterul relativ al ideilor sale. Nu, nu ne referim la Timothy Leary, ci la cineva cu mult înaintea lui: William James. Când a inhalat gaz ilariant, i s-a părut că percepe unitatea fundamentală a tuturor lucrurilor, dar după ce a trecut efectul drogului, nu și-a mai amintit nimic din percepțiile sale cosmice. Prin urmare, se spune, data următoare când a mai mirosit gaz ilariant, și-a legat de mână un creion și a lăsat deschis pe masă în fața lui caietul de laborator. Firește, i-a trecut prin minte o idee strălucită și de această dată a izbutit s-o aștearnă pe hârtie. Câteva

ore mai târziu, după ce ieșise de sub influența gazului, a citit găselnița filosofică pe care o notase: „Totul are un miros de petrol!”

Dezamăgit la început, profesorul James a revenit rapid la sentimente filosofice mai bune. Adevărata întrebare – și-a dat el seama – este dacă: a) ideile care i s-au părut strălucite când era sub influența gazului ilariant erau de fapt banale; sau b) genialitatea ideii conform căreia „Totul are un miros de petrol” nu poate fi corect apreciată decât sub influența gazului ilariant.

Există totuși ceva în analiza lui James care are un cert miros de anecdotă.

RELATIVITATEA TIMPULUI

Numeroase anecdote ilustrează caracterul relativ al percepției asupra timpului. Spre exemplu:

> Un melc e jefuit de două țestoase. Când poliția îl întreabă cum s-au petrecut faptele, melcul răspunde:
> — Nu știu. Totul s-a întâmplat atât de repede!

Și încă una cu melcul:

> Se aude un ciocănit la ușă, dar când femeia deschide, nu vede decât un melc. Îl ia de jos și-l aruncă în curte. Două săptămâni mai târziu, iar ciocăne cineva la ușă. Femeia deschide și dă din nou cu ochii de melc, care o întreabă:
> — Asta ce-a fost?

Relativitatea dintre timpul finit și eternitate a constituit un jalon al gândirii filosofice și deci, în mod firesc, a fost un cal de bătaie al glumeților.

> Un bărbat i se roagă lui Dumnezeu.
> — Doamne, aș vrea să-ți pun o întrebare.
> Dumnezeu îi răspunde:
> — Nicio problemă. Spune.

— Doamne, este adevărat că pentru tine un milion de ani înseamnă doar o secundă?

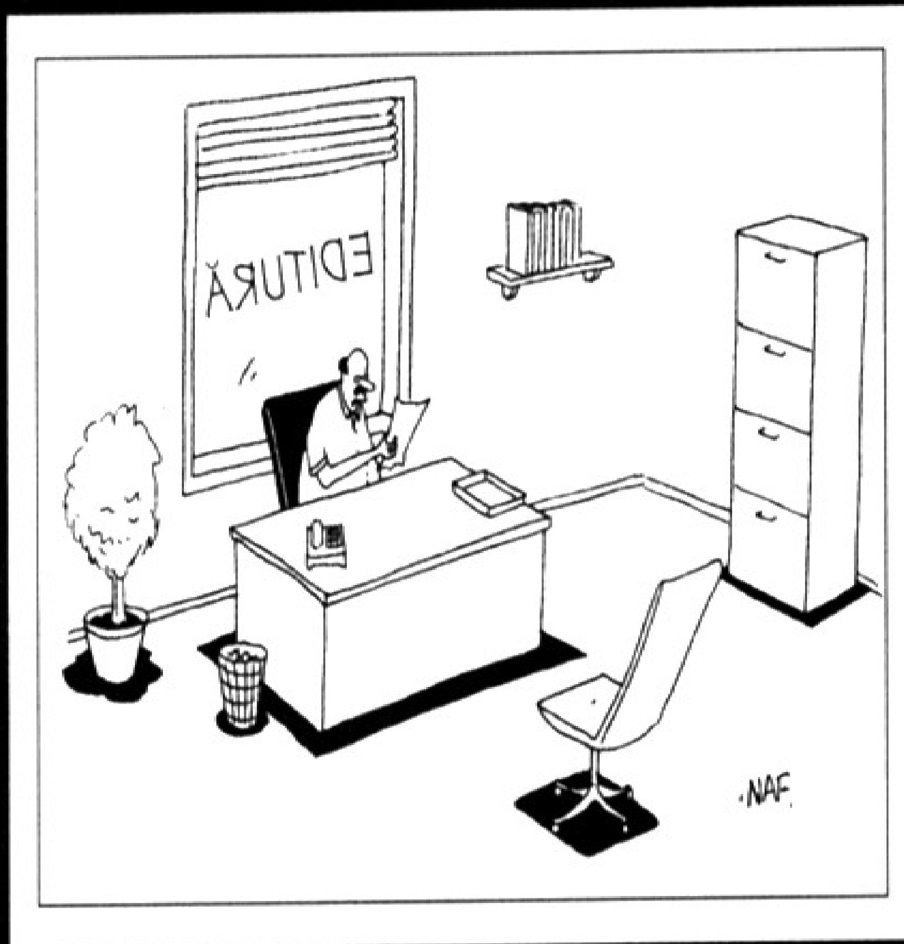
— Da, așa este.

— Atunci, ce înseamnă pentru tine un milion de dolari?

— Un milion de dolari e pentru mine ca un cent.

— Ah, Doamne, și nu-mi poți da mie acel cent?

— Ba da, răspunde Dumnezeu. Așteaptă doar o secundă.

– *Nu-ti vom publica lucrarea* Viața unei efemeride: O autobiografie, *fiindcă nu are decât o pagină.*

RELATIVITATEA PERSPECTIVELOR

Există o sumedenie de glume care ilustrează caracterul relativ al diverselor puncte de vedere.

> Un francez intră într-un bar. Pe umărul lui stă un papagal îmbrăcat în smoching. Barmanul exclamă:
>
> — Ei, asta-i ceva tare. De unde l-ai luat?
>
> Papagalul răspunde:
>
> — Din Franța. Se găsesc acolo milioane de tipi ca ăsta.

W.V.O. Quine, un filosof american din secolul XX, scria că opinia noastră despre lume este condiționată de limba maternă – un cadru dincolo de care nu putem trece pentru a obține o perspectivă diferită. Nu putem ști sigur cum să traducem în propria noastră limbă un termen dintr-o limbă neînrudită. Îl putem vedea pe cel ce vorbește o altă limbă, când spune „gavagai”, arătând același obiect pe care îl arătăm și noi când spunem „iepure”, însă nu putem fi siguri că se referă la „fuziunea componentelor unui iepure”, la „succesiunea stadiilor unui iepure” sau la alte chestiuni iepurești.

> Doi evrei iau cina într-un restaurant chinezesc koșer. În vreme ce ei studiază meniul, chelnerul chinez discută cu ei în idiș și apoi le ia comanda tot în idiș. La plecare, cei doi clienți îi spun proprietarului evreu al restaurantului ce surpriză plăcută au avut când au putut conversa în idiș cu chelnerul.
>
> — Sst, șoptește proprietarul. El crede că învață engleza.

Anecdota aceasta ne oferă o analogie limpede cu problema traducerii, menționată de Quine. Chelnerul chinez poate lega între ele cuvintele în idiș la fel cum o fac clienții lui evrei. Dar *întreaga* lui cunoaștere în privința limbii idiș este falsă dintr-un punct de vedere important, *sistemic*: el crede că-i engleză!

Chiar și ideea de ceea ce constituie o limbă străină poate depinde de cel care o vorbește. Să ne gândim la povestea următoare, din domeniul comerțului internațional:

> O corporație multinațională dorește să angajeze o secretară. Un terier aplică pentru post, trece testul de dactilografe și este acceptat la un interviu. Managerul departamentului de resurse umane îl întreabă:
> — Limbi străine cunoști?
> Iar terierul răspunde:
> — Miau!

RELATIVITATEA VALORILOR

În zilele noastre, Michel Foucault și-a îndreptat atenția asupra unui alt tip de relativitate – cea a valorilor culturale față de puterea socială. Valorile noastre culturale, îndeosebi ceea ce considerăm normal, determină și sunt determinate de modul în care societatea își exercită controlul. Cine este considerat bolnav mintal? Și cine stabilește asta? Ce înseamnă să fii desemnat ca bolnav mintal pentru cei astfel desemnați? Și ce înseamnă pentru cei care trebuie să-i controleze? Și cine sunt cei care îi vor controla? Răspunsurile la aceste întrebări se schimbă cu timpul, pe măsură ce echilibrul de putere în societate se modifică. Într-o epocă anume, preoții constituie grupul care controlează; în alta sunt medicii. Acest lucru are implicații asupra modului în care sunt tratați așa-numiții bolnavi mintal. Esențial este faptul că valorile pe care le considerăm imuabile și absolute sunt de fapt într-un constant flux istoric, în funcție de cine sunt cei care dețin puterea și de modul în care o utilizează.

> Pat: Mike, te sun de pe autostradă, de la noul meu telefon mobil.
> Mike: Ai grijă, Pat! Tocmai au spus la radio că pe autostradă un nebun circulă pe contrasens!
> Pat: Un nebun?! La naiba, sunt sute, nu unul!

Din perspectiva rațiunii pure, Pat are tot atâta dreptate cât are și crainicul de la radio. În raport cu el, toți ceilalți merg într-adevăr pe contrasens. Și atunci, de ce este povestioara aceasta o glumă și nu o simplă confruntare a două puncte de vedere? Din cauza observației lui Foucault, anume că statul este cel care decide care este sensul corect de mers.

O altă preocupare a filosofilor încă din vremea lui Platon a fost relativitatea dintre valorile temporare și cele eterne. Și de această dată, o anecdotă ne ajută să vedem lucrurile în perspectiva corectă.

> A fost odată un om bogat, aflat pe moarte. Și era omul foarte mâhnit, fiindcă muncise din greu pentru banii lui, iar acum ar fi vrut să-i poată căra cu el în ceruri. Așa că a început să se roage să aibă posibilitatea de a lua cu el o parte din avere. Un înger i-a auzit rugăciunea și i-a apărut în față.
>
> — Regret, dar nu-ți poți lua bogăția cu tine.
>
> Omul l-a implorat pe înger să discute el cu Dumnezeu, poate-l va convinge să flexibilizeze puțin regulile.
>
> După o vreme, îngerul reapare și-l anunță că Domnul a hotărât să facă o excepție și-i permite să ia cu el o servietă. Fericit la culme, omul ia cea mai mare valiză pe care o are, o umple cu lingouri de aur pur și o așază lângă pat.
>
> La scurt timp, omul moare și ajunge la porțile raiului. Văzând valiza, Sfântul Petru îl oprește:
>
> — Stai așa, nu poți să aduci aia înăuntru!
>
> Omul îi explică sfântului că are permisiunea lui Dumnezeu și-l roagă să discute cu acesta pentru a verifica. Sfântul Petru se întoarce repede, spunând:
>
> — Ai dreptate. Îți este permis să aduci un singur bagaj de mână, dar eu trebuie să-i verific conținutul înainte de a-ți da voie să intri.
>
> Și deschide valiza pentru a inspecta bunurile lumești pe care răposatul le considerase prea prețioase pentru a le lăsa în urma sa. Imediat exclamă însă:

— Ai adus cu tine dale de pavaj?!

RELATIVITATEA ABSOLUTĂ

Numeroase erori filosofice apar din cauză că punctele de vedere relative sunt tratate ca fiind absolute. Preluând ideea filosofului britanic John Locke, Thomas Jefferson considera că dreptul la viață, la libertate și la năzuința către fericire este de la sine înțeles, probabil deoarece credea că sunt valori universale și absolute. Pentru cineva din altă cultură însă, ele nu sunt câtuși de puțin de la sine înțelese – de pildă pentru un islamist cu vederi radicale, care consideră că năzuința către fericire este trăsătura definitorie a necredincioșilor.

La fel de posibilă este și eroarea opusă; putem atribui un caracter relativ unui element absolut.

> Omul de veghe de pe o navă de luptă observă o lumină la babord. Căpitanul îi ordonă să transmită celuilalt vas următoarea instrucțiune: „Vă recomandăm să schimbați imediat cursul cu 20 de grade."
>
> Răspunsul vine fără întârziere: „Vă recomandăm să schimbați imediat cursul cu 20 de grade."
>
> Căpitanul e furios. Transmite: „Eu sunt căpitanul. Suntem pe curs de coliziune. Schimbați cursul cu 20 de grade *imediat*!"
>
> Răspunsul vine la fel de rapid: „Eu sunt un marinar de clasa a doua și vă cer insistent să vă schimbați *voi* cursul cu 20 de grade."
>
> Acum căpitanul spumegă de furie și transmite: „Suntem o navă de luptă!"
>
> Și răspunsul vine imediat: „Iar aici e un far de coastă!"

Țineți minte aceste idei despre relativitate data viitoare când comandați mâncare și o așteptați să vină.

DIMITRI: Deci, Tasso, pari a fi unul dintre tipii aceia care cred că nu există adevăr absolut, că întregul adevăr e relativ.

TASSO: Așa e.

DIMITRI: Ești sigur de asta?

TASSO: Absolut.

X
METAFILOSOFIA

Filosofia filosofiei. A nu fi confundată cu filosofia filosofiei filosofiei.

DIMITRI: Acum încep să pricep cum stă chestia asta, Tasso.
TASSO: Care chestie?
DIMITRI: Filosofia, desigur!
TASSO: Numești asta filosofie?

Prefixul *meta*, care înseamnă „dincolo de și incluzând tot ce e până la”, apare pretutindeni în discursul filosofic – ca în cazul metalimbajului, un limbaj ce poate fi folosit pentru a descrie limbajul. Sau ca în metaetică, disciplină care studiază de unde provin principiile etice și ce semnifică ele. Prin urmare, n-a fost nevoie decât de un *meta* de timp înainte ca metafilosofia să apară în scenă.

Metafilosofia tratează întrebarea arzătoare „Ce este filosofia?” Ar fi de crezut că filosofii au deja răspunsul la întrebarea asta. Ne face să ne întrebăm cum de și-au dat seama că vor să devină filosofi, atunci când au făcut-o. N-am auzit niciodată despre vreun frizer cumpănind asupra întrebării „Ce este frizeria?” Dacă frizerul e frizer și nu știe ce-i aia frizerie, înseamnă că și-a cam greșit vocația și-n niciun caz nu ne-am lăsa chica pe mâna lui.

Și totuși, filosofii epocii moderne redefinesc constant filosofia. În secolul XX, Rudolf Carnap și pozitiviștii logici au definit de-a binelea o parte uriașă din filosofie când au anunțat că metafizica e lipsită de sens și au declarat că unica misiune a filosofiei este aceea de a analiza afirmațiile științifice.

Iar contemporanul lui Carnap, Ludwig Wittgenstein, nașul filosofiei limbajului obișnuit, a mers chiar mai departe: și-a spus că prima sa lucrare importantă a pus punct istoriei filosofiei, deoarece a demonstrat că toate afirmațiile filosofice sunt lipsite de sens – *inclusiv ale sale*. Wittgenstein era atât de convins că a închis astfel cartea de filosofie pentru totdeauna, încât s-a angajat ca învățător la școala primară. Câțiva ani mai târziu, a

redeschis-o cu o nouă idee privind scopul filosofiei: nici mai mult, nici mai puțin, decât terapia. Prin aceasta, voia să spună că, dacă am mai limpezi limbajul confuz și derutant, ne-am vindeca de melancolia cauzată de chestiunile filosofice iraționale.

În ziua de azi, „logicienii modali" – cei care operează o distincție între afirmațiile *posibil* adevărate și cele *necesar* adevărate – se întreabă în ce categorie intră propriile lor afirmații. Nouă ni se pare că ar fi numai metaafirmații până jos.

În această tradiție a metafilosofiei îl regăsim și pe Seamus.

> Seamus se pregătește pentru prima lui întâlnire amoroasă așa că îi cere sfatul fratelui său, un veritabil crai.
>
> — Dă-mi câteva ponturi, cum anume să le vorbesc.
>
> — Uite care e secretul, îi spune fratele. Fetelor din Irlanda le place să vorbească despre trei lucruri: mâncare, familie și filosofie. Dacă întrebi o fată ce îi place să mănânce, îi arăți că ești interesat de ea. Dacă îi ceri să-ți spună despre familia ei, dovedești că ai intenții onorabile. Iar dacă discuți filosofie, demonstrezi că îi respecți inteligența.
>
> — Mmm, mulțumesc mult! Mâncare, familie și filosofie. Cred că mă descurc cu ele.
>
> Seara, când se întâlnește cu tânăra domnișoară, Seamus începe în forță:
>
> — Îți place varza?
>
> — Ăăă, nu, răspunde fata, nedumerită.
>
> — Ai vreun frate? continuă Seamus.
>
> — Nu.
>
> — Ei, bine, *dacă* ai fi avut un frate, i-ar fi plăcut varza?

Asta-i filosofia!

Filosoful contemporan William Vallicella scria: „Metafilosofia este filosofia filosofiei. Este în sine o ramură a filosofiei, spre deosebire de

filosofia științei, care nu este o ramură a științei, sau de filosofia religiei, care nu e o ramură a religiei.”

Ei, exact cugetările de genul acesta sunt cele care i-au conferit lui Vallicella aura de tip tare trendy în circuitul petrecerilor mondene.

Teza aflată la baza cărții de față se dovedește încă o dată justă. Dacă există metafilosofie, trebuie musai să existe și metaglume.

> Un agent de vânzări străbate o zonă rurală, când mașina îi rămâne în pană. Face autostopul câțiva kilometri buni, până la o fermă, și-l întreabă pe țăran dacă poate rămâne undeva peste noapte.
>
> — Sigur, răspunde acesta, soția mea a murit cu mulți ani în urmă, iar cele două fete ale mele au douăzeci și unu și douăzeci și trei de ani, dar acum sunt la colegiu, așa că sunt singur și am multe camere disponibile.
>
> Imediat, agentul de vânzări se întoarce și pornește înapoi, spre autostradă.
>
> — Hei, n-ai auzit ce-am spus? întreabă fermierul în urma lui. Am multe camere libere!
>
> — Te-am auzit, dar cred că nu sunt în gluma care trebuie.

Și, desigur, metagluma noastră:

> Un orb, o lesbiană și o broască intră într-un bar. Barmanul se uită la ei și exclamă:
>
> — Dar ce-i asta, o glumă?

Iar pe final, o metagluma incorectă din punct de vedere politic. Așa cum metafilosofia impune ca metafilosoful să știe în mare cam ce e filosofia, metaglumele necesită o anume cunoaștere a ceea ce e în mare o glumă – în acest caz, una cu polonezi.

> Un tip intră într-un bar aglomerat și anunță că știe o nemaipomenită glumă cu polonezi. Înainte de a începe

s-o spună însă, barmanul intervine:
— Stai așa amice! Eu sunt polonez!
Iar tipul răspunde:
— Bine, atunci o s-o spun foarte, foarte lent.

DIMITRI: Adică am petrecut o după-amiază întreagă discutând despre filosofie, iar tu nu știi nici măcar ce e filosofia?

TASSO: Dar de ce întrebi?

ORA DE RECAPITULARE

Concluzie
O trecere în revistă limpede și detaliată a materiei pe cate am învățat-o astăzi

Tasso preia microfonul la Clubul de Comedie de pe Acropolă.

TASSO: Serios, oameni buni… Ați auzit de empiristul britanic care i-a spus nevestei lui că nu e altceva decât o înlănțuire de date senzoriale? „Chiar așa?” l-a întrebat ea. „Ai idee ce-nseamnă să te culci în fiecare seară lângă unul care n-are deloc *ding an sich?”*

Nu glumesc, am fost căsătorit zece ani înainte să-mi dau seama că soția mea era numai existență, fără esență.

Adică, la ea, *esse* era de fapt *percipi*.

Ce-i cu voi, oameni buni? E așa de liniște aici, că ai putea auzi un copac căzând în pădure… chiar dacă n-ai *fi aco*lo!

Schopenhauer a zis că vor fi seri ca asta.

Să vorbim despre copii? Ieri fiul meu mi-a cerut cheile de la mașină, iar eu i-am spus: „Fiule, în cea mai bună dintre lumile posibile, ai avea propria ta mașină.” Știți ce mi-a răspuns? „Dar, tată, asta nu e cea mai bună dintre lumile posibile.” La care eu am replicat: „Atunci, mută-te cu maică-ta!”

Apropo, mi s-a întâmplat o chestie ciudată când veneam încoace: am călcat în același râu… *de două ori!*

Hei, acum câteva zile, Platon și un ornitorinc intră într-un bar. Barmanul se uită întrebător la filosof, care-i spune: „Ce pot să zic? în peșteră arăta mai bine.”

DIMITRI (din public): La-să-ne! La-să-ne!

MARI MOMENTE ÎN ISTORIA FILOSOFIEI

530 î.Hr. În a optzeci și treia zi de meditație sub crengile copacului, Gautama surâde inscrutabil la o glumă seacă.

Gautama Buddha, 563–483 î.Hr.

Zenon din Elea, 490–425 î.Hr.
Socrate, 469–399 î.Hr.

381 î.Hr. Platon vede umbre pe pereții unei peșteri și le interpretează în sensul că urmează încă șase săptămâni de iarnă.
399 î.Hr. Socrate servește cucută cu apă tonică.

Platon, 427–347 î.Hr.
Aristotel, 384–322 î.Hr.
Stoicii, începând cu secolul al IV-lea î.Hr.

399 d.Hr. Un articol din presa alexandrină califică neoplatonismul Hypatiei ca „povești de dame".

Sf. Augustin, 354–430 d.Hr.
Hypatia, 370–415 d.Hr.

SECOLUL al VI-lea î.Hr.	SECOLUL al V-lea î.Hr.	SECOLUL al IV-lea î.Hr.	SECOLUL al IV-lea d.Hr.

1328 William Ockham inventează Gillette Mach 3

William Ockham, 1285–1347

1504 Un farsor lipește pe trăsura lui Niccoló Machiavelli un abțibild pe care scrie „Fapte Bune Aleatorii"

Niccoló Machiavelli, 1469–1527

1650 René Descartes se oprește o clipă din cugetat și moare.

1652 Pascal se duce la hipodromul de la Longchamp și pariază pe un cal numit Mon Dieu. Pierde.

Thomas Hobbes, 1588–1679
René Descartes, 1596–1650
Blaise Pascal, 1623–1662
Baruch Spinoza, 1632–1677
John Locke, 1632–1704
Gottfried W. von Leibniz, 1646–1716

SECOLUL al XIV-lea

SECOLUL al XVI-lea

SECOLUL al XVII-lea

1731 George Berkeley petrece treizeci de zile într-o incintă de deprivare senzorială și iese cu aceleași gânduri.

1754 Immanuel Kant are o întâlnire față-n față cu un *ding an sich* și zice că „nu poate vorbi despre asta".

1792 Un articol din *Manchester Guardian* califică *În apărarea drepturilor femeii*, de Mary Wollstonecraft, ca „povești de dame".

George Berkeley, 1685–1753
David Hume, 1711–1776
Jean-Jacques Rousseau, 1712–1778
Adam Smith, 1723–1790
Immanuel Kant, 1724–1804
Mary Wollstonecraft, 1759–1797

SECOLUL al XVIII-lea

1818 Frații mai mari, Chico, Groucho, Gummo, Harpo și Zeppo îi urează micului Karl bun venit în lume.

1844 Plictisit să i se tot spună „Danezul melancolic", Kierkegaard încearcă să-și schimbe cetățenia.

1900 Nietzsche moare; șase luni mai târziu, moare și Dumnezeu, de inimă rea.

Jeremy Bentham, 1748–1832
G.W.F. Hegel, 1770–1831
Arthur Schopenhauer, 1788–1860
John Stuart Mill, 1806–1873
Søren Kierkegaard, 1813–1855
Karl Marx, 1818–1883
William James, 1842–1910
Friedrich Nietzsche, 1844–1900
Edmund Husserl, 1859–1938

SECOLUL al XIX-lea

1954 Jean-Paul Sartre renunță la cariera filosofică și așteaptă.

1958 Un articol din *Le Monde* califică *Al doilea sex,* de Simone de Beauvoir, ca *littérature des dames.*

1996 Lucrând în tura a doua, Kripke își schimbă numele oficial în Semnificantul Rigid.

Alfred North Whitehead, 1861–1947
Bertrand Russell, 1872–1970
Ludwig Wittgenstein, 1889–1951
Martin Heidegger, 1889–1976
Rudolf Carnap, 1891–1970
Gilbert Ryle, 1900–1976
Karl Popper, 1902–1994
Jean-Paul Sartre, 1905–1980
Simone de Beauvoir, 1908–1986
W.V.O. Quine, 1908–2000
John Austin, 1911–1960
Albert Camus, 1913–1960
Michel Foucault, 1926–1984
Saul Kripke, n. 1940
Peter Singer, n. 1946

GLOSAR

a posteriori: Cunoscut din experiență; cunoscut empiric. Pentru a ști că unele beri sunt bune la gust, dar nu satură, trebuie să experimentezi/să dai de dușcă cel puțin o bere care are gust bun și nu satură. Antonim: a *priori*.

a priori: Cunoscut *anterior* experienței. Spre exemplu, poți fi sigur chiar înainte de a vedea emisiunea că toți concurenții de la *Vrei să fii vedetă* se cred cântăreți fiindcă *Vrei să fii vedetă* e un concurs de interpretare pentru cei care – din motive numai de ei știute – se cred cântăreți. Antonim: a *posteriori*.

ding an sich: Lucrul în sine, spre deosebire de reprezentările senzoriale ale unui lucru. Ideea este că un obiect e mai mult decât suma datelor sale senzoriale (cum arată, cum sună, ce gust are, cum miroase și cum e la pipăit), și că dincolo de ele există un lucru în sine independent de respectivele date. Unii filosofi cred că această noțiune intră în aceeași categorie cu unicornii și Moș Crăciun.

emotivism: Filosofia etică în conformitate cu care judecățile morale nu sunt nici adevărate, nici false, ci exprimă doar aprobarea sau dezaprobarea noastră față de o acțiune ori un individ ce efectuează o anumită acțiune sau un anumit set de acțiuni. În această filosofie, propoziția „Saddam este un răufăcător" înseamnă pur și simplu „Saddam nu e un tip pe gustul meu. Știu eu? Omul ăsta nu mi-a plăcut niciodată."

empirism: Concepția potrivit căreia experiența, îndeosebi cea senzorială, este principala – sau singura – cale către cunoaștere. „De unde știi că există inorogi?" „Fiindcă tocmai am văzut unul în grădină." Ei, asta numim noi empirism extrem. Antonim: raționalism.

esențialism: Filosofia care susține că obiectele au esențe sau calități esențiale, ce pot fi deosebite de cele non-esențiale sau accidentale. De pildă, o calitate esențială a bărbatului căsătorit este aceea că are o soție (sau chiar

un soţ). Însă faptul că poartă verighetă este o calitate accidentală a bărbatului căsătorit. Poate fi un bărbat căsătorit chiar dacă nu poartă verighetă, deși soția lui s-ar putea să aibă o altă părere.

etică deontologică: Etică bazată pe teoria că obligativitatea morală are ca fundament îndatorirea (din grecescul *deon*), indiferent de consecințele practice ale acțiunii. Spre exemplu, un lider politic care crede că cea mai importantă îndatorire a sa este aceea de a proteja publicul de atacurile teroriste ar putea susține că, pentru a-și îndeplini această datorie, trebuie să planteze microfoane secrete în dormitorul oricui, indiferent de consecințele acestui fapt asupra vieții tale sexuale.

existențialism: O școală filosofică ai cărei reprezentanți încearcă să descrie condițiile existenței umane individuale mai degrabă decât calitățile umane abstracte, universale. Definiția pe care i-a dat-o Sartre este aceasta: „concepția conform căreia existența precedă esența", care înseamnă că principalul aspect referitor la noi este existența noastră; noi ne creăm propria esență. Acest lucru are profunde implicații asupra eticii existențialiste, care ne îndeamnă să trăim întotdeauna „autentic", pe deplin conștienți de propria noastră mortalitate și fără a ne iluziona cu privire la alegerile pe care le facem – pe scurt, genul de preocupări pe care le analizăm cel mai bine la o ceașcă de cafea și o țigară într-o cafenea pariziană, în comparație cu, să zicem, o bandă de lucru într-o uzină de automobile din Detroit.

fenomenal: Care aparține experienței senzoriale a obiectelor. Judecata „Aceasta este o pălărie roșie" se referă la experiența noastră senzorială privind un obiect ce pare roșu, cu aspect de pălărie. Expresia „Pfuu! Pălăria ta roșie e fenomenală!", pe de altă parte, ar putea fi o exagerare. Antonim: numenal.

fenomenologie: O metodă de cercetare care încearcă să descrie realitatea așa cum este ea percepută și înțeleasă de conștiința umană, spre deosebire, de exemplu, de o descriere științifică. Fenomenologia, de pildă, explică fenomenul „timpului trăit" – sau timpul așa cum îl resimțim – în comparație cu „timpul măsurat pe ceas". În filmul *Manhattan*, când Woody

Allen spune: „Foarte rar facem dragoste, numai de două ori pe săptămână”, el redă de fapt „timpul trăit”; la fel stau lucrurile atunci când soția lui din film declară: „El *mereu* vrea să facem dragoste, chiar și de două ori pe săptămână!”

filosofia limbajului obișnuit: O mișcare filosofică ai cărei reprezentanți încearcă să înțeleagă conceptele filosofice examinând utilizarea obișnuită a limbajului. În conformitate cu filosofii acestei școli, multe întrebări care i-au nedumerit vreme de milenii pe marii gânditori sunt nedumeritoare numai din cauza ambiguității și erorilor logice inerente întrebărilor în sine. Școala a marcat finele Epocii Nedumeririi.

imperativ categoric: Principiul moral suprem al lui Immanuel Kant, conform căruia trebuie să acționăm doar ținând seama de acele maxime ce pot fi constant impuse ca o lege universală. E cam ca regula de aur cu umlaut, dar nu chiar așa.

koan: În budismul Zen, o cimilitură menită să șocheze și astfel să ducă la iluminare bruscă. „Care este sunetul unei mâini care aplaudă?” este un exemplu bun, în acest sens; „Care este sunetul scos de două mâini care aplaudă?” nu e. Vezi și *satori*.

legea non-contradicției: Principiul logic al lui Aristotel, care susține că un lucru nu poate fi atât A, cât și non-A în același timp și sub același raport. Ar însemna să ne contrazicem spunând „Ți-au luat foc nădragii și, mai mult decât atât, nu ți-au luat foc nădragii.” (Dacă vă veți afla vreodată în această situație, poate că ar fi bine lăsați la o parte legea lui Aristotel și să puneți mâna pe un furtun cu apă.)

logică deductivă: Raționament pornind de la un set de premise până la o concluzie ce poate fi derivată logic din acestea. Cea mai simplă formă de logică deductivă este *silogismul*, de pildă „Toți comedianții sunt filosofi. Larry, Moe și Curly sunt comedianți. Prin urmare, Larry, Moe și Curly sunt filosofi.” Antonim: logică inductivă.

logică inductivă: Raționament care, pornind de la cazuri specifice, duce la o concluzie generală mai cuprinzătoare decât ceea ce am putea deriva în mod logic din cazurile respective. Spre exemplu, observația că soarele răsare azi, a răsărit ieri și în toate zilele anterioare celei de ieri, duce la concluzia că soarele răsare de fiecare dată și va continua s-o facă mereu, deși acest lucru nu poate fi dedus logic din cazurile pe care le cunoaștem. Notă: acest exemplu nu va fi sugestiv pentru cititorii de la Polul Nord. Antonim: logică deductivă.

numenal: Care ține de lucruri așa cum sunt ele în sine, spre deosebire de modul în care apar prin prisma simțurilor noastre. Vezi *ding an sich*… Dar la urma urmei, asta n-o puteți face, nu-i așa? Antonim: fenomenal.

paradox: a) un raționament ce utilizează logica aparent solidă și premise aparent adevărate, și totuși duce la o contradicție; b) doi medici oarecare.

post hoc ergo propter hoc: O eroare logică, cu sensul literal „după asta, prin urmare fiindcă asta”; altfel spus, dat fiind că A precedă B, înseamnă că A este cauza lui B. Cartea *Freakonomics* ilustrează sute de astfel de erori, mai cu seamă în domeniul activităților parentale. Un părinte spune: „Copilul meu e deștept fiindcă i-am pus muzică de Mozart pe când era în *utero*”, când de fapt nu există nicio corelație între cele două aspecte. Probabil că puștiul e deștept fiindcă are părinți care au auzit de Mozart (altfel spus, sunt educați și prin urmare, deștepți).

pragmatism: O școală de filosofie care subliniază legătura dintre teorie și practică. O teorie adevărată, spre exemplu, este definită de William James ca o teorie utilă, sau una care favorizează cunoașterea suplimentară. Unii oameni consideră că definiția lui James este utilă; alții nu.

propoziție analitică: O propoziție logică adevărată prin definiție. Spre exemplu, „Toate rațele sunt păsări” este analitică deoarece în ceea ce înțelegem prin „rață” este inclus și faptul că face parte din familia păsărilor. „Toate păsările sunt rațe”, pe de altă parte, nu este analitică fiindcă a fi rață nu face parte din definiția termenului „pasăre”. În mod evident, „Toate rațele sunt rațe” este analitică, la fel ca „Toate păsările sunt păsări”. Este

înduioșător să vezi ce ajutor practic poate oferi filosofia celorlalte discipline, printre care și ornitologia. Antonim: propoziție sintetică.

propoziție sintetică: O propoziție logică ce nu este adevărată prin definiție. Spre exemplu, „Mama mare poartă bocanci militari" este sintetică: oferă informații suplimentare, neincluse în definiția termenului „mama mare". Antonim: propoziție analitică.

raționalism: Concepția conform căreia rațiunea este principala – sau singura – cale către cunoaștere. Este adesea prezentată în opoziție cu empirismul, care susține că experiența senzorială este principala cale spre cunoaștere. În mod tradițional, raționaliștii au preferat rațiunea fiindcă, după cum se știe, pe simțuri nu poți pune bază, cunoașterea derivată din ele fiind deci incertă. În mod similar, au preferat *certitudinea* plată a judecăților la care s-a ajuns cu ajutorul rațiunii, precum „Aceasta este cea mai bună dintre lumile posibile." Ar fi trebuit să fiți și dumneavoastră acolo…

regresul la infinit: O argumentație ce susține că o presupusă explicație este nesatisfăcătoare fiindcă dă naștere nevoii unei serii infinite de asemenea „explicații". De pildă, a explica existența lumii prin aceea a unui „creator" ridică o altă problemă: aceea de a explica existența creatorului. Dacă presupunem existența unui alt creator, întrebarea devine: „Cine l-a creat pe *acel* creator?" Și așa mai departe, *ad infinitum*. Sau *ad nauseant*, care survine primul.

satori: în budismul Zen, o experiență a iluminării în care vedem dintr-odată adevărata natură a noastră înșine și a lumii. Pentru a-i cita pe cei de la Red Hot Chili Peppers, „Dacă trebuie să întrebi, înseamnă că nu știi."

telos: Țel interior. *Telos-ul* unei ghinde este acela de a deveni stejar. În mod similar, *telos-ul* unui student la filosofie este un post la Harvard. Acesta este țelul său interior, în ciuda șanselor mult mai mari de a-și face carieră la vreun mall.

utilitarism: Filosofia morală conform căreia acțiunile juste sunt cele care oferă mai mult bine persoanelor afectate decât oricare altă variantă.

Utilitatea limitată a acestei filosofii morale devine evidentă atunci când încerci să-i faci pe plac și mamei, și soacrei la masa de Crăciun.

MULȚUMIRI

Nu cunoaștem pe nimeni, cu excepția noastră, dispus să-și asume responsabilitatea pentru ideea acestei cărți, însă dorim să amintim doi glumeți care ne-au furnizat câteva dintre cele mai suculente anecdote: Gil Eisner și Herb Klein.

Profesorul Robert Wolff, maestrul nostru de filosofie de la Harvard, trebuie menționat aici fiindcă el este cel care ne-a învățat să gândim filosofic… sau pe aproape.

Bill Hughes și Stefan Billups, extraordinari fotografi, ne-au ajutat să părem mai isteți și mai hazlii decât suntem în realitate.

Îi mulțumim Marthei Harrington și lui Satch Lampron, proprietarii hanului Nestle din Conway, Massachusetts, gazdele noastre tolerante pe perioada ultimelor corecturi ale manuscrisului.

Nicio pagină respectabilă de mulțumiri n-ar fi completă fără o plecăciune din inimă în direcția soțiilor și fiicelor noastre. Știți cine sunt ele. Iar dacă nu, plecăciunile în cauză sunt pentru Eloise și Freke, Esther și Samara (al căror ajutor a depășit cu mult granițele îndatoririlor filiale).

Dorim să adresăm mulțumiri speciale Juliei Lord de la Julia Lord Literary Management, agentul nostru și o femeie de o uluitoare inteligență, ca să nu mai vorbim de răbdare.

Ne scoatem de asemenea pălăria colectivă în fața redactorului nostru, care ne-a încurajat constant să ne rafinăm manuscrisul, în ciuda pornirilor noastre.

David Rosen, vicepreședinte și editor la Abrams Image, a susținut cartea de la bun început și a devenit un veritabil șef de galerie al echipei Platon. Îți mulțumim mult, David.

În cele din urmă, dorim să-i adresăm scuze tardive lui Immanuel Kant, fiindcă nu l-am înțeles niciodată pe deplin. Dar îți împărtășim durerea, dragă Immanuel.

TWC & DMK

Thomas Cathcart şi Daniel Klein nu înghit gogoşi electorale – şi nici cititorii lor nu o vor mai face! Aruncând în luptă bancuri, caricaturi şi idei ale filosofilor antici, „Tipii cu filosofia” concep un adevărat curs de autoapărare în fața dublului-discurs politicianist. Sunt puşi sub lupă conducători celebri, de la Cezar la Condoleeza Rice, de la Ginghis-Han la Hillary Clinton şi de la Adolf Hitler la George W. Bush (cel tânăr şi cel bătrân!). Ce poate fi în mintea politicienilor atunci când declară:

„Absența dovezilor nu e o dovadă a absenței.”

Donald Rumsfeld

„Totul depinde de ceea ce este «este».”

Bill Clinton

„Considerăm aceste adevăruri de la sine evidente…”

Thomas Jefferson

„Un sport al minții agere, sofisticat şi amuzant, atât cu dreapta, cât şi cu stânga.”

Barnes & Noble

[1] Matzoh – un fel de lipie din aluat fără drojdie, uscată și subțire, care se mănâncă de obicei în timpul Paștelui iudaic (n.tr.).

[2] Pseudonimele sub care, vreme de 45 de ani, în diverse ziare din America de Nord a apărut o rubrică de sfaturi și răspunsuri la întrebările adresate cititorilor.

[3] Limerick – Poezioară umoristică bazată pe absurdități (n. tr.).

Table of Contents

Table of Contents

MULȚUMIRI